

BIJLAGE - BESCHRIJVING NATIONALE PROGRAMMA'S

Inhoud

Water en bodem sturend	2
Nationaal Programma Landelijk Gebied	7
Agenda Natuurinclusief	10
Nationaal Waterprogramma 2022-2027 en diverse gerelateerde programma's (w.o. IRM)	11
Programma Energiehoofdstructuur	14
Nationaal Programma Infrastructuur Duurzame Industrie (PIDI)	17
Nationaal Programma Regionale Energiestrategieën	20
Programma Werklocaties: ruimte voor economische activiteit	23
Toelichting Werklocaties per provincie	28
Programma Circulaire Economie	35
Mobiliteit en bereikbaarheid (MIRT, Mobiliteitsvisie, luchtvaart, zeehavens)	37
Programma Woningbouw	42
Programmatische aanpak Groen in en om de stad	44
Toelichting Groen in en om de stad richting provincies	48
Programma Erfgoed voor de toekomst	49
Programma Gezonde en groene leefomgeving	50
Ruimte voor Defensie	53
Nationaal Milieuprogramma	54
Luchtkwaliteit	57
Geluid	59

Water en bodem sturend

Water en bodem sturend		
Wat	Opgave	<p>In de brief aan de Tweede Kamer Over Water en Bodem sturend is het Kabinetstandpunt opgenomen en toegelicht. Dit overzicht geeft een summiere samenvatting daarvan die de brief niet vervangt.</p> <p>We lopen steeds vaker tegen de grenzen van het water- en bodemsysteem aan. Bodemdaling en lage waterstanden zorgen voor veel schade aan funderingen van gebouwen en extra onderhoud aan wegen en spoorwegen. Voldoende goed drinkwater is niet langer vanzelfsprekend. Het voortbestaan van planten- en diersoorten staat onder druk. De kwaliteit en beschikbaarheid van water en bodem hebben grote invloed op onze scheepvaart, landbouw, energievoorziening, industrie en natuur. Bovendien zet het veranderende klimaat alles op scherp. De zeespiegel stijgt. De afgelopen jaren hebben we in korte tijd te maken gehad met grote wateroverlast en extreme droogte.</p>
	Nationale doelen	<ol style="list-style-type: none"> 1. Voldoende water (structureerende keuzes 1-4) 2. Schoon en gezond water (5-6) 3. Ruimte voor water (7-14) 4. Vitale bodem (15-20) 5. Bebouwd gebied: slimme keuzes om extra kosten als gevolg van klimaatverandering te voorkomen
	Doelen per provincie of gebied	<p>Het Kabinet geeft voor 'water en bodem sturend' structureerende keuzes mee aan de gebiedsprocessen die de Provincies het komende jaar gaat voeren.</p> <p>Voor een aantal gebieden zijn de nationale doelen gebiedsspecifiek nader uitgewerkt:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Laagveengebieden (structureerende keuzes 25-27) • Verziltende kustgebieden (28,29) • Hoge zandgronden (30-33) <p>Deze structureerende keuzes zijn gebaseerd op verschillende gebiedstypologieën en niet per provincie. Het is aan de provincie om aan de relevante aspecten uitwerking te geven.</p>
Hoe	Inrichtingsprincipes	<p>Het Kabinet een aantal uitgangspunten om 'water en bodem sturend' vorm te geven. Eerst wordt kort gedefinieerd wat onder uitgangspunten in de kamerbrief is beschreven. Daarna volgt een volledige opsomming van de structureerende keuzes.</p> <p><i>Niet afwentelen</i></p> <p>Het principe van 'niet afwentelen', zoals benoemd in de Nationale Omgevingsvisie (NOVI), is op verschillende manieren van toepassing.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Niet afwentelen op toekomstige generaties • Niet afwentelen naar andere gebieden of functies • Niet afwentelen van privaat naar publiek. <p><i>Meer rekening houden met extremen</i></p> <p>Worstcasescenario's zijn door het veranderende klimaat veel vanzelfsprekender geworden en maken het noodzakelijk ons daar nog beter op voor te bereiden.</p> <p><i>In samenhang omgaan met wateroverlast, droogte en de bodem</i></p> <p>Al in het begin van deze eeuw hebben Rijk en decentrale overheden daarom het uitgangspunt vasthouden-bergen-afvoeren vastgelegd in een overeenkomst¹. Dit bereiken we door een vitale bodem te bewerkstelligen, die als een spons het water opneemt, maar ook door het realiseren van voldoende buffer- en afvoercapaciteit.</p>

¹ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2001-36-p8-SC27983.pdf>

Water en bodem sturend	
	<p><i>Meerlaagsveiligheid</i> Conform het eerste advies² van de Beleidstafel wateroverlast en hoogwater passen we het principe van meerlaagsveiligheid (preventie, schade beperken door ruimtelijke inrichting, crisesbeheersing) niet alleen toe op het hoofdwatersysteem maar ook op het regionaal watersysteem.</p> <p><i>Minder afdekken, minder vergraven, niet verontreinigen</i> Verstandiger omgaan met onze bodem betekent onder meer dat we de bodem minder afdekken, niet onnodig afgraven (en grond elders dumpen) en niet verontreinigen.</p> <p><i>Integrale aanpak in de leefomgeving</i> Zo doelen voor klimaatadaptatie, waterkwaliteit en bodem kunnen niet los gezien worden van verstedelijking, woningbouw, landbouw en energievoorziening. Een integrale aanpak met alle opgaven in de fysieke leefomgeving is dan ook noodzakelijk, waarbij het water- en bodemsysteem sturend is.</p> <p>Structureerende keuzes</p> <p>Voldoende water</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Op basis van het huidige klimaatscenario, hanteren we voor het hoofdwatersysteem de ambitie om weerbaar te zijn tegen een droogte, die bij een scenario van grote klimaatverandering en sterke groei van economie en bevolking gemiddeld eens in de 20 jaar voorkomt. 2. De omvang van alle grondwateronttrekkingen wordt in beeld gebracht. Hiermee werken we toe naar een robuust grondwatersysteem en beperken we de nadelige effecten van grondwateronttrekking om ook in de toekomst zoveel mogelijk functies te faciliteren. We werken dit gezamenlijk met alle betrokkenen uit in het kader van NPLG. 3. We werken toe naar nieuwe en diverse drinkwaterbronnen. Hiermee zorgen we voor voldoende drinkwaterbronnen van voldoende kwaliteit. Provincies en drinkwaterbedrijven schalen daarbij op via regionale systemen naar een verbonden landelijk drinkwaternet. 4. We werken toe naar een drinkwatergebruik per hoofd van de bevolking van 100 liter in 2035 (thans 125 liter) en beperken laagwaardig gebruik van drinkwater. Grootverbruikers vragen we het drinkwatergebruik ook met 20% te reduceren. Zo beperken we het effect van toename van de watervraag in relatie tot de schaarsere beschikbaarheid van water. <p>Schoon en gezond water</p> <ol style="list-style-type: none"> 5. We voeren maatregelen uit van de Kaderrichtlijn Water (KRW) Stroomgebiedbeheerplannen 2022-2027³, het 7^e Actieprogramma Nitraatrichtlijn 2022-2026 met bijbehorend addendum⁴, de derogatiebeschikking, de Programmatische Aanpak Grote Wateren (PAGW) en uitvoeringsprogramma's zoals voor reducties van medicijnresten en andere chemische stoffen. Provincies geven in samenwerking met waterschappen en andere gebiedspartners bij het maken van hun gebiedsprogramma's⁵ aan welke maatregelen waar nodig zijn om de doelen vanuit de KRW, de Nitraatrichtlijn, de Richtlijn duurzaam gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en de Vogel- en Habitatrictlijnen te halen.

² Kamerstuk 32 698, nr. 64

³ Bijlage bij Kamerstukken 35 325, nr. 5

⁴ Kamerstukken 33 037, nrs. 431 en 437

⁵ Waar sprake is van gebiedsprogramma's wordt bedoeld de gebiedsprogramma's landelijk gebied onder het NPLG.

Water en bodem sturend	
	<p>6. We begrenzen de koelwaterlozingen op de grote rivieren. Daarmee blijft de temperatuur van het rivierwater op een acceptabel niveau.</p> <p>Ruimte voor water</p> <p>7. We creëren ruimte voor het vasthouden, bergen en afvoeren van water in onze ruimtelijke inrichting, landgebruik en landbeheer. Hiermee vergroten we de veerkracht van zowel het hoofdwatersysteem als regionale watersystemen. Dit wordt vanaf heden door het Rijk, de waterschappen, provincies en gemeenten uitgewerkt en in de gebiedsprogramma's opgenomen.</p> <p>8. We houden rekening met grotere peilfluctuaties en de optie van peilaanpassingen van het IJsselmeer en het Markermeer. Hiermee borgen we de zoetwatervoorziening vanuit het IJsselmeer en Markermeer in de toekomst. Het betreft de optie om de huidige zoetwaterbuffer van 20 cm naar 50 cm te vergroten, door het zomerpeil verder te laten uitzakken en eventueel hoger op te zetten bij verwachte langdurige droogte. Daarnaast willen we de waterafvoer naar de Waddenzee vanuit het IJsselmeer veilig stellen, ook als de zeespiegel stijgt. Dit betreft de optie om het winterpeil met 30 cm te laten meestijgen.</p> <p>9. We staan geen nieuwe landaanwinning (eilanden) toe in het IJsselmeergebied, behalve voor overstroombare natuur en om te voldoen aan de Natura 2000-doelen en KRW. Partijen houden hier vanaf heden rekening mee en het Barro of de BKL onder de Omgevingswet⁶ wordt hierop in 2026 aangescherpt. Bestaande vergoederde afspraken over uitbreidingsprojecten worden gerespecteerd. De voorwaarden voor buitendijks bouwen op het bestaande land worden aangescherpt.</p> <p>10. We staan in de uiterwaarden (die vallen onder de Beleidslijn grote rivieren) geen nieuwe bebouwing meer toe. Daarmee maken we onze rivieren klimaatrobuuster en voorkomen we toenemende schade. Partijen houden hier vanaf heden rekening mee. Er wordt onderzocht hoe de Beleidslijn grote rivieren (Bgr) wordt aangescherpt. Dit is niet van toepassing op ontwikkellocaties, waar met het Rijk reeds bestuurlijke (beleids)afspraken over zijn gemaakt.</p> <p>11. We actualiseren de huidige reserveringszones rond primaire waterkeringen (dijken en kust). Daarmee reserveren we ruimte voor toekomstige dijk- en kustversterkingen, en maken ze zo blijvend mogelijk. Ruimtelijke plannen en instrumenten van de gemeenten en provincies worden hierop aangepast. Dit pakken we in 2023 samen met de waterschappen, provincies en gemeentes op.</p> <p>12. We verzoeken provincies, waterschappen en gemeenten zowel op dijken de biodiversiteit te bevorderen, als binnendijks naar ruimte te zoeken voor natuurlijke achteroevers (PAGW en NPLG). Hiermee zorgen we voor robuuste watersystemen.</p> <p>13. We reserveren de 5% tot 10% van diepe polders voor waterberging, bij voorkeur de diepste delen. We voorkomen hiermee wateroverlast als gevolg van aanhoudende regenval of piekbuien. Hier is geen nieuwe bebouwing toegestaan, tenzij het niet ten koste gaat van het waterbergend vermogen.</p> <p>14. We staan kustuitbreiding vooralsnog niet toe. Hiermee voorkomen we onnodige druk op onze zandvoorraad, die cruciaal is om de kust orde te houden met het oog op zeespiegelstijging</p> <p>Bodem</p> <p>15. We versterken de regie op de inrichting van de ondergrond. Daarmee bereiken we een efficiënte inrichting ervan, zodat ontwikkelingen als woningbouw en energietransitie mogelijk worden gemaakt zonder de bodem aan te tasten. Rijk en gemeenten ontwikkelen hiervoor een gezamenlijk instrument.</p> <p>16. We streven bij verstedelijking en infrastructuur naar zo efficiënt mogelijk gebruik van ruimte, dekken de bodem zo min mogelijk af en herstellen de bodem waar mogelijk. Zo behouden we waardevolle organisch rijke landbouw- en natuurbodems en blijft de sponswerking van de bodem behouden. Samen met gemeenten en provincies zetten we in op beperking van onnodig landgebruik.</p>

⁶ Barro = Besluit algemene regels ruimtelijke ordening; BKL = Besluit Kwaliteit Leefomgeving

Water en bodem sturend

17. We sturen ook in bestaand bebouwd gebied op vermindering van onnodige bodemafdekking. De verstedelijkte omgeving wordt beter leefbaar als er minder hitte-stress is of wateroverlast tijdens piekbuien. Dit bereiken we door de bodem te herstellen en in te zetten op stedelijk groen.
18. We behouden ook voor de toekomst waardevolle landbouwgronden. Dit doen we door maatregelen uit te werken voor het beheer van landbouwgronden op het gebied van materieel, nutriënten, gewasbeschermingsmiddelen etc. Vanuit het Nationaal Programma Landbouwbodems trekken we samen met kennispartijen, de agrarische sector en de ketenpartijen op. Dit wordt in het Nationaal Strategisch Plan⁷ verankerd.
19. We gaan bodemverstoring door ontgraving tegen en hergebruiken grond hoogwaardig. Daarmee behouden we gezonde en vitale bodems. Samen met provincies en waterschappen start het Rijk hier als opdrachtgever zelf pilots voor.
20. We herijken de aanpak van bestaande en diffuse bodemverontreiniging. Dit doen we om de risico's voor mens en milieu te beperken. Hiervoor is een gebiedsgerichte aanpak nodig, omdat geheel saneren praktisch vaak geen optie is.

Bebouwd gebied

21. We maken de risico's van overstromingen, wateroverlast, bodemdaling en drinkwaterbeschikbaarheid sturend bij de locatiekeuze en inrichting van woningbouw. Hiermee voorkomen we dat we nieuwbouw gaan realiseren op locaties waar we later spijt van gaan krijgen. Provincies nemen in hun ruimtelijke arrangementen het (concept) richtinggevend kader mee.
22. We benutten locaties waar in de toekomst ruimte nodig is voor waterberging, rivierafvoer en toekomstige dijkversterkingen niet (meer) voor bebouwing.
23. We passen de maatlat voor een klimaatadaptieve en natuurinclusieve bebouwde omgeving toe. Daarmee ontwikkelen we gebieden klimaatbestendiger. Deze maatlat is voorzien in december 2022.
24. We sturen als overheden op zo min mogelijk afdekking van de bodem. Daarmee behouden we buiten het bebouwd gebied goede landbouwgrond, reduceren we hittestress en bevorderen we waterinfiltratie binnen het bebouwd gebied. We werken dit samen met provincies en gemeenten uit en zetten in de ladder duurzame verstedelijking in op minder netto landgebruik.

Laagveengebieden

25. We bewegen toe naar een grondwaterstand van 20 cm tot 40 cm onder maaiveld, afhankelijk van de bodemcompositie, omstandigheden van het watersysteem en de behoeften van het gebied. Hiermee wordt bereikt dat bodemdaling wordt geminimaliseerd en uitstoot broeikasgassen wordt gereduceerd. Dit wordt in NPLG gebiedsprocessen door alle betrokken partijen samen uitgewerkt.
26. We minimaliseren de aanvoer van gebiedsvreemd water. Daardoor houden we zoveel mogelijk zoetwater beschikbaar voor peilopzet en tegengaan van verzilting. De provincies en waterschappen maken in gebiedsprocessen ruimte voor het vasthouden en bergen van zoveel mogelijk gebiedseigen water. Met name in perioden van droogte zal externe aanvoer toch nodig blijven.
27. We beheren onze landbouwgronden duurzaam. In aanvulling op structurende keuze 18 voorkomen we hiermee onomkeerbare oxidatie van veen en behouden we ook voor de toekomst waardevolle landbouwgronden. We werken maatregelen voor beheer van landbouwgronden op het gebied van materieel, nutriënten, gewasbeschermingsmiddelen etc. uit. Het Rijk vraagt provincies stevig in te zetten op het behoud van grasland.

Verziltende kustgebieden

28. Het Rijk en waterschappen zetten zich in voor aanvoer van zoetwater, maar kunnen geen nieuwe maatregelen garanderen om verziltende gebieden te voorzien van zoetwater van elders. Omdat de aanvoer van extra (schaars)

⁷ <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2022/10/03/nederland-bereikt-overeenstemming-over-nationaal-strategisch-plan>

Water en bodem sturend		
		<p>zoetwater van buiten het gebied niet altijd en overal kan worden gegarandeerd, zal er op termijn vaker sprake zijn van tijdelijke en regionale verzilting.</p> <p>29. We vragen alle watergebruikers rekening te houden met en zelf maatregelen te nemen om beter bestand te zijn tegen periodes van extreme droogte, watertekorten en verzilting</p> <p>Hoge zandgronden</p> <p>30. We houden water langer vast en voeren het minder snel af. We herstellen daarmee de sponswerking van de bodem en bereiken een robuust grondwatersysteem. Dit wordt in gebiedsprocessen geborgd.</p> <p>31. We verhogen de grondwaterpeilen met mogelijk 10 cm tot 50 cm. Daardoor wordt op de hoge zandgronden verdroging bestreden. Omdat het hier maatwerk betreft, wordt dit in gebiedsprocessen verder uitgewerkt.</p> <p>32. In de gebiedsprocessen zetten we in op grootschalig herstel van beekdalen op zandgronden voor het verbeteren van de waterkwaliteit. Hiermee halen we niet alleen de doelen voor de waterkwaliteit (vanuit de KRW en de Nitraatrichtlijn) maar kunnen we ook andere doelstellingen realiseren (zoals natuur, groenblauwe dooradering en waterberging).</p> <p>33. We beperken de grondwateronttrekkingen rond Natura 2000-gebieden. Daarmee voorkomen we verdroging deze gebieden. Dit wordt in de gebiedsprocessen uitgewerkt.</p>
	Randvoorwaarden	Klimaatdoelen (CO ₂) en de Kaderrichtlijn Water (KRW).
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	-
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	-
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	Niet afwentelen van privaat naar publiek: doorberekenen van de integrale kosten van nieuwe ontwikkelingen.
	Beschikbare instrumenten	-
Proces	Verantwoordelijk(e) department(en)	Ministerie van IenW 'Water en bodem sturend' is veelomvattend en zal in vele beleidsvelden, sectoren en op verschillende niveaus van invloed zijn. Daarom wil het kabinet de wijze waarop we monitoring en de verslaglegging van de voortgang van de structurerende keuzes met de regionale partners oppakken en afstemmen. Hierbij sluiten we aan bij de toetsing- en monitoringsopzet van programma's zoals het NPLG, of de woningbouwprogrammering. Om samenhang, overzicht en doorwerking te borgen zal het ministerie van IenW elk jaar een rapportage naar de Kamer sturen over 'water en bodem sturend'. Daarin worden de nieuwste inzichten meegenomen alsmede de resultaten van de monitoring, het actuele instrumentarium en eventueel voorstellen tot aanvulling en verbetering daarvan. Daarmee wordt het structurerende karakter geborgd.
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	Naast keuzes die het Rijk zelf ter hand neemt, zijn er ook keuzes die het kabinet meegeeft aan de gebiedsprocessen, zoals bijvoorbeeld bij het NPLG en de NOVEX-startpakketten voor de provincies. De periode november 2022 tot januari 2023 gebruiken we om regionale doelen en structurele keuzes samen verder uit te werken. Tot juli 2023 vindt intensieve afstemming tussen Rijk en andere overheden plaats, met als doel de voorliggende keuzes als randvoorwaarde mee te nemen in gebiedsprocessen en uiteindelijk te verankeren de gebiedsprogramma's van de provincies.
	Geplande uitwerkingen en deadlines	<ul style="list-style-type: none"> • Eind 2022 oplevering Maatlat klimaatadaptief bouwen start proces over wijze borging • 2023 aanpassing beoordelingssystematiek warmtelozingen op rijkswateren • 2023 Eerste conclusie Kennisprogramma Zeespiegelstijging en doorvertaling naar ruimte voor kust • 2023 Evaluatie en aanscherping bouwen in rivierbed (Beleidslijn Grote rivieren) • 2023 Reservering zones primaire waterkeringen (rivieren en kust)

Water en bodem sturend		
		<ul style="list-style-type: none"> • 2023 Publiceren van het programma onder de omgevingswet Integraal Riviermanagement • 1-1-2025 als er nog geen bestemmingsplan is vastgesteld wordt het concept-kader om klimaatrobuuste ontwikkeling e realiseren toegepast. • 2026 Herijking Deltabeslissingen Waterveiligheid, Zoetwater (besluit over zoetwaterverdeling) en klimaatadaptatie Nieuw peilbesluit IJsselmeer en aanpassing Barro/BKL • 2026 Verankering Nieuwe kaders buitendijkse ontwikkelingen IJsselmeergebied (Barro of BKL) • 2027 herijking (in kader Stroomgebied beheersplannen KRW 2028-2033) KRW-doelen en Natura 2000 doelen in relatie de verzilting. • 2027 Realisatie KRW maatregelen (o.a. bufferzones beekdalen , Grondwaterkwaliteit en kwantiteitmaatregelen met focus op natuurgebieden) Veenweide + Verzilting: Definitieve keuzes over structurele maatregelen wateraanvoer • Vóór 2030 ondergrond in kaart en volwaardige afweging bodem en ondergrond in omgevingsplannen • 2030 realisatie klimaatdoelstellingen veengebieden
Nadere informatie		Kamerbrief Water en Bodem sturend

Nationaal Programma Landelijk Gebied

Nationaal Programma Landelijk gebied		
Wat	Opgave	De draagkracht van onze natuur en ons bodem- en watersysteem worden op veel plekken overschreden. En de klimaatopgave vraagt om een sterke daling van de broeikasgasemissies van landbouw en landgebruik. Betere balans bereiken tussen wat de natuur kan dragen en wat we als samenleving van haar vragen: Een vitaal landelijk gebied, met een gezonde natuur, een robuust watersysteem, lage impact op het klimaat en met perspectief voor de landbouw. Een gunstige staat van instandhouding op landelijk niveau en het bereiken van de instandhoudingsdoelstellingen van de Natura 2000-gebieden in het bijzonder.
	Nationale doelen	<p>1. Natuur</p> <p>Voor de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR) hebben de verplichtingen betrekking op de instandhouding van Europees beschermde soorten en habitats binnen Natura 2000-gebieden, maar ook daarbuiten. Het NPLG draagt bij aan de realisatie van die internationale verplichting. Voor 2030 is het doel 30% natuurherstel, richtinggevende landelijke areaal- en kwaliteitsopgave natuur tbv 30% VHR en de gunstige staat van instandhouding (gSvI). Op dit moment vormt de overbelasting van stikstofdepositie in N2000-gebieden een grote belemmering om te voldoen aan de verplichtingen van de VHR, met alle gevolgen van dien. De opgave voor 2030 in dit kader is 74% areaal met stikstof gevoelig e habitats binnen N2000-gebieden onder de kritische depositiewaarde te brengen. Voor de verbetering van de natuur wordt ook gevraagd de bossenstrategie uit te voeren (37.400 ha nieuw bos in 2030), de resterende areaal opgave van het Natuur netwerk Nederland uitte voeren (40.571 ha in 2027) en de hydrologische condities voor N2000-gebieden op orde te brengen (in 2027).</p> <p>2. Water</p> <p>Vanuit de KRW, de Nitraatrichtlijn en de EU Grondwaterrichtlijn wordt in het NPLG de kwaliteit van oppervlakte- en grondwater meegenomen, voor zover beïnvloed door landbouw (nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen). Ook de grondwaterkwantiteit is onderdeel van de KRW en wordt dus meegenomen. Waterkwantiteit (droogte en wateroverlast) is onderdeel van het NPLG voor zover noodzakelijk voor natuur en landbouw, immers zonder water geen natuur en geen landbouw. Grondwateronttrekkingen en vasthouden van water zijn daarmee dus ook onderdeel van het NPLG. In 2027 moeten de benodigde KRW-maatregelen genomen zijn. Er wordt voortgebouwd op de vastgestelde</p>

		<p>stroomgebiedsbeheersplannen. Voor 2050 is het doel om beleid, inrichting en beheer aangepast te hebben aan het veranderende klimaat. Schade en ontwrichting door weersextremen worden zoveel als mogelijk beperkt.</p> <p>3. Klimaat</p> <p>De internationale klimaatafspraken, de Europese klimaatwetgeving, de nationale Klimaatwet en het Klimaatakkoord landbouw en landgebruik (terugdringen broeikasgassen door landbouw en landgebruik) bepalen de opgave voor landbouw en landgebruik: veeteelt, glastuinbouw, veenweide, landbouwbodems en bomen, bossen en natuur. Met het coalitieakkoord is het nationale reductiedoel in de Klimaatwet aangescherpt. Hier zijn indicatieve emissiedoelen voor 2030 van afgeleid voor de sectoren. Het gaat om een totale emissiereductieopgaven broeikasgassen veenweiden voor 6 provincies van 1 Mton CO2 eq van broeikasgassen uit veenweide gebieden (6 provincies) in 2030. Daarnaast bedraagt de landelijke emissiereductieopgave broeikasgassen voor de veehouderij en akkerbouw (mestaanwending) 5 Mton CO2 eq (in 2030). Om te voldoen aan de Global methane Pledge dient daarbinnen een minimale methaanemissiereductie gerealiseerd te worden van 3,82 Mton CO2 eq in 2030. Er ligt tevens een opgave om koolstof vast te leggen in bomen/bos/natuur (0,4 – 0,8 Mton CO2 eq) en in landbouwbodems (0,5 Mton CO2 eq) (2030).</p> <p>Voor alle 3 thema's geldt dat het realiseren van 10% groenblauwe dooradering in het landelijk gebied (2050) bijdraagt aan de gestelde doelen en het realiseren van een integrale aanpak.</p>
	Doelen per provincie of gebied	<p>In de startnotitie NPLG zijn regionale doelen op het gebied van waterkwaliteit, natuur en stikstof (richtinggevend) bekendgemaakt dan wel opnieuw op een rij gezet. De stikstofdoelen waren nieuw. In november zijn daar landelijke doelen voor klimaat (landbouw) en natuur (VHR-doelbereik) aan toegevoegd. Begin 2023 zullen de doelen voor natuur en klimaat indicatief verdeeld zijn over provincies.</p>
Hoe	Inrichtingsprincipes	<ul style="list-style-type: none"> • Doorwerking van het uitgaan van water en bodem sturend voor de ruimtelijke planvorming: oa meer ruimte nodig voor waterafvoer en waterberging • Regionale watersystemen: klimaatrobuust en toekomstbestendig inrichten en verder ontwikkelen; gebiedseigenwater vasthouden; inrichten bufferzones rond beekdalen. • Overgangsgebieden rondom Natura-2000 gebieden ten behoeve van natuurherstel. • Nieuwe natuur plannen op locaties die op geologische, fysiografische, hydrologische en ecologische aspecten optimaal geschikt is (ecologische kansrijkheid). • Het netwerk van 10% groenblauwe dooradering voorziet in verbindingen tussen bestaande natuurgebieden van het Natuur Netwerk Nederland en creëert een eigen ecologische en landschappelijke basiskwaliteit in het agrarische landschap door een gebiedsdekkende dooradering. • Meekoppelen keuzes op gebied van gezondheid, dierziekten en zoönosen (geen verslechtering van risico's) en geurhinder rond veehouderijen (vermindering van hinder).
	Randvoorwaarden	<ul style="list-style-type: none"> • Het tegengaan van verslechtering en het verbeteren van de staat van instandhouding van de natuur in elk N2000-gebied staat centraal. • De kenmerken van het water- en bodemsysteem worden als onderlegger gebruikt voor de ruimtelijke verdeling van stikstofreductie. • Besloten tot een generiek reductiepercentage van 12% voor alle landbouwbronnen, waarvoor landelijke maatregelen zullen worden genomen. • Geen (lokale) verslechtering in luchtkwaliteit en leefbaarheid (inclusief geur) en waar mogelijk een verbetering, zeker met het oog op de verwachte Europese aanscherpingen van de eisen aan de luchtkwaliteit. <p>Overige:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Beoordeling van de gebiedsprogramma's, waaronder toetsing ecologische autoriteit • Uitwerking van de sociaaleconomische toetsing/impact analyse

		<ul style="list-style-type: none"> • Spelregels meerjarenprogramma: voor beoordeling van (pakketten van) maatregelen die onderdeel zijn van de gebiedsprogramma's.
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	-
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	De structurerende keuzes geven aan welke voorkeurslocaties er bestaan voor ingrepen. Daarnaast bevat dat Statnotitie NPLG de zogenoemde ABCD+ kaart waarin belangrijke elementen voor een integrale gebiedsgerichte benadering op kaart zijn gezet. De kaart moet nog verder worden aangevuld, maar kan door provincies benut worden. Het kabinet heeft aangegeven dat verdere voorkeurslocaties en mogelijke zoneringen 'van onderop' dienen te ontstaan.
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	Om samenhangende programma's per provincie te genereren is financiële slagkracht nodig. In het coalitieakkoord kondigt de coalitie aan dat er tot en met 2035 24,3 miljard wordt vrijgemaakt voor het onontkoombaar halen van de doelen. Het kabinet stelt een Transitiefonds landelijk gebied en natuur in, waarlangs die middelen zullen worden uitgegeven. Met dit fonds wil het kabinet zelf landelijke maatregelen nemen en meebetalen aan maatregelenpakketten van medeoverheden op basis van samenhangende programma's per provincie.
	Beschikbare instrumenten	Voor het grootste gedeelte zullen middelen via specifieke uitkeringen naar provincies gaan ten behoeve van de ingediende voorstellen. Enkele voorstellen zullen via natuurorganisaties lopen. In de voorstellen zijn diverse instrumenten opgevoerd. Voorbeelden zijn subsidieregelingen voor opkoop van bedrijven, investeringen in aankoop van gronden voor natuurherstel of het realiseren van extra natuurareaal of subsidies voor voorstellen die innovatie op het boeren erf tot doel hebben.
Proces	Verantwoordelijk(e) department(en)	De minister voor Natuur en Stikstof is de eerstverantwoordelijke minister voor het NPLG. De ministeries van LNV, IenW en BZK zijn gezamenlijk opdrachtgever vanwege hun inhoudelijke verantwoordelijkheid voor onderdelen van het NPLG. Vanwege de inhoudelijke samenhang is het NPLG breed georganiseerd vanuit drie departementen, in nauwe samenwerking met de medeoverheden. De verbinding met de maatschappelijke organisaties zal onder andere via het maatschappelijk platform landelijk gebied en stikstof goed gelegd worden.
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	<ul style="list-style-type: none"> • November 2022: Aangevulde keuzes en doelen (natuur, water en klimaat) • Begin 2023: IJkmoment voortgang provinciale gebiedsprogramma's en indicatieve verdeling landelijke doelen naar provincies (klimaat (landbouw), natuur (concretisering VHR-doelen). Tevens richtinggevende stikstofdoelen voor mobiliteit en industrie. • Medio 2023: Uitgewerkt ontwerpprogramma NPLG inclusief plan-MER, • 1 juli 2023: Oplevering toetsbare gebiedsprogramma's door provincies. • Najaar 2023: Definitieve vaststelling NPLG (afhankelijk van parlementaire behandeling)
	Geplande aanvullingen	-
Nadere informatie		<ul style="list-style-type: none"> • Startnotitie nationaal programma landelijk gebied • Ontwikkeldocument NPLG • Handreiking gebiedsprogramma's • Spelregels transitiefonds

Agenda Natuurinclusief

Agenda Natuurinclusief		
Wat	Opgave	De natuur is de basis van ons bestaan: onze gezondheid, welzijn en economie. Maar de natuur is zover verwaarloosd, dat het niet meer voorziet in elementaire behoeften, zoals voldoende schoon water en schone lucht, een gezonde bodem en voldoende bestuivers. Hoe heeft dit zo mis kunnen gaan? We hebben te weinig gerealiseerd dat onze keuzes niet houdbaar waren op de lange termijn. De consequentie is dat we de natuur moeten herstellen en de kracht van de natuur beter benutten bij het oplossen van onze maatschappelijke vraagstukken.
	Nationale doelen	Op de lange termijn is een natuurinclusieve samenleving in 2050 het doel. In VN verband hebben we ons gecommitteerd aan het doel om in 2050 'in harmonie met de natuur te leven'. Daar wordt een set operationele doelen bij afgesproken (Global biodiversity framework, voorzien in december 2022), waar het integreren van biodiversiteit in verschillende sectoren onderdeel van uit maakt. Het realiseren van deze doelen vraagt een transitie in denken en doen om het oude systeem te doorbreken. Sleutelfactoren om deze opgave te realiseren zijn onder andere: een duidelijke (ruimtelijke) beleidsstrategie, de ontwikkeling van nieuwe verdienmodellen en financiële zekerheden voor ondernemers, inzicht in de effecten op ons handelen op de natuur inclusief het doorvoeren van 'true pricing', en een gestructureerde gedragsaanpak om burgers/consumenten mee te nemen in de benodigde transitie.
	Doelen per provincie of gebied	<ul style="list-style-type: none"> • In een voorbeeldgebied op regionale schaal: maken van een natuurinclusieve gebiedsvisie en een kaart, die alle gebiedsopgaven t.a.v. klimaat, water en biodiversiteit combineert. • Het nationale kader voor water en bodem vanuit de landelijke regiegroep doorvertalen naar de regio. • Actieplan maken en implementeren om de druk op natuurgebieden door recreatie te spreiden. • Rekening houden met de effecten op biodiversiteit bij het plannen van infrastructuur, de energietransitie, wateropgaven, woningbouw opgaven, bedrijventerreinen, bosbouw en nieuwe bosaanplant (structureerende keuzes NPLG) • Zoeken naar functiecombinaties die optimaal aansluiten bij de natuurlijke omgevingswaarden.
Hoe	Inrichtingsprincipes	<ul style="list-style-type: none"> • Door natuurinclusief te bouwen en te ontwerpen is het mogelijk gezonde en aantrekkelijke steden en dorpen te creëren. Dit gaat vaak hand in hand met de opgave klimaatadaptatie. • Stimuleren van natuurinclusieve zonneparken. • Stimuleren van mozaïekbeheer in agrarisch gebied. • Creëren van een dooradering van groene en blauwe elementen met het oog op verkoeling, landschap, plaagbestrijding, biodiversiteit, waterkwaliteit, etc.
	Randvoorwaarden	<ul style="list-style-type: none"> • Natuurinclusief werken opnemen in visies, beleid en actieplannen. • Natuurinclusief werken opnemen in scope en opdrachtverstrekkingen van aanleg, inrichting en beheer van woningbouw, infrastructuur en duurzame energiebronnen
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	-
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	-
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	<ul style="list-style-type: none"> • Financiële en beleidsmatige consequenties die samenhangen met het herstel van natuur: Het monitoren van de stand van de natuur maakt dat kan worden aangegeven waar aanvullende actie nodig is, inclusief de wettelijke, beleidsmatige en financiële consequenties die dat met zich meedraagt. • Het in kaart brengen van publieke geldstromen (subsidies, heffingen en belastingen) en ombuigen naar een positief effect op biodiversiteit

Agenda Natuurinclusief		
	Beschikbare instrumenten	<ul style="list-style-type: none"> Natuurinclusieve eisen opnemen in het Bouwbesluit. Het inbedden van natuurinclusiviteit in het huidige en toekomstige beleidsinstrumentarium voor duurzame energie, zoals de Leidraad Natuurinclusieve Energietransitie voor wind en hoogspanning op land (NIEWHOL) Het opzetten en uitvoeren van een programma, waarmee agrarische ondernemers worden gefaciliteerd in de omschakeling naar natuurinclusieve (kringloop)landbouw, inclusief een systeem van KPI's om natuurinclusieve landbouw te belonen. Verkennen mogelijkheden voor instellen van een nationale regiegroep Water & Bodem (kabinetsadvies van LNV/I&W) Benodigde condities voor algemene soorten (Basiskwaliteit Natuur) verwerken als normering in omgevingswaarden, drempelwaarde KPI's en groenbeheer. In ontwikkeling. Ecologische voetafdruk; definitie in ontwikkeling, inclusief (criteria voor) transparante afweging bij besluiten en handelingsperspectief. Financiële instrumenten: nog aanvullen. Atlas Natuurlijk kapitaal en Natuurlijk kapitaalrekeningen: het berekenen van de waarde van natuur, en de relatie tussen natuur, economie en welzijn. Soorten management handboek: een praktisch instrument dat inzicht geeft in de verschillende soorten, condities voor instandhouding en mogelijk maatregelen.
Proces	Verantwoordelijk(e) department(en)	Ministeries van LNV, BZK, IenW, EZK, OCW, Defensie en Financiën en het ministerie voor KenE
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	<ul style="list-style-type: none"> 2023: Agenda 2.0 wordt van procesagenda een echte werkagenda inclusief investeringsagenda: vastgesteld op basis van het werk van tenminste acht domeinen, de domein overstijgende monitoring van het landelijke programma, en een investeringsprogramma. 2025: Agenda 3.0. Natuurinclusiviteit maakt onderdeel uit van de scope van alle grote maatschappelijke transitie: energie, wonen, voedselproductie, transitie in de zorg, het onderwijs en ons sociale en financiële stelsel. Het volgen van de voortgang sluit aan bij de ontwikkelde monitoringscyclus, waarbij ook de internationale afspraken worden meegenomen. 2030: De ecologische voetafdruk van ons land is substantieel verkleind. 2050: Nederland is natuurinclusief.
	Geplande aanvullingen	-
Nadere informatie		De Eerste Agenda Natuurinclusief – mei 2022 https://open.overheid.nl/repository/ronl-2df6c6e65871a235088ff1e519b3faf2e399448a/1/pdf/De%20eerste%20agenda%20Natuurinclusief.pdf

Nationaal Waterprogramma 2022-2027 en diverse gerelateerde programma's (w.o. IRM)

Nationaal Waterprogramma 2022-2027		
Wat	Opgave	Nederland heeft te maken met grote wateropgaven die bovendien in de toekomst steeds groter en complexer worden. Dit komt door een aantal samenhangende uitdagingen: klimaatverandering, bodemdaling, milieuverontreiniging, biodiversiteitsverlies en ruimtedruk. In de uitvoering ligt bovendien een grote opgave om verouderde infrastructuur zoals bruggen en sluisen in stand te houden en waar nodig te vervangen of te renoveren. Toenemende droogte de afgelopen jaren onderstreept daarbij ook de uitdagingen voor de natuur en scheepvaart
	Nationale doelen	De wateropgaven waar Nederland op dit moment voor staat, de uitdagingen richting de toekomst en de noodzaak van een integrale aanpak vormen de basis voor drie nationale ambities: <ul style="list-style-type: none"> Een veilige en klimaatbestendige delta.

Nationaal Waterprogramma 2022-2027	
	<ul style="list-style-type: none"> • Een concurrerende, duurzame en circulaire delta. • Een schone en gezonde delta met hoogwaardige natuur.
Doelen per provincie of gebied	<p>Het NWP biedt inzicht in de uitwerking van de NOVI, met de consolidatie van de bestaande hoofdlijnen van het waterbeleid en de consequenties voor het beheer. Belangrijkste onderdelen van dit in maart 2022 verschenen NWP 2022-2027 zijn:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Werken aan klimaatadaptatie en zoetwaterbeschikbaarheid met stresstesten en adaptatiestrategieën, de impulsregeling klimaatadaptatie en het maatregelpakket zoetwater, een voorkeursvolgorde voor waterbeheer, de strategie klimaatbestendige zoetwatervoorziening hoofdwatersysteem en actief grondwatervoorraadbeheer. • Voortzetting van het beleid voor waterveiligheid en de uitvoering daarvan via onder andere het Hoogwaterbeschermingsprogramma en het Kennisprogramma Zeespiegelstijging en het Overstromingsrisicobeheerplan. • Verankering van het rijksbeleid dat voortkomt uit de herijking van de Deltabeslissingen en voorkeursstrategieën. • Werken aan schoon en ecologisch gezond (grond)water met de maatregelen in de Stroomgebiedbeheerplannen voor de Kaderrichtlijn Water, de Programmatische Aanpak Grote Wateren, het Deltaplan Agrarisch waterbeheer en het actieprogramma PFAS in water. • Het in samenhang bezien van water en scheepvaart en het versterken van een vlot, veilig, robuust en duurzaam goederenvervoersysteem over water. • Water en bodem als leidend principe bij ruimtelijke planvorming. • Een nationale watersysteemverkenning waarin lopende analyses op het gebied van waterveiligheid, zoetwatervoorziening, ruimtelijke adaptatie, waterkwaliteit en scheepvaart in samenhang worden bezien, met als doel om voor het nationale watersysteem als geheel integraal afgewogen, lange termijn besluiten voor te bereiden. • Het Programma Noordzee stelt de kaders voor ruimtelijk gebruik van de Noordzee in relatie tot de toestand van het mariene ecosysteem, en voor het beleid gericht op het verbeteren van de milieutoestand. Het beschrijft ook de integrale aanpak die nodig is om een balans te bereiken tussen de verschillende maatschappelijke transities voor duurzame voedselvoorziening, natuurherstel en duurzame energie, en voldoende ruimte voor andere gebruiksfuncties op de Noordzee, zoals scheepvaart en zandwinning, passend bij de afspraken uit het Noordzeeakkoord. Tevens bevat het programma maatregelen om de milieutoestand van de Noordzee te verbeteren, als uitwerking van de Kaderrichtlijn Mariene Strategie. Hoofdstuk 9 wijst de windenergiegebieden aan waarmee invulling kan worden gegeven aan de klimaatdoelstellingen van het kabinet. • Een gebiedsgerichte aanpak van de wateropgaven voor de Zuidwestelijke Delta, de Rijn-Maasmonding, de grote rivieren (Programma Integraal Rivier Management), het IJsselmeergebied, de Waddenzee en Eems-Dollard en de kanalen in het beheer van het Rijk.

Nationaal Waterprogramma 2022-2027		
Hoe	Inrichtingsprincipes	
	Randvoorwaarden	Vloeien voort uit het Programma/beleid water en bodem sturend.
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	Geometrieën vastgelegd in Besluit kwaliteit leefomgeving, o.a. relevant voor Beleidslijn grote rivieren. [beleidsneutrale vertaling beoogd – maar veel meer is zichtbaar en nauwkeuriger vastgesteld – Waterwet kaarten].
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	-
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	Deltafonds, MIRT, Deltaplan Zoetwater [rijk-regio].
	Beschikbare instrumenten	Financieel, wetgeving, Bestuursakkoord Water inclusief agenda.
Proces	Verantwoordelijk(e) department(en)	<ul style="list-style-type: none"> NWP 2022-2027 [inclusief de bijlagen de Stroomgebiedbeheerplannen voor de Kaderrichtlijn Water, het Overstromingsrisicobeheerplan en het Programma Noordzee met de Mariene Strategie]: minister van IenW, mede namens de minister voor NenS en de minister voor VRO. Programma Noordzee: minister van IenW, mede namens de minister voor NenS, de minister voor VRO en in afstemming met de minister van LNV, de minister voor KenE en de staatssecretaris van EZK.
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	<p>NWP inclusief bijlagen zijn tot stand gekomen (gereed). De uitvoering van het NWP wordt gemonitord.</p> <ul style="list-style-type: none"> Over de voortgang op de in het NWP en in de bijlagen genoemde mijlpalen wordt jaarlijks in mei gerapporteerd in de Staat van Ons Water.

Nationaal Waterprogramma 2022-2027		
		<ul style="list-style-type: none"> Over het beheer en de ontwikkeling van de rijkswateren wordt jaarlijks gerapporteerd in de Staat van de Infra en in het MIRT overzicht. Over de uitvoering van de deltabeslissingen wordt in meer detail gerapporteerd in het jaarlijkse deltaprogramma, dat bij de begroting aan de Tweede Kamer wordt aangeboden. Over de voortgang van de grote projecten Ruimte voor de Rivier, Maaswerken en het Tweede Hoogwaterbeschermingsprogramma worden halfjaarlijkse voortgangsrapportages aan de Kamer aangeboden. Daarnaast specifieke monitoring krachtens wet aangegeven (o.a. Kaderrichtlijn water, waterveiligheid). Die monitoring loopt ook mee in de rijksbrede NOVI-monitor en opvolging. Randvoorwaarden water en bodem sturend vormen concretisering of aanscherping om doelen (sneller) te bereiken. <p>Programma Noordzee</p> <ul style="list-style-type: none"> Maart 2023: start programma Verbinding Aanlanding Wind op Zee (VAWOZ) 2025: einde programma VAWOZ
	Geplande aanvullingen	Bij belangrijke wijzigingen kan het NWP tussentijds worden gewijzigd. Dit is op dit moment voorzien.
Nadere informatie		Nationaal Waterprogramma 2022-2027 https://open.overheid.nl/repository/rnl-0c5086b3029ab6a4ab28d52838ce44d5e6285d1a/1/pdf/bijlage-nationaal-water-programma-2022-2027.pdf

Programma Energiehoofdstructuur

Energie-infrastructuur van nationaal belang (Programma Energiehoofdstructuur en Rijkscoördinatie-regeling)		
Wat	Opgave	<p>Een duurzaam energiesysteem vraagt meer ruimte dan een fossiel energiesysteem. We gaan van een centraal systeem, in hoofdzaak op fossiele bronnen gebaseerd, naar een deels meer decentraal energiesysteem gebaseerd op hernieuwbare bronnen. Voor het energiesysteem van de toekomst is het nodig zorgvuldig om te gaan met bestaande infrastructuur en bestaande (nationale) ruimtereserveringen die we in de toekomst nog nodig gaan hebben. Zo kan het buisleidingensysteem van aardgas bijvoorbeeld opnieuw benut worden voor de inzet van waterstof. Daarnaast komen er ook allerlei nieuwe ruimtevragers voor het energiesysteem bij, zoals batterijopslag, conversie-installaties en piekcentrales. Om andere ruimtelijke ambities zoals woningbouw, mobiliteit of economische groei waar te kunnen maken, is het cruciaal dat aanvullende ruimte gevonden wordt voor het energiesysteem.</p> <p>Voor wat betreft RCR-hoogspanningsprojecten geldt dat het Rijk de ruimtelijke inpassing van deze projecten ter hand neemt. Het Rijk vraagt de provincies wel om bij hun ruimtelijke ordeningsplannen rekening te houden met deze ruimtelijke ontwikkelingen. Daar waar het Rijk, op basis van de Elektriciteitswet 1998, bevoegd gezag is, blijft het Rijk verantwoordelijk voor de ruimtelijke inpassing, tenzij Rijk, provincies en gemeenten daar specifieke afspraken over maken. In de brief van de minister voor K&E over de Voortgang ontwikkelingen Meerjarenprogramma Infrastructuur Energie en Klimaat (MIEK) en projecten Rijkscoördinatie-regeling (RCR) (TK 29826 nr 146) staan de specifieke lopende procedures. Het Rijk voert de RCR-procedures uit in nauwe samenwerking met de stakeholders, waaronder de provincies.</p>
	Nationale doelen	<p>Het doel van het PEH is om, rekening houdend met verschillende toekomstscenario's, ruimtelijke ontwikkelrichtingen aan te wijzen voor een energie infrastructuur van nationaal belang.</p> <p>Het opstellen van het programma gebeurt op basis van een integrale afweging met andere opgaven en belangen, binnen een (inter)nationale context en waarbij een goede leefomgevingskwaliteit randvoorwaarde is. Het programma heeft betrekking op ruimtelijk beleid op land en grote wateren. Daarbij richt het programma zich op een klimaatneutraal energiesysteem in 2050.</p>

Energie-infrastructuur van nationaal belang (Programma Energiehoofdstructuur en RijkSCOördinatieRegeling)		
		Het doel van de rijkscoördinatieRegeling is om te zorgen voor een zorgvuldige ruimtelijke inpassing van concrete voorliggende energieinfrastructuurprojecten van nationaal belang. Het PEH zal uiteindelijk het kader zijn voor de energieinfrastructuurprojecten van nationaal belang
	Doelen per provincie of gebied	Uitbreiding van de energie-infrastructuur is nodig om de klimaatdoelen te halen. Het Rijk heeft afgezien van de RES geen provinciale klimaatdoelen gesteld. De nationale klimaatdoelen zijn vastgelegd in de Klimaatwet. Het kabinet werkt aan een voorstel voor de eerste wijziging van de Klimaatwet, waarmee de doelen voor 2030 en 2050 worden aangescherpt en strijdigheid met de Europese klimaatwet wordt voorkomen. Het streefdoel van 49% reductie in 2030 wordt vervangen door een streefdoel van tenminste 55% reductie. Dit vergt verduurzaming van alle sectoren en zonder uitbreiding van energie-infrastructuur van nationaal belang lukt dat niet.
Hoe	Inrichtingsprincipes	<ul style="list-style-type: none"> • Bij programmering van nieuwe grootschalige ruimtelijke ontwikkelingen moet ook zicht zijn op de benodigde energie-infrastructuur en de tijdige beschikbaarheid daarvan. De aanvullende beschikbaarheid van energie-infrastructuur is geen gegeven. • Bestaande reserveringen behouden en beschermen voor grootschalige elektriciteitsproductie, buisleidingen en hoogspanningstracés. • Het PEH zal ontwikkelrichtingen aangeven voor de nationale energie-infrastructuur richting 2050, zoals hoogspanningsinfrastructuur, grootschalige conversie, buisleidingen en opslag op land. Deze ontwikkelrichtingen zullen geconcretiseerd worden in gebiedsgerichte processen als vervolg op het programma. • Daarnaast zal het PEH generiek ruimtelijk beleid formuleren voor energie-infrastructuur. Hierbij kan gedacht worden aan inrichtingsprincipes voor aanleg van energieinfrastructuur, beleidsvoorkeuren, etc. Het ontwerp PEH wordt verwacht in de eerste helft van 2023. • In en ook rondom de grootschalige industrieclusters moet extra spaarzaam met de fysieke ruimte worden omgegaan. In sommige gevallen zal uitbreiding of transformatie van de energie-infrastructuur en industrieclusters noodzakelijk zijn, vanwege de aanzienlijke extra ruimtevraag vanuit energie-infrastructuur van nationaal belang. (Energievragende) functies die ruimte vragen maar niet noodzakelijk in industriegebied hoeven plaats te vinden moeten zoveel mogelijk vermeden worden. • Aandacht voor clustering van energiefuncties en grote ruimtevragen in en rondom de industrieclusters. • Het zoveel mogelijk koppelen van energiefuncties met andere functies (inrichtingsprincipe uit de NOVI).
	Randvoorwaarden	<ul style="list-style-type: none"> • Energiesysteemvraagstukken al vroeg in het ruimtelijk ontwerpproces betrekken. Het gebiedsgericht afstemmen van vraag en aanbod van energie (en opslag en conversie) kan zowel leiden tot optimaal ruimtegebruik als tot economisch aantrekkelijke oplossingen voor bedrijventerreinen, woningbouw en mobiliteit. Provinciale/regionale energievisies kunnen hierbij helpen. • In elk geval zijn provincies in afstemming met gemeenten gevraagd om als onderdeel van het Provinciaal Programma Energie Infrastructuur (PEI), voor de middellange- en langere termijn de benodigde ruimte voor infrastructuur te plannen. In elk geval zijn provincies gevraagd om in afstemming met gemeenten en netbeheerders een Provinciaal Meerjaren Investeringsprogramma Energie en Klimaat (PMIEK) op te stellen voor de programmering van regionale energie-infrastructuur voor de middellange en langere termijn. Onderdeel van dit PMIEK is de borging van de energie-infrastructuurafspraken in het omgevingsbeleid van provincies en gemeenten. In het voorjaar van 2023 wordt in iedere provincie een eerste PMIEK opgeleverd. • In elke provincie wordt conform de bestuurlijke afspraken tussen IPO, VNG, NBNL, EZK en BZK van 30 juni 2022 een werkorganisatie ingericht om een programmeringsproces voor regionale energie-infrastructuur te organiseren. • Versterking handhaving van bestaande ruimtereserveringen energie uit het BARRO. • Decentrale overheden dienen rekening te houden met meer ruimte in de nabijheid van hoogspanningsstations op het 150kV en hoger net ten behoeve van kleinschalige piecentrales, conversieinstallaties en systeembatterijen. • Om de grotere concentreerde energievraag in de industrieclusters te kunnen verduurzamen, is ruimte nodig voor de energiehoofdstructuur in en rond de industrieclusters. Om de benodigde ruimte beschikbaar te krijgen en te houden is een zorgvuldige afweging van functies vereist. Dit vergt mogelijk het optimaliseren/transformeren van ruimtegebruik.

Energie-infrastructuur van nationaal belang (Programma Energiehoofdstructuur en Rijksoördinatie-regeling)		
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	<ul style="list-style-type: none"> • Per provincie is een overzicht te geven van: • de BARRO-locaties voor de energievoorziening • Industriecluster per provincie. Dit zijn de vijf clusters van het MIEK (plus categorie 6, verspreide industriegebieden) • Het overzicht van concrete projecten van nationaal belang staat hieronder weergegeven
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	<p>Nationale projecten waarvoor een RCR-procedure is gestart, gericht op realisatie in 2030:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Diemen - Lelystad – Ens 380 kV • Ens – Vierverlaten 380 kV • Eemshaven OS - Vierverlaten 380 kV • Hoogspanningsstation omgeving Sloegebied • Hoogspanningsstation Tilburg • Interconnector NeuConnect • Krimpen aan den IJssel - Geertruidenberg 380 kV • Kop van Noord-Holland 380 kV • Zeeuws-Vlaanderen 380 kV • Net op zee - Hollandse Kust (noord) • Net op zee - Hollandse Kust (west Beta) • Net op zee - Hollandse Kust (zuid) • Net op zee - IJmuiden Ver Alpha • Net op zee - IJmuiden Ver Beta • Net op zee - IJmuiden Ver Gamma • Net op zee - Nederwiek 1 • Net op zee - Nederwiek 2 • Net op zee - Ten noorden van de Waddeneilanden • Netversterking westelijk Friesland • Programma aansluiting wind op zee (PAWOZ) - Eemshaven • Randstad 380 kV - Noordring • Verkenning aanlanding netten op zee 2030 • Verkenning aanlanding wind op zee (VAWOZ) • Zuid-West 380 kV Oost
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	<ul style="list-style-type: none"> • Investeringsplannen van de netbeheerders • SDE++ voor duurzame energieprojecten
	Beschikbare instrumenten	<p>Bestaande BARRO locaties benutten. De energietransitie vergt aanzienlijk meer ruimte. De bestaande ruimtereserveringen uit het BARRO zijn essentieel om te behouden. De handhaving daarop is te beperkt geweest. De bedoeling is daarom dat hier strenger op gehandhaafd gaat worden. Hiervoor wordt nog de nodige actie ondernomen. Verder gebruik maken van de RCR en instrumenten onder de Omgevingswet.</p>
Proces	Verantwoordelijk(e) department(en)	Ministeries van EZK en BZK
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	<ul style="list-style-type: none"> • De hoofdlijnen van het Programma Energiehoofdstructuur worden eind december naar de Tweede Kamer gestuurd via de Kamerbrief m.b.t. PEH. • In de eerste helft van 2023 wordt het ontwerp-programma PEH gepubliceerd. • Gedurende de totstandkoming van deze producten wordt met de provincies per provincie en in IPO-verband afgestemd
	Geplande aanvullingen	<ul style="list-style-type: none"> • Oplevering van het nationaal Plan Energiesysteem is voorzien in mei 2023. • Oplevering van de verkenning naar kansrijke locaties voor de aanlanding van Wind op Zee na 2030 is voorzien in september 2023.

Energie-infrastructuur van nationaal belang (Programma Energiehoofdstructuur en Rijkscoördinatieregeling)		
		<ul style="list-style-type: none"> Het PEH zal via een cyclisch proces eens in de vier jaar worden geactualiseerd om nieuwe inzichten, innovatie, (internationale) maatschappelijke ontwikkelingen mee te kunnen nemen.
Nadere informatie		<ul style="list-style-type: none"> Verwijzingen naar beschikbare informatie, zoals beleidsdocumenten, kamerbrieven, datasets en kaartmateriaal Startnotitie PEH De basis voor rijkscoördinatie-regeling staat in de Wet ruimtelijke ordening, § 3.6.3. Klimaatwet NOVI, SEV III en structuurvisie buisleidingen. Kamerbrief voortgang Meerjarenprogramma Infrastructuur Energie en Klimaat en projecten Rijkscoördinatieregeling (30 juni 2022) BARRO Bureau Energieprojecten biedt informatie over lopende RCR-procedures (www.rvo.nl). Projectwebsite Programma Energiehoofdstructuur: https://www.rvo.nl/onderwerpen/bureau-energieprojecten/lopende-projecten/peh

Nationaal Programma Infrastructuur Duurzame Industrie (PIDI)

Nationaal Programma Infrastructuur Duurzame Industrie (PIDI)		
Wat	Opgave	Verminderen broeikasgasuitstoot binnen industriële clusters.
	Nationale doelen	Landelijk vastgestelde doel voor de industrie van 14,3 Mton CO ₂ -reductie in 2030 ten opzichte van 1990. Om dit te realiseren moet versneld de infrastructuur voor energie en grondstoffen worden verduurzaamd.
	Doelen per provincie of gebied	<p>De afspraken worden gemaakt via de zes grote industriële clusters in Nederland. De eerste vijf zijn clusters die een specifiek gebied betreffen. Drie daarvan vallen binnen één provincie en twee zijn verdeeld over twee provincies. Cluster zes is een verzameling van energie-intensieve bedrijven die geografisch niet in de andere vijf clusters vallen en die verspreid zijn over de rest van Nederland.</p> <p>Zuid-Holland en (West-)Brabant CES Rotterdam/Moerdijk:</p> <ul style="list-style-type: none"> CO₂ – emissiereductie van 20-25%; CO₂ reductiepotentieel van 10 MT tot 2050; <p>Groningen CES Noord Nederland:</p> <ul style="list-style-type: none"> Absolute CO₂ -emissie reductie van 49% in 2030; <p>Noord-Holland CES Noordzeekanaalgebied:</p> <ul style="list-style-type: none"> De CO₂ reductie doelstelling is 4,2 Mton. Maatwerkafspraken TataSteel Nederland (expression of principals afgesloten in juli 2022) <p>Limburg CES Chemelot/Limburg:</p> <ul style="list-style-type: none"> Volledig klimaatneutraal in 2050.

Nationaal Programma Infrastructuur Duurzame Industrie (PIDI)	
	<p>Zeeland en (West)Brabant CES Schelde Deltaregio - Smart Delta Resources:</p> <ul style="list-style-type: none"> Op basis van het SDR CO2-reductiepad kan de SDR-regio in 2030 cumulatief 11 Mton aan CO2 reduceren met een voorlopige ambitie van 18 Mton in 2050 Totale CO2-reductie in 2030 t.o.v. 2019 van 52% Totale CO2-reductie in 2030 t.o.v. 2019 van 87% <p>Mogelijk alle provincies: Cluster 6: De sectoren betrokken bij dit plan geven aan gezamenlijk goed te zijn voor circa 14Mton CO2 en, indien aan de randvoorwaarden wordt voldaan, ongeveer 4,9Mton CO2 te kunnen besparen.</p> <p>Voor de infrastructuur is een systematiek ontwikkeld en daaromheen een structuur opgezet waarmee de regierol van het Rijk wordt versterkt. Hiermee wordt voorkomen dat de planning en de aanleg van infrastructuur wordt vertraagd.</p>
Hoe	<p>Inrichtingsprincipes</p> <p>PIDI werkt met de MIEK-systematiek. Waarmee projecten van nationaal belang worden voorgesteld door de industrieclusters via de CES en vervolgens na akkoord in het BO MIEK door PIDI worden opgepakt om versneld te realiseren. Hierbij wordt gebruik gemaakt van:</p> <ul style="list-style-type: none"> De MIEK-systematiek met o.a. voorsortering en startnotities om te besluiten welke projecten van nationaal belang gezien worden en daarmee versneld moeten worden. Aan CES'en worden ook eisen gesteld t.a.v. ruimtelijke inpassing MIEK gaat over alle modaliteiten: elektriciteit, waterstof, CCS, warmte en circulaire grondstoffen. Daarnaast gaat MIEK niet alleen over transport maar ook over o.a. opslag, flex en hubs. In MIEK zitten de interconnecties met het buitenland. Aanlanding Wind op Zee: projecten voorkomend uit VAWOZ 2030 en VAWOZ 2030-2040 maken onderdeel uit van MIEK. Versnellingsateliers. Hier worden de projecten stuk voor stuk met betrokken stakeholders, waaronder vaak ook de provincies, besproken voor identificeren van knelpunten (o.a. ruimtelijk, governance en systeem) en risico's. Daarnaast wordt gekeken naar integrale planning, escalatieladder en monitoring. Prioritaire verstedelijkingslocaties: grondaankoop en ruimtelijke reserveringen, handreiking buiten toepassing verklaren van RCR en ruimtelijke inpassing infrastructuur voor elektriciteitstransport, capaciteits- en expertiseopbouw. Gebiedsgerichte aanpak en omgevingsmanagement. Grip en overzicht op het besluitvormingsproces van energie-infrastructuur en bijbehorende vergunningen. De Bestuurlijk Juridische Werkgroep die o.a. kijkt naar generieke knelpunten en versnellingsmogelijkheden rond wet- en regelgeving, het ruimtelijk proces en vergunningverlening. Het Provinciaal MIEK (PMIEK). Hieruit moeten, in aanvulling op het nationale MIEK, projecten komen die van regionaal schaalniveau zijn. De PMIEK's worden opgesteld door de provincies, in samenwerking met (in ieder geval) de betrokken gemeenten en netbeheerders. Voor MIEK en P-MIEK is er een afwegings- en prioriteringskader waarmee indirect ruimtelijk gestuurd wordt. Het MIEK wordt verbreed van industrie naar andere sectoren (gebouwde omgeving, mobiliteit en landbouw). <p>Bovenstaande is om te komen tot MIEK-projecten en vervolgens om deze projecten z.s.m. te realiseren. Inrichtingsprincipes voor de werkelijke aanleg en daarmee de ruimtelijke inpassing in het land.</p>
	<p>Randvoorwaarden</p> <ul style="list-style-type: none"> Ruimtelijke knelpunten Ruimtelijke procedures Ruimtelijke reserveringen <p>Coördinatie Vergunningen (milieu, veiligheid en RO)</p>

Nationaal Programma Infrastructuur Duurzame Industrie (PIDI)		
		<p>Nu wordt geen of te weinig fysieke ruimte gereserveerd voor kabels, leidingen en/of stations en/of opslag en juist hierdoor ontstaan problemen. Nationaal en regionaal aan elkaar koppelen levert ruimtewinst op en speelt ook belangrijke rol bij draagvlak.</p> <ul style="list-style-type: none"> Energiesysteemvraagstukken al vroeg in het ruimtelijk beleidsproces meenemen/ontwerpproces betrekken. Het gebiedsgericht afstemmen van vraag en aanbod van energie (en opslag en conversie) kan zowel leiden tot optimaal ruimtegebruik als tot economisch aantrekkelijke oplossingen voor bedrijventerreinen, woningbouw en mobiliteit. Provinciale/regionale energievisies kunnen hierbij helpen. In elk geval zijn provincies gevraagd om in afstemming met gemeenten en netbeheerders een Provinciaal Meerjaren Investeringsprogramma Energie en Klimaat (PMIEK) op te stellen voor de programmering van regionale energie-infrastructuur voor de middellange en langere termijn. Onderdeel van dit PMIEK is de borging van de energie-infrastructuurafspraken in het omgevingsbeleid van provincies en gemeenten. In het voorjaar van 2023 wordt in iedere provincie een eerste PMIEK opgeleverd. Om de grotere geconcentreerde energievraag in de industrieclusters te kunnen verduurzamen, is ruimte nodig voor de energiehoofdstructuur in en rond de industrieclusters. Om de benodigde ruimte beschikbaar te krijgen en te houden is een zorgvuldige afweging van functies vereist. Of, scherper geformuleerd, dit vergt mogelijk het optimaliseren/transformeren van het ruimtegebruik aan de hand van scherpe profilering. Waar nodig zal ook gedacht kunnen worden aan uitbreiding. Voldoende ruimte voor energie-infrastructuur (en opslag) is cruciaal, anders moeten extra maatregelen (veiligheid, milieu en geluid) worden genomen wat meer engineering met zich meebrengt. Schaarste aan ruimte zorgt voor hogere grondprijzen en dat kan de business-case voor energie-infrastructuur (incl. opslag) negatief beïnvloeden
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	<p>Alle MIEK-projecten bestaan uit energie-infrastructuur binnen industriële regioclusters of zorgen voor een verbinding van energie-infrastructuur tussen deze clusters; Het betreft de industrieclusters Chemelot/Limburg, Noord-Nederland, Noordzeekanaalgebied, Rotterdam/Moerdijk en Zeeland-West Brabant. De reeds aangewezen projecten staan in het MIEK-overzicht 2021. Deze projecten zijn al vrij concreet. Men weet wat er ongeveer waar moet gebeuren. Over de exacte tracés is nog niet overal een besluit.</p> <p>Aansluitend is een industrietafel gevormd waarin alle industrie buiten de regioclusters vertegenwoordigd wordt: Cluster 6. Hiervoor lopen pilots in Gelderland en Noord-Brabant</p> <p>Projecten met grote ruimtelijke impact die nu o.l.v. PIDI met partners spelen zijn onder andere:</p> <ul style="list-style-type: none"> Deltacorridor (van Rotterdam naar de Duitse grens) Kruising Westerschelde en eisen provincie Zeeland Kop van Noord-Holland kruising nationale landschappen Eemsdelta 'Flessenhals' Chemelot/Limburg <p>Daarnaast VAWOZ 2030-2040, CCS (o.a. Porthos en Aramis) en de nationale – regionale waterstofbackbone zoals beschreven in het uitrolprogramma Waterstof.</p>
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	-
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	Divers
	Beschikbare instrumenten	<ul style="list-style-type: none"> Informatieprofielen Handleiding voorsortering en startnotities Programma van Eisen CES'en Data Safe House

Nationaal Programma Infrastructuur Duurzame Industrie (PIDI)		
		<ul style="list-style-type: none"> • Menukaart met 17 versnellingsopties • Projectenwet o.l.v. Bestuurlijk Juridische Werkgroep • Onderzoek Universiteit Groningen • Digitaal monitoringssysteem • Maatwerkafspraken met grote intensieve industrie die ambitieuze verduurzamingsplannen hebben o.a. over coördinatie ruimtelijke procedures
Proces	Verantwoordelijk(e) department(en)	Ministerie van EZK
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	<p>O.a. binnen de CES (1 keer per twee jaar een hernieuwde CES) De Stuurgroep PIDI (6 keer per jaar) en het BO MIEK (elk jaar in november, dit jaar 10 november 2022).</p> <ul style="list-style-type: none"> • November 2022: BO MIEK • December 2022: MIEK-brief • Q1 2023: Routekaart nationaal programma verduurzaming industrie • September 2023: CES • November 2023: BO MIEK • December 2023: MIEK-brief • Waar nodig vindt reeds afstemming plaats met BO Leefomgeving en BO MIRT.
	Geplande aanvullingen	Verbreding MIEK van industrie naar o.a. gebouwde omgeving, mobiliteit en landbouw. Provinciaal MIEK
Nadere informatie		<p><i>BO MIEK november 2021, diverse Kamerbrieven</i> CES'en 2021, addendum NZKG en CES'en 2022, MIEK-overzicht 2021 Diverse bronnen over o.a. Wind op Zee, VAWOZ, nationale backbone waterstof MIEK-overzicht 2021 https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2021/11/26/meerjarenprogramma-infrastructuur-energie-en-klimaat---overzicht-2021</p>

Nationaal Programma Regionale Energiestrategieën

Nationaal Programma Regionale Energiestrategieën		
Wat	Opgave	In 30 RES'en wordt gewerkt aan afspraken uit het Klimaatakkoord over grootschalige elektriciteitsopwekking op het land. Om de klimaatdoelen te halen en te voorzien in de toenemende energievraag is het cruciaal om, naast wind op zee, ook ruimte te maken voor grootschalige hernieuwbare elektriciteitsopwekking op het land
	Nationale doelen	Opwekking van 35 TWh grootschalige opwekking op land (>15kW) in 2030; naast 7TWh autonome groei (vooral kleinschalige projecten; zon op dak) De regionale warmtetransitie in de gebouwde omgeving; De daartoe benodigde regionale opslag- en energie-infrastructuur.
	Doelen per provincie of gebied	De verantwoordelijkheid voor het opstellen en ruimtelijk verankeren van de RES'en ligt bij de decentrale overheden (provincies, waterschappen en gemeenten). Samen met maatschappelijke partners, netbeheerders, het bedrijfsleven en bewoners werken zij toe naar regionaal en lokaal gedragen keuzes, waarbij rekening is gehouden met andere opgaven en belangen De gemaakte keuzes moeten worden verankerd in instrumenten van de omgevingswet, zodanig dat uiterlijk 1 januari 2025 omgevingsvergunningen kunnen worden afgegeven voor zon-, wind- en infrastructuurprojecten/schakelstations.

Nationaal Programma Regionale Energiestrategieën		
		<p>Gezien de transport schaarste op het energienetwerk is het belangrijk dat provincies/regio's niet alleen kijken naar ruimtelijke inpassing van de opwekkingseenheden maar ook rekening houden met de ontwikkeling van de vraag naar energie in de regio: integraal programmeren</p> <p>RES-regio's hebben in de RES 1.0 aangegeven welk deel van de 35 TWh ze voor hun rekening willen gaan nemen om te realiseren. PBL monitort jaarlijks de voortgang. De RES-regio's in de RES'en 1.0 hebben een ambitie neergezet van 55,1 TWh. PBL schat in dat uiteindelijk tussen 35,4 TWh en 46,4 TWh wordt gerealiseerd, met een middenwaarde van 40,8 TWh. De netbeheerders geven aan dat er voor 2030 niet veel meer mogelijk is dan de afgesproken 35 TWh op land. De regionaal aangegeven ambitie zal komende periode ruimtelijk moeten worden vertaald. Dat wil zeggen dat een afweging moet worden gemaakt met andere opgaven en belangen in de provincie. Voor een groot deel van de RES regio's betekent dit dat zoekgebieden die nu grof zijn geïdentificeerd de komende periode geconcretiseerd moeten worden.</p>
Hoe	Inrichtingsprincipes	<p>Op basis van de NOVI zijn aan de RES'en ruimtelijke principes meegegeven. Omdat ruimte in Nederland schaars is zal zoveel mogelijk gekeken moeten worden naar een combinatie van opgaven en een combinatie van functies. De voorkeur gaat uit naar clustering boven spreiding omdat bij clustering minder kabels hoeven te worden aangelegd. Dit laatste geldt ook positionering van aanbod (zon, wind) zo dicht mogelijk bij de vraag. Daar waar warmtebronnen beschikbaar zijn, vooral in stedelijk gebieden, moet deze zoveel mogelijk gebruikt worden. Dit voorkomt inzet van elektriciteit voor warmte.</p> <p>Voor zon-pv geldt de Voorkeursvolgorde Zon zoals opgenomen in de NOVI, waarbij de voorkeur is om eerst zon-pv op daken, objecten en gevels te plaatsen, dan op onbenutte terreinen in bebouwd gebied, dan in restgebieden van het landelijk gebied (bijv. waterzuiveringsinstallaties, berm van spoor- en autowegen) en allerlaatst op waardevolle landbouwgronden en in natuurgebieden. Mochten deze gebieden nodig zijn voor zon-PV dan moet worden gezocht naar multifunctioneel ruimtegebruik, zoals door slimme locatiekeuzes en/of een combinatie met andere opgaven zoals extensivering van de landbouw, natuurontwikkeling, wateropgave of stikstof.</p> <p>Het RES-proces is een bottom up proces. Het Rijk is een geëngageerde partner in het RES-proces, niet alleen vanuit de borging van de afspraken uit het Klimaatakkoord, maar ook vanuit de Rijksverantwoordelijkheden en borging van nationale belangen (halen van de klimaatdoelen, betaalbaarheid en betrouwbaarheid, nationale ruimtelijke belangen). Kaders voor het RES-proces zijn opgenomen in het klimaatakkoord van 2019 en de NOVI en later uitgewerkt in de handreiking van NP RES. Over eventuele aanvullingen op de huidige kaders wordt in gezamenlijkheid (door de 5 opdrachtgevers van NP RES: BZK, EZK, VNG, IPO en UvW) besloten.</p> <p>Regionaal wordt de afweging gemaakt op basis van vier elementen: kwantiteit (35 TWh), systeemefficiëntie, ruimtegebruik, en maatschappelijk en bestuurlijk draagvlak. Het staat de regio's vrij ook de opgaven rond landbouw en landgebruik, industrie en mobiliteit mee te nemen. Het gaat immers om een integrale transitieopgave. Vwb ruimte zijn de uitgangspunten van de NOVI, waaronder de voorkeursvolgorde zon, meegegeven.</p>
	Randvoorwaarden	<p>De opgave voor hernieuwbare energie op het land blijft nodig. Dubbel ruimtegebruik en combinatie met andere opgaven blijven noodzakelijk, niet alleen vanwege de claim die vanuit andere opgaven op de ruimte (woningbouw, bedrijventerreinen, extensivering van de landbouw, etc) maar ook met het oog op maatschappelijk draagvlak voor opwekking. Het kabinet zet erop in dat daken en andere objecten maximaal kunnen worden benut voor de opwekking van zonne-energie. Daarbij wordt gekeken naar de versterking van de voorkeursvolgorde zon-pv door op de eerste plaats meer te sturen op zon op daken en objecten, en meer zon op daken en andere objecten mogelijk te maken. Mocht er vervolgens nog ruimte nodig zijn voor zon PV dan zal moeten gekeken naar multifunctioneel ruimtegebruik zoals slimme locatiekeuzes of combinatie met andere opgaven.</p>

Nationaal Programma Regionale Energiestrategieën		
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	In de 35 TWh zitten de grootschalige windmolenlocaties uit Structuurvisie wind op land.
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	De 30 RES-regio's hebben zoekgebieden benoemd voor duurzame opwek op land in de RES 1.0. De RES-regio's zijn begonnen met de uitvoering van de RES 1.0 en met het vormgeven van het proces richting de RES 2.0. Als deze RES 2.0 nieuwe of gewijzigde kaders bevat dan hiervoor komende periode een planMER moeten worden opgesteld. In juli 2023 moeten ze een document opleveren waarin staat welke stappen ze hebben gezet richting uitvoering. Zoekgebieden moeten worden omgezet in concrete projectlocaties, er moet ruimte worden gezocht voor infrastructuur (schakelstations, etc), Ruimtelijke keuzes moeten worden verankerd in instrumenten van het de Omgevingswet, en wel zodanig dat uiterlijk 1 januari omgevingsvergunningen kunnen worden afgegeven zodat netbeheerders en marktpartijen kunnen gaan bouwen/realiseren. Veel regio's kiezen er voor om een groot deel van de ambitie te realiseren in de vorm van zon op dak en objecten. Hiervoor moeten ze een invoeringsstrategie zon opstellen.
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	Ondersteuning en procesgeld voor opstellen en uitvoeren RES'en: <ul style="list-style-type: none"> • €5 mln voor NPRES • €3 mln voor subsidies en opdrachten • €2,5 mln participatiecoalitie • €12 mln voor RES regio's
	Beschikbare instrumenten	Voor projecten die hernieuwbare opwek op land realiseren en dus bijdragen aan de opgave, zijn verschillende regelingen beschikbaar vanuit EZK zoals de SDE++ (veruit de grootste bijdrage), SCE, EIA. Instrumenten uit de Omgevingswet, waaronder ook grondbeleid, moeten ondersteunend werken aan provincies, gemeenten en waterschappen om doelen te realiseren.
Proces	Verantwoordelijk(e) department(en)	Ministeries van EZK en BZK
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	De RES 1.0 is opgeleverd in de zomer van 2021. Momenteel werken de RES-regio's toe naar de RES 2.0. Het voortgangsdokument voor de RES wordt in juli 2023 opgeleverd. Hierin staat welke stappen zijn gezet richting realisatie. Hierin staat ook welke stappen zijn gezet mbt de bovenregionale afstemming op het gebied van warmte.
	Geplande aanvullingen	<ul style="list-style-type: none"> • Er wordt momenteel een verkenning gedaan of en hoe we het gezamenlijk aanbod van de RES'en (boven de 35 TWh) kunnen realiseren, of dit om een nieuwe doelstelling vraagt en welke belemmeringen we moeten wegnemen die een verdere ontwikkeling in de weg staan. • Normen voor zon op dak. En een meer sturende werking van de voorkeursvolgorde zon. • Integraal programmeren is nodig om aanbod van duurzame energie beter af te stemmen op (toekomstige) vraag naar energie.
Nadere informatie		<ul style="list-style-type: none"> • Verwijzingen naar beschikbare informatie, zoals beleidsdocumenten, kamerbrieven, datasets en kaartmateriaal • Klimaatakkoord en NOVI • Klimaatakkoord • NOVI/Handreikingen van NP RES

Programma Werklocaties: ruimte voor economische activiteit

Programma werklocaties: ruimte voor economische activiteit		
<p>Wat</p>	<p>Opgave</p>	<p>Coalitieakkoord (We bouwen in heel Nederland, zowel binnen- als buitenstedelijk. Het kabinet zet zich in voor een goede ruimtelijke inrichting, het voorkomen van verrommeling en verdozing en de ruimtelijke inpassing van onze energietransitie. We scherpen de landelijke regie voor hyperscale datacentra en de toelatingscriteria bij de vergunningverlening aan (pagina 17) We helpen het mkb met verduurzamen (pagina 11)); NOVI (bladzijde 104 en 105) en Ruimtelijke Ordeningsbrief (aankondiging Programma werklocaties, ruimte voor economische activiteit (doorontwikkeling GRIP) Motie Bromet-Nijboer2, tegengaan van verdozing in het landschap + Motie Esch-Simons3, kijken naar regelgeving die leidt tot een efficiënter gebruik van de ruimte.</p> <ul style="list-style-type: none"> • De druk op de ruimte in Nederland is hoog en dat vraagt om een nationale aanpak voor voldoende en efficiëntere bedrijfslocaties. Een sterk en concurrerend bedrijfsleven is nodig om ons welvaartsniveau te garanderen en om de transities te kunnen realiseren. • In de kamerbrief Ruimte voor economie dd 14 oktober 2022 is het thema 'Ruimte voor economie' geagendeerd als onderdeel van de ruimtelijke ordening. In de kamerbrief kiest de minister van EZK voor een aantal prioriteiten: <ol style="list-style-type: none"> 1) verduurzaming van de industrie 2) campussen als brandpunten voor onderzoek- en innovatie ecosystemen 3) een blijvend goed vestigingsklimaat voor het mkb. Veel mkb-bedrijven zijn gevestigd op bedrijventerreinen verspreid over Nederland. 4) een passende ontwikkeling van grootschalige bedrijfsvestigingen • Het ministerie van EZK gaat samen met provincies, gemeenten, regionale ontwikkelingsmaatschappijen en private partijen die voor ondernemers locaties bouwen of beheren aan de slag met de opdracht om voldoende, kwalitatieve ruimte voor de economie te bereiken. <div data-bbox="667 868 1348 1235" data-label="Diagram"> <p>The diagram illustrates four categories of business locations surrounding a central 'Bedrijventerreinen' (Business Parks) hub. The categories are: <ul style="list-style-type: none"> Industrieclusters: Represented by icons of a crane and a factory. Kennisclusters (campussen): Represented by icons of a person at a computer, a microscope, and a graduation cap. Grootschalige (logistieke) ruimtevragers: Represented by icons of a warehouse and a truck. Reguliere bedrijventerreinen: Represented by an icon of a bar chart. </p> </div>
	<p>Nationale doelen</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Borging van voldoende en kwalitatief goede ruimte voor bedrijvigheid op de goede plek. Een vereiste voor een goed vestigingsklimaat, door: <ul style="list-style-type: none"> ○ het behoud en tegelijkertijd beter benutten van de al schaarse ruimte voor ondernemers (2,6% van het oppervlak in Nederland) en rekening te houden met de uitbreidingsbehoefte van bijna 7.000 ha tot en met 2030;

Programma werklocaties: ruimte voor economische activiteit	
	<ul style="list-style-type: none"> ○ onderzoek te doen waar (tijdelijk) meer ruimte nodig is om de transities te versnellen (energietransitie en transitie naar een circulaire economie). • Nederland kent circa 3800 bedrijventerreinen. Bedrijventerreinen zijn van belang voor onze werkgelegenheid (30% van de banen zijn er gevestigd), ons duurzaam verdienvermogen (40% van het bruto binnenlands product wordt er verdiend), instandhouding van onze collectieve voorzieningen, maar ook voor onze transities die we zonder die bedrijven niet voor elkaar gaan krijgen. Circa 60% van de investeringen in onderzoek en ontwikkeling worden gedaan door bedrijven op bedrijventerreinen. • Precieze uitwerking gaan we komende maanden doen en willen in juli 2023 komen met een programma werklocaties met de volgende inhoudelijke lijnen: <ul style="list-style-type: none"> ○ Balans in vraag en aanbod van werklocaties; ○ Clusters van bedrijven: industrie, campussen en grootschalige (logistieke) bedrijfsvestigingen; ○ Beter benutten van bestaande bedrijventerreinen; ○ Bedrijventerreinen als katalysator van verduurzaming.
Deelopgaven	<p>Vraag/aanbod</p> <ul style="list-style-type: none"> • De afgelopen jaren heeft de uitgifte van bedrijventerreinen op een hoog niveau gelegen, hierdoor is het aanbod aan beschikbare bedrijventerreinen behoorlijk afgenomen. • Vanuit een landelijk perspectief is de huidige beschikbare ruimte voor bedrijven in veel regio's niet toereikend om (tijdig) aan deze geraamde vraag te voldoen. Dit betekent krapte. • Voldoende ruimte is belangrijk voor het mkb en bijvoorbeeld de maakindustrie. Dat is merendeels op bedrijventerreinen gevestigd en komt en met name in stedelijke omgevingen steeds moeilijker aan geschikte en betaalbare ruimte. • Gebrek aan ruimte voor bedrijvigheid belemmert de economische ontwikkeling, de diversiteit aan banen en de woon-werkbalans. <p>Het gaat om het behoud van in ieder geval het huidige areaal aan ruimte dat bestemd is voor economische activiteit op bedrijventerreinen. Daarnaast zal rekening gehouden moeten worden met een aanvullende behoefte voor nieuwe economische activiteiten en economische transities. Een onderzoek door het EIB/BCI uit 2019 schat deze behoefte tot en met 2030 op ca. 7.000 ha.</p> <p>Energie-intensieve industrieclusters</p> <ul style="list-style-type: none"> • De energie-intensieve industrieclusters zijn van nationaal belang. De energietransitie en verduurzaming vragen naar verwachting extra ruimte. In Noord-Holland heeft de provincie er voor gekozen om de bedrijventerreinen die hiervoor van belang zijn te benoemen tot industrieterrein van provinciaal belang. • Graag gaan we met de andere regio's met energie-intensieve industrieclusters in gesprek op welke wijze de ruimte voor deze clusters het beste kunnen beschermen en de ruimte behoefte van deze clusters voor nu en in de toekomst beter in kaart kunnen brengen. Specifiek besteden we hierbij aandacht aan cluster 6 (overige industrie) verspreid over heel Nederland <p>MKB</p> <ul style="list-style-type: none"> • Het creëren van voldoende vestigingsmogelijkheden voor het mkb. Voldoende bereikbare arbeidsplaatsen voor praktisch en middelbaar opgeleiden is van belang, omdat een lange(re) afstand of reistijd tot een baan bij deze groep kan zorgen voor vervoersarmoede of zelfs werkeloosheid. Voor deze groep werkenden geldt dat 75% woont en werkt in dezelfde stad of dorp. Veel van deze locaties staan onder druk, bijvoorbeeld om deze deels of volledig te transformeren tot woonwijk. • Graag gaan we met gemeenten en provincies in gesprek om het 'beter benutten' van bestaande bedrijventerreinen te stimuleren. Onder meer door in te zetten op het verdichten van bestaande werklocaties en programmeren van werk in nieuwe woonwijken. Dit om voldoende en kwalitatief goede bedrijfslocaties voor het mkb te garanderen.

Programma werklocaties: ruimte voor economische activiteit				
		<p>Campussen</p> <ul style="list-style-type: none"> Campussen zijn belangrijke plekken in onderzoeks- en innovatie-ecosystemen. Momenteel wordt een nieuwe inventarisatie van campussen voorbereid. De ruimtelijke randvoorwaarden zijn nog niet in beeld en zullen hierbij betrokken worden <p>Grootschalige (logistieke) vestigingen</p> <ul style="list-style-type: none"> Van oudsher ligt het zwaartepunt van de vraag naar grootschalig (logistiek) vastgoed langs de grote goederenvervoerscorridors tussen de mainports en de grens (Zuid-Holland, Gelderland, Noord-Brabant en Limburg). Er is mogelijk in de toekomst een verschuiving naar nieuwe locaties waar te nemen, zeker wanneer plekken rondom de goederencorridors vol zitten of grootschalige locaties niet meer (willen) accommoderen (waterbed effect). Dit heeft effect op de logistieke bewegingen (en infrastructuur). We brengen met provincies nu hun beoogde clusterlocaties in kaart. De toekomstige ontwikkeling van deze clusterlocaties vraagt nader overleg. <p>Vragen voor de toekomst</p> <ul style="list-style-type: none"> Er is een aantal thema's waarvan we de ruimtelijke implicaties naar de toekomst toe nog onvoldoende kunnen overzien en nader onderzoek vragen. Bijvoorbeeld verduurzaming, de circulaire economie en energietransitie. Belangrijk element is daarbij de beschikbaarheid van bedrijventerreinen met een hogere milieucategorie en ruimte in (binnen)havens om de transities mogelijk te maken. Daarbij kan het voorkomen dat oude en nieuwe systemen tijdelijk naast elkaar nodig zijn wat een extra ruimtebeslag met zich meebrengt. Ook is er een toenemende roep om vergroening, klimaatadaptiviteit en biodiversiteit die bij bedrijventerreinen ook extra ruimte vragen. Voor een deel kan toekomstige ruimtevrage geaccommodeerd worden of uitleg van nieuwe bedrijventerreinen worden voorkomen door bestaande bedrijventerreinen beter te benutten, specifiek voor bedrijven met een hoge milieucategorie en slim te clusteren op plekken die multimodaal ontsloten zijn (via weg, spoor en water). Daarnaast kunnen bedrijventerreinen een rol spelen in meervoudig ruimtegebruik en het accommoderen van extra ruimtevrage voor lokale energie productie en opslag, nieuwe energie infrastructuur en waterberging. Hoe bedrijventerreinen (sneller) te vernieuwen en klaar voor de toekomst te maken is onderdeel van de uitwerking van het Programma Werklocaties. 		
Hoe	Inrichtingsprincipes	<p>Algemene uitgangspunten zijn:</p> <ul style="list-style-type: none"> Een ruimtelijke opgave waarbij er aan de voorkant integraal en gebiedsgericht gewerkt wordt in samenhang met andere opgaven op gebied van water&bodem, transitie landelijk gebied, wonen, energie, stikstof en infrastructuur. <p>Daarnaast:</p> <ul style="list-style-type: none"> Afwegingsprincipes NOVI Programma Mooi Nederland waarin BZK met andere departementen werkt aan de ruimtelijke kwaliteit van de leefomgeving 		
	Randvoorwaarden	<p>Voldoen aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> Ladder voor duurzame verstedelijking (artikel 3.1.6 Bro.) Activiteitenbesluit Milieubeheer Klimaatwet (beschikbaarheid energie(infra)) Stikstof Ruimte (beschikbaarheid energie(infra)) Strategische Agenda Ondernemingsklimaat in Nederland , ruimte voor bedrijven (Kamerbrief 14 okt 2022) 		
Waar	Locaties Rijk in afstemming met de regio	<p>Gezamenlijke met de provincies hebben we de volgende opgaven geïdentificeerd. Dit is maatwerk per provincie.</p> <table border="1"> <tr> <td>Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2022)</td> <td>Vraag/aanbod is uit balans. Vraag hoger dan aanbod. Inzet op intensivering en verduurzaming.</td> </tr> </table>	Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2022)	Vraag/aanbod is uit balans. Vraag hoger dan aanbod. Inzet op intensivering en verduurzaming.
Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2022)	Vraag/aanbod is uit balans. Vraag hoger dan aanbod. Inzet op intensivering en verduurzaming.			

Programma werklocaties: ruimte voor economische activiteit			
	Grootschalige bedrijvigheid	Geen ruimte beschikbaar. Wel 1 grootschalig/regionaal bedrijventerrein in voorbereiding – loopt mee in 2 ^e ronde regionale programmering. Wil geen landelijke grootschalige logistiek accommoderen, wel ruimte voor kleinere, meer regionaal/lokaal gerichte logistiek.	
	Energie-intensieve industrieclusters	Geen van de onderscheiden energieclusters ligt in Utrecht. Er zijn enkele (2) cluster 6 bedrijven.	
	Campussen	<ul style="list-style-type: none"> Utrecht Science park (lijst BCI 2018), wil uitbreiden. Veelbelovend is <ul style="list-style-type: none"> Earth (gezonde leefomgeving) SOMT (functionele fysiotherapie) i.r.t. USP EZK bereidt momenteel een actualisatie van de landelijke campusinventarisatie voor, waarbij ook de regionale campussen worden betrokken 	
	Toekomst	<ul style="list-style-type: none"> Nauwelijks ruimte voor HMC 20 – 30% van de vraag accommoderen via intensivering/verduurzaming Afweging tussen grootschaligheid en middelgroot/klein MKB/maakindustrie Transities kosten ruimte (energie, circulair, duurzaam) Verduurzaming/intensivering is erg duur. Behoeft aan uitbreiding van het instrumentarium en middelen (kennis, capaciteit en investeringen). Wel veel maatschappelijke winst te halen. Ruimtebehoefte campussen nog niet overal helder. Ecosysteem versterking van belang. Ontwikkeling uitgifteprotocol met aandacht voor economisch profiel, clusters, ketens, campussen en zorgvuldig ruimtegebruik. Nabijheid wonen/werken essentieel (ook woon/werkbalans?) + goede bereikbaarheid. 	
Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	Uitwerking programmaliijnen Programma werklocaties (juli 2023) Ruimtelijk economisch afwegingkader voor clustering van grootschalige bedrijfsvestigingen (1 ^e kwartaal 2023)		
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	n.t.b	
	Beschikbare instrumenten	n.t.b	
Proces	Verantwoordelijk(e) departement(en)	Ministerie van EZK (i.s.m. ministerie van BZK voor het traject Grip op grootschalige bedrijfsvestigingen, programma verduurzaming bedrijventerreinen en het Groeifondsvoorstel werklandschappen van de toekomst)	
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	<ol style="list-style-type: none"> December 2022 wordt in een EZK kamerbrief ism BZK de voortgang ten aanzien clustering grootschalige bedrijfsvestigingen, als onderdeel van het traject Grip op grote bedrijfsvestigingen met de provincies. Voor Q1 2023 is een afweegkader voor clustering van grootschalige bedrijfsvestigingen aangekondigd in samenwerking met BZK; juli 2023 - programma werklocaties 	
	Geplande aanvullingen	Zie aanpak hierboven.	
	Overige activiteiten	<ul style="list-style-type: none"> Integrale rol bedrijventerreinen in PBL-monitoring NOVI (nu slechts partieel) 	

Programma werklocaties: ruimte voor economische activiteit		
		<ul style="list-style-type: none"> • Koppeling met kadaster en BAG voor actuele informatie over uitgifte bedrijventerreinen en status bebouwing in IBIS. • Dialoog met CBS wordt intern EZK gearrangeerd.
Nadere informatie		<p>Toelichting werklocaties per provincie (versie 10 oktober 2022).</p> <ul style="list-style-type: none"> • Deze punten zijn ambtelijk en met AAC RE en BAC RE per provincie afgestemd. <p>Bronnen van deze constatering per provincie:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Bestuurlijke gesprekken hebben plaatsgevonden per provincie (in de periode eind aug/begin sept 2022) <p>Kamerbrief Werklocaties: Nationale Omgevingsvisie Tweede Kamer der Staten-Generaal</p>

Toelichting Werklocaties per provincie

Nog check op 1 brief (en in toelichting alle provincies) of brief per provincie

GRONINGEN

		Groningen
A	Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2021)	Het STEC-rapport "Ontwikkelzones voor grootschalige bedrijven in Groningen (verkennd onderzoek)" naar bestaande bedrijventerreinen met bezetting, behoefte, fase in de levenscyclus, duurzaamheid is in 2021 opgeleverd. De actuele prognoses zijn nog niet vastgesteld, eerste beeld: <ul style="list-style-type: none"> • Kwantitatief balans planaanbod om vraag te accommoderen.
B	Grootschalige bedrijvigheid	"Vanwege de locatie-eisen van bovenregionale bedrijven kiest Groningen voor clustering in vijf regionale kernzones met een eigen profiel. Daarna houdt het ook op." (Bron: Koersdocument "Dit is Groningen8"): <ol style="list-style-type: none"> 1. Eemshaven/Oostpolder (zacht planaanbod): zeehaven, automotive, batterijen, hyperscale datacenters en groene energie 2. Oosterhorn – Delfzijl: chemie en zeehaven 3. Westpoort – Groningen: logistiek profiel gericht op provinciale activiteiten 4. Ter Apel – Zuid-Groningen: voedselverwerking 5. Veendam/Hoogezand: logistiek en maak- en procesindustrie Een belangrijke afweging bij de genoemde categorieën van bedrijven is de vraag of de bedrijven bij vestiging onderdeel gaan uitmaken van de keten of mix van bedrijven in de regio.
C	Energie-intensieve industrieclusters	<ul style="list-style-type: none"> • Onderdeel van het cluster Noord-Nederland (Delfzijl, Eemshaven, Emmen). • Mogelijk kan locatie "Oostpolder" een rol spelen in verduurzaming van het energie-intensieve industriecluster (zacht aanbod). • Randvoorwaardelijk zijn beschikbaarheid van voldoende ruimte, voldoende milieugebruiksruimte, energie, water en een zorgvuldig maatschappelijk (open) planproces en de inpassing in het landschap. • Cluster nodig voor de ontwikkeling/ opschaling van groene waterstof (toepassing) en andere vormen van groene energie • Voor verduurzaming industrie kan provincie Groningen een rol spelen (voor het Rijk)
D	Campussen	<ul style="list-style-type: none"> • Campus Groningen (BCI 2018) • Daarnaast circuleren ook campussen van regionaal belang. EZK bereidt momenteel een actualisatie van de landelijke campusinventarisatie voor, waarbij ook de regionale campussen worden betrokken.
E	Toekomst	<ul style="list-style-type: none"> • Kwalitatief en meervoudig ruimtegebruik • Grootschalige vestigers aansluiten bij identiteit omgeving • Verduurzaming kent ook aanzuigende werking op nieuwe, energie-gerelateerde bedrijvigheid.

FRYSLÂN

		Fryslân
A	Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2021)	Kwantitatief voldoende planaanbod om vraag te accommoderen.
B	Grootschalige bedrijvigheid	<ul style="list-style-type: none"> • IBF - Heerenveen • Bedrijvenpark Azeven Noord – Smalingerland/Drachten Naar verwachting voldoende aanbod om vraag te kunnen accommoderen.
C	Energie-intensieve industrieclusters	<ul style="list-style-type: none"> • Geen van de vijf onderscheiden industrieclusters • Vanuit cluster 6 is geen ruimtevraag in beeld.
D	Campussen	<ul style="list-style-type: none"> • Watercampus (Leeuwarden, BCI 2018) • Dairy Campus (BCI, 2018) • Media Innovatie Campus (Leeuwarden) • Omrin Ecopark de Wierde • Energiecampus Hiervoor is nog ruimte beschikbaar <p>EZK bereidt momenteel een actualisatie van de landelijke campusinventarisatie voor, waarbij ook de regionale campussen worden betrokken.</p>
E	Toekomst	<ul style="list-style-type: none"> • Komst van de Lelylijn mogelijk van invloed op de vraag en het aanbod van bedrijvigheid • Aandacht voor herontwikkeling van bestaande bedrijventerreinen • Aandacht voor ruimtebehoefte van circulaire economie

⁸ [Dit is Groningen - Koersdocument Omgevingsvisie vastgesteld door PS hoge resolutie.pdf \(provinciegroningen.nl\)](#)

DRENTHE

		Drenthe
A	Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2021)	Actuele prognoses nog niet vastgesteld. Eerste beeld: Kwantitatief voldoende planaanbod om de vraag te accommoderen.
B	Grootschalige bedrijvigheid	Provincie zet vooralsnog in op Rundedal (maar die locatie is alleen zacht en voor XXXL grote ruimtevragers, vanaf tientallen hectaren). wil 1) accommoderen bij aantonen van regionale meerwaarde 2) tegelijk ook flexibel blijven, omdat je niet vooraf niet altijd criteria kunt aangeven en je ook niet weet wat er in de toekomst op je af komt. Stelt beleidsregel in voor doorvertaling Grip. Daarnaast zijn er harde locaties met beschikbare ruimte voor grootschalige bedrijvigheid: <ul style="list-style-type: none"> • Riegmeer • VAM/MERA • Bargemermeer • Bedrijvenpark A37 • De Tweeling-West
C	Energie-intensieve industrieclusters	<ul style="list-style-type: none"> • Onderdeel van het cluster Noord-Nederland (Delfzijl, Eemshaven, Emmen (toegepaste chemie)). In het cluster is op de aangewezen locaties in Emmen nog ruimte beschikbaar, deel daarvan incl. HMC. <ul style="list-style-type: none"> • Cluster 6 en mogelijkheden voor de transitie van die bedrijven, nog onduidelijk. Voor een aantal van die cluster 6 bedrijven verwacht de provincie wel een extra ruimtevraag.
D	Campussen	Locaties met belangrijke kenniscomponent (geen nationaal belang campus in Drenthe) <ul style="list-style-type: none"> • Emmen (toegepaste chemie) • IT-hub (Hoogeveen) • Health Hub (Roden) • Universiteit van het noorden • Greenwise Campus Provincie zet vooral in op Emmen in samenwerking met Delfzijl en het energie-intensieve industriecluster Noord-Nederland. EZK bereidt momenteel een actualisatie van de landelijke campusinventarisatie voor, waarbij ook de regionale campussen worden betrokken
E	Toekomst	<ul style="list-style-type: none"> • Bedrijventerreinen vergroenen en verduurzamen. • Circulaire economie • Cluster 6 en mogelijkheden voor transitie van die bedrijven nog onduidelijk. Wel een extra ruimtevraag verwacht. • Beschikbaarheid van energie • Koppeling met verstedelijkingsstrategieën (en BO MIRT wonen-mobiliteit)

OVERIJSSSEL

		Overijssel
A	Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2022)	De actuele prognoses zijn nog niet vastgesteld. Eerste beeld is uit vraag/aanbod uit balans: na jaren van overaanbod zien we nu (dreigend) onderaanbod in alle segmenten (kleinschalig, middelgroot, groot/lokaal, bovenregionaal).
B	Grootschalige bedrijvigheid	Overijssel aangewezen bovenregionale bedrijventerreinen: <ul style="list-style-type: none"> • XL Businesspark (bijna uitgegeven; verkenning mogelijkheden XL Park 2 door gemeente Almelo) • Bedrijvenpark A1 (beperkt aantal grootschalige kavels) Regio Zwolle • Hessenpoort (beperkt aantal grootschalige kavels)
C	Energie-intensieve industrieclusters	Overijssel kent geen cluster 1 t/m 5, maar wel cluster 6 bedrijven.
D	Campussen	<ul style="list-style-type: none"> • Kennispark Twente- Enschede • High Tech Systems Park - Hengelo • S/Park - Deventer • Polymer Science Park - Zwolle. • Daarnaast brengt Overijssel de campusontwikkelingen in de stationsgebieden van Zwolle (Perron038) en Deventer (De Kien) onder de aandacht. Deze lijst wijkt op punten af van de landelijke campus inventarisatie.

		Overijssel
		EZK bereidt momenteel een actualisatie van de landelijke campusinventarisatie voor, waarbij ook de regionale campussen worden betrokken.
E	Toekomst	<ul style="list-style-type: none"> Hoe om te gaan met de vraag naar grootschalige kavels? Uitgangspunt: schaarse ruimte dwingt tot afweging o.b.v. 'regionale meerwaarde'. Welke vraag kunnen en willen we wel accommoderen en welke niet? Vraag naar grootschalige kavels neemt toe. Niet alleen logistiek vraagt om meer ruimte ook circulaire economie kent groot ruimtebeslag. Denk bijvoorbeeld aan prefab woningbouw. Multimodale ontsluiting van regionale bedrijventerreinen wordt steeds belangrijker. Dat vraagt om blijvende inzet op de Overijsselse goederenvervoer corridors A1, A35, A50, IJssel en Twentekanalen (o.a. bevaarbaarheid ook in periodes van droogte) en spoorontwikkelingen. Verdere ontwikkeling van kennisintensieve bedrijvigheid op de belangrijkste corridors van spoor, weg en water vragen een nadere dialoog. Energie-intensieve bedrijven (cluster 6) en toekomstbestendige werklocaties; investeren in behoud kwaliteit bestaand aanbod werklocaties (zorgvuldig en zuinig ruimtegebruik rekening houdend met maatschappelijke opgaven zoals energie, klimaat, stikstof, water). Financiële vraagstuk: de kosten voor ontwikkeling van nieuwe (regionale) bedrijventerreinen zijn dermate hoog en de doorlooptijden dermate lang dat hier grote risico's mee gemoeid zijn. Dit vraagt om nieuwe financieringsconstructies. Hoe om te gaan met rollen en verantwoordelijkheden: onderscheid nationale opgaven, provinciale/regionale opgaven en lokale opgaven?

GELDERLAND

		Gelderland
A	Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2022)	Vraag/aanbod uit balans
B	Grootschalige bedrijvigheid	<p>Aangewezen clusterlocaties voor grootschalige logistiek (aan corridors en multimodaal)</p> <ul style="list-style-type: none"> Bedrijvenpark Medel (doelgroep: grootschalige logistiek) Park15 DocksNLD De Grift
C	Energie-intensieve industrieclusters	Alleen cluster 6 bedrijven, geen direct zicht op ruimtelijke opgaven als gevolg van de verduurzamingsopgaven. Liggen wel redelijk geconcentreerd; kansen voor een ruimtelijke aanpak, via energiehubs langs de Gelderse corridor voor cluster 6.
D	Campussen	<ul style="list-style-type: none"> Kennisas (Ede- Wageningen) heeft ruimtevraag Noviotech (Nijmegen) ruimte onder druk en uitbreidingsbehoefte. Mercator Science Park (Nijmegen) uitbreidingsbehoefte. IPKW is hotspot voor energietransitie, geen specifieke ruimtebehoefte. <p>EZK bereidt momenteel een actualisatie van de landelijke campusinventarisatie voor, waarbij ook de regionale campussen worden betrokken</p>
E	Toekomst	<ul style="list-style-type: none"> Ruimte voor circulair en energietransitie Ook de voedselindustrie zal transformeren, wat daar het ruimtelijk effect van is, is nog onzeker HMC en multimodaal belangrijk voor provincie. Gelderland belangrijke plekken waar belangrijke innovaties en werk van de transitie plaatsvinden. Deze vormen dan ook een aantrekkingskracht voor gerelateerde ruimtevragers. Gesprek over regionale meerwaarde/ ruimte voor regionale specificaties en verschillen. Verkenning naar aanpak voor ongewenste XXL logistiek op herontwikkelingslocaties (brownfields)

FLEVOLAND

		Flevoland
A	Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2022)	Er is meer hard aanbod dan de verwachte uitbreidings- en vervangingsvraag in de periode 2022- 2032.
B	Grootschalige bedrijvigheid	<p>Direct uitgeefbare locaties (in meer of mindere mate gereserveerd/verkocht voor grote vestigers, medio 2022)</p> <ul style="list-style-type: none"> Stichtse Kant (Almere)

		Flevoland
		<ul style="list-style-type: none"> Lelystad Airport Business Park (Lelystad), Flevokust (Lelystad) <p>Niet direct uitgifbare terreinen zijn:</p> <ul style="list-style-type: none"> De Vaart IV (Almere) Poort van Dronten (Dronten) Trekkersveld IV (Zeewolde) De Munt III (Noordoostpolder) <p>Grootschalige vestigers aantrekkelijk wanneer ze passen in economisch profiel en zorgen voor werkgelegenheid (werknemers die zich in Flevoland vestigen).</p>
C	Energie-intensieve industrieclusters	<p>In Flevoland zijn geen van de grote industrieclusters gelegen. De Maximacentrale is een grote emittent, maar is niet opgenomen als Cluster 6 uitstoter.</p> <p>Er speelt weinig rondom cluster 6, wel rondom de Maximacentrale. Directe ruimtelijke opgaven als gevolg van verduurzaming niet bekend.</p>
D	Campussen	<ul style="list-style-type: none"> Er is een campus in de categorie 'idee' in de Buck lijst uit 2018 (Innovation Campus): Emerging Disease Campus (Lelystad – het betreft hier het BioScienceCluster WUR). Daarnaast zijn er op de kaarten twee campussen ingetekend op verzoek van de provincie. Het MITC en het Maritiem Cluster Urk, ontwikkelingen die in 2018 nog niet zo ver waren. <p>Overige regionaal relevante clusters (naast bovengenoemde) zijn:</p> <ul style="list-style-type: none"> Logistiek Cluster Flevoland Agrofoodcluster Noordoostpolder Flevocampus Almere Innovatiecluster Noordoostpolder <p>EZK bereidt momenteel een actualisatie van de landelijke campusinventarisatie voor, waarbij ook de regionale campussen worden betrokken</p>
E	Toekomst	<ul style="list-style-type: none"> Bereikbaarheid van (bestaande) bedrijventerreinen. Ruimte voor de transitie (energie, duurzaam, circulair) 3-4 novex gebieden lopen door Flevoland -> schakelfunctie Flevoland Doorwerking (vestigings)restricties b.v. van andere provincies.

NOORD-HOLLAND

		Noord-Holland
A	Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2022)	<ul style="list-style-type: none"> Actuele prognoses MRA nog niet vastgesteld. 1e beeld is dat vraag/aanbod uit balans is. In noorden van de provincie meer ruimte beschikbaar voor vraag binnen de regio. Toevoegen van nieuw aanbod wordt in toenemende mate beperkt door arbeidsmarkt/netcongestie/stikstof/zoet water/gas.
B	Grootschalige bedrijvigheid	Nauwelijks ruimte beschikbaar.
C	Energie-intensieve industrieclusters	Het Noordzee Kanaalgebied is één van de industrieclusters zoals geïdentificeerd door het Rijk en heeft in belangrijke mate de status van bedrijventerrein van provinciaal belang. Ontwikkelruimte in de hogere milieucategorieën is momenteel schaars.
D	Campussen	<ul style="list-style-type: none"> Science Park (A'dam) STP Campus (Hoofddorp) H2O e-sport campus (Purmerend) Techport Information Center (IJmond) Media Park (Hilversum) Waarderpolder (Haarlem) Business Park Energie/ Health Campus (Petten) Investa (Alkmaar) Maritime Emerging Technologies Innovation Park <p>Nationale campussen:</p> <ul style="list-style-type: none"> Energie/ Health Campus (Petten) Science Park Amsterdam VU Campus AMC <p>EZK bereidt momenteel een actualisatie van de landelijke campusinventarisatie voor, waarbij ook de regionale campussen worden betrokken</p>
E	Toekomst	<ul style="list-style-type: none"> Beschermen bedrijventerreinen van provinciaal belang (beschermen milieuruimte) Aanpak netcongestie via verzwaring van het net en op korte termijn met innovatieve instrumenten. Strategische aanpak grootschalige ontwikkelingen (ivm schaarse ruimte)

ZUID-HOLLAND

		Zuid-Holland
A	Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2022)	Vraag/aanbod uit balans. Verwachte vraag hoger dan planaanbod. Vooral voor HMC en logistiek veel vraag/weinig aanbod. Daarbij is er sprake van regionale verschillen.
B	Grootschalige bedrijvigheid	Vraag en aanbod lopen fors uit elkaar. Vestiging bij voorkeur langs de A12 corridor. De vijf locaties waar (in steeds mindere mate) nog ruimte voor grootschalige ruimte beschikbaar is, zijn <ul style="list-style-type: none"> • Nieuw Reijerwaard (doelgroep: agrologistiek) • Kickerbloem • Oudeland • Groote Haaren • Dordtse Kil IV
C	Energie-intensieve industrieclusters	<ul style="list-style-type: none"> • Haven Rotterdam/Moerdijk. Qua ruimtegebruik inzet om bestaande ruimte nieuwe invulling te geven. Aan de slag met de transities (circulair, energie). Aansluiting achterland op restwarmte is een aandachtspunt. <ul style="list-style-type: none"> • Cluster 6 nog ongrijpbaar – terwijl transformatie daarvan een uitdaging is.
D	Campussen	Uit BCI (2018) inventarisatie: <ul style="list-style-type: none"> • Bioscience Park Leiden • TU Delft Science Park • Space Campus (Noordwijk) Voor provincie 5 campussen die van belang zijn. Toekomstige ruimtevraag lastig te voorspellen. EZK bereidt momenteel een actualisatie van de landelijke campus-inventarisatie voor, waarbij ook de regionale campussen worden betrokken.
E	Toekomst	<ul style="list-style-type: none"> • Herstructurering en beter benutten (echter kostbaar en lastig) • Verkenning beter beschermen HMC (minimale milieucategorie) en intensiever benutten voor HMC bedrijven. • Goede ontsluiting bedrijventerreinen is een belangrijke randvoorwaarde. • Transities (circulair, energie, duurzaam) gaan naar verwachting meer ruimte vragen. • Qua acquisitie van buitenlandse bedrijven vraag welk profiel passend is. • Beschermen van terreinen van provinciaal belang • Verkennen en beter beschermen watergebonden bedrijvigheid • Reeferhubs als randvoorwaarde voor toekomstige grootschalige ontwikkelingen, zeker t.b.v. agrologistiek.

UTRECHT

		Utrecht
A	Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2022)	Vraag/aanbod is uit balans. Vraag hoger dan aanbod. Inzet op intensivering en verduurzaming.
B	Grootschalige bedrijvigheid	Geen ruimte beschikbaar. Wel 1 grootschalig/regionaal bedrijventerrein in voorbereiding – loopt mee in 2 ^e ronde regionale programmering. Wil geen landelijke grootschalige logistiek accommoderen, wel ruimte voor kleinere, meer regionaal/lokaal gerichte logistiek.
C	Energie-intensieve industrieclusters	Geen van de onderscheiden energieclusters ligt in Utrecht. Er zijn enkele (2) cluster 6 bedrijven.
D	Campussen	<ul style="list-style-type: none"> • Utrecht Science park (lijst BCI 2018), wil uitbreiden. • Veelbelovend is <ul style="list-style-type: none"> ◦ Earth (gezonde leefomgeving) ◦ SOMT (functionele fysiotherapie) i.r.t. USP EZK bereidt momenteel een actualisatie van de landelijke campusinventarisatie voor, waarbij ook de regionale campussen worden betrokken
E	Toekomst	<ul style="list-style-type: none"> • Nauwelijks ruimte voor HMC • 20 – 30% van de vraag accommoderen via intensivering/verduurzaming • Afweging tussen grootschaligheid en middelgroot/klein MKB/maakindustrie • Transities kosten ruimte (energie, circulair, duurzaam) • Verduurzaming/intensivering is erg duur. Behoefte aan uitbreiding van het instrumentarium en middelen (kennis, capaciteit en investeringen). Wel veel maatschappelijke winst te halen. • Ruimtebehoefte campussen nog niet overal helder. Ecosysteem versterking van belang.

		Utrecht
		<ul style="list-style-type: none"> • Ontwikkeling uitgifteprotocol met aandacht voor economisch profiel, clusters, ketens, campussen en zorgvuldig ruimtegebruik. • Nabijheid wonen/werken essentieel (ook woon/werkbalans?) + goede bereikbaarheid.

ZEELAND

		Zeeland
A	Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2022)	Vraag/aanbod uit balans – tekort verwacht. Vooral voor mkb en HMC.
B	Grootschalige bedrijvigheid	Vooral in Tholen en bij Hulst
C	Energie-intensieve industriecluster	Cluster Zeeland/West-Brabant Verduurzamen industrie heeft aantrekkende werking voor nieuwe energie gerelateerde bedrijvigheid. Vooral een uitbreidingsvraag in North Sea Port gebied. Ruimte nodig voor energietransitie. Ontwikkelingen spelen rondom kerncentrale Borsele. Druk op watergebonden kavels.
D	Campussen	<ul style="list-style-type: none"> • Geen campussen uit de lijst van BCI. • Samenwerking innovatie en bedrijfsleven <ul style="list-style-type: none"> ◦ KickMP in Terneuzen en Maintenance Value Center ◦ Yachting campus bij Damen <p>EZK bereidt momenteel een actualisatie van de landelijke campusinventarisatie voor, waarbij ook de regionale campussen worden betrokken</p>
E	Toekomst	<ul style="list-style-type: none"> • Oplossingen voor beschikbaarheid zoetwater/verzilting • Uitkomsten onderzoek naar ruimtelijke footprint in NOVEX NSPD

NOORD-BRABANT

		Noord-Brabant
A	Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2022)	Actuele prognoses zijn eind september door GS vastgesteld. De verwachte ruimtevraag van bedrijven(terreinen) is fors groter dan bij de vorige prognose. Tegelijkertijd is er is steeds minder aanbod op de markt direct beschikbaar voor de huisvesting van bedrijven. Het harde planaanbod in Noord-Brabant is (in volume en kwaliteit) niet voldoende om te voorzien in de geprognosticeerde ruimtevraag van bedrijven. Provincie zet in op programmering op minimaal laag-scenario. Nieuwe grootschalige werklocaties worden pas geprogrammeerd als deze integraal zijn afgewogen in het traject van de Brabantse Verstedelijkingsstrategie / NOVEX.
B	Grootschalige bedrijvigheid	<p>Planaanbod voor grootschalige bedrijvigheid:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Specifiek voor logistiek > 3 ha. zijn regionale afspraken gemaakt om de uitbreidingsvraag te accommoderen op de volgende locaties aangewezen: Logistiek Park Moerdijk, Haven Oost (Waalwijk), Wijkevoort (Tilburg), Heesch-West (Oss/'s-Hertogenbosch), Foodpark (Veghel) Laarakker (Haps), GDC Acht (Eindhoven), Westfields (Oirschot). De meeste locaties hebben een breder profiel dan alleen (grootschalige) logistiek. • In aanvulling hierop hebben provincie en gemeenten eind 2021 afgesproken om de vestiging van grootschalige logistiek op alle ongeneste locaties (bestaand en nieuw) onmogelijk te maken. Eind 2022 maken provincie en gemeenten afspraken op welke bedrijventerreinen vestiging/herstructurering van grootschalige logistiek mogelijk moet blijven. Juridische borging moet dan plaatsvinden door besluitvorming van PS medio 2023. Er wordt ingezet op een verbod voor vestiging van grootschalige logistiek in heel Brabant m.u.v. de locaties waar regionale afspraken over zijn gemaakt. • Daarnaast zijn er diverse andere terreinen waar grootschalige bedrijvigheid zou kunnen landen zoals: Moerdijk, Metalot Cranendonck, Business Centre Treepoort Zundert en AFC Nieuw Prinsenland in Steenberg. De locaties variëren sterk in de mate waarin het planaanbod hard is. Daarnaast kennen veel van deze terreinen specifieke profielen passend bij het ecosysteem in de regio.
C	Energie-intensieve industrieclusters	<ul style="list-style-type: none"> • Moerdijk is onderdeel van het cluster Rotterdam/Moerdijk. Er is in het kader van de prognose een specifieke behoefte voor zeehaven- en industrieterrein Moerdijk ontwikkeld. • Bergen op Zoom valt binnen het cluster Zeeland-West Brabant met oa de Green Chemistry Campus. Dit cluster heeft overlap met de Grote Oogst aanpak van de provincie.

		Noord-Brabant
		<ul style="list-style-type: none"> Ook een aantal Cluster 6 bedrijven vallen binnen het provinciale project Grote Oogst oa gericht op de transitie. De Grote Oogst aanpak is echter breder dan de focus op energie intensieve industrie clusters van het Rijk.
D	Campussen	<ul style="list-style-type: none"> Brabant kent een groot aantal campussen van Aviolanda tot Pivot Park en natuurlijk de Hightech Campus Eindhoven. Hiervoor is een provinciale Uitvoeringsagenda 'Versterking campussen, stedelijke innovatiedistricten, fieldlabs en hybride leeromgevingen 2021-2023' ontwikkeld. In deze uitvoeringsagenda wordt ook gerefereerd aan lessen van de landelijke campusinventarisatie. Recent heeft de provincie ook haar campusbeleid geëvalueerd. De provincie bekijken of bijstelling/aanscherping van het beleid nodig is. <p>EZK bereidt momenteel een actualisatie van de landelijke campusinventarisatie voor, waarbij ook de regionale campussen worden betrokken</p>
E	Toekomst	<ul style="list-style-type: none"> Clustering van logistiek Grote oogst aanpak Veel logistiek geacommodeerd ook op bestaande bedrijventerreinen. De aanvulling op het selectieve clusteringsbeleid beoogt duidelijkheid te scheppen richting markt, burgers en overheden Brabant is op nationaal niveau een grote speler qua logistiek vastgoed. Beleidskeuzes van de provincie hebben daardoor in potentie een doorwerking naar de rest van Nederland. Onderzoek naar circulaire economie.

LIMBURG

		Limburg
A	Vraag en aanbod (macro) O.b.v. hard planaanbod (per 1 januari 2022)	Eigen prognoses. Vraag/aanbod uit balans.
B	Grootschalige bedrijvigheid	<p>Inzetten op clusteren op specifieke locaties:</p> <ul style="list-style-type: none"> VDL Nedcar is dedicated. Greenport Venlo (multimodaal) lijkt draagvlak voor grootschalige logistiek af te nemen, maar wel voor regionaal gebonden maakindustrie, met al aanwezige logistiek. Sittard- Geleen/ Beek is multimodaal ontsloten. Politiek debat in Limburg om géén ruimte meer te bieden voor grootschalige bedrijven groter dan 5 hectare. In geval van aantoonbare regionale meerwaarde kan ontheffing worden gevraagd voor deze restrictie; voor bestaande bedrijven die meer dan 5 ha wensen is in elk geval de bestaande regionale binding een pré.
C	Energie-intensieve industrieclusters	<ul style="list-style-type: none"> Chemelot. Ruimtevrage komt uit circulaire en biobased activiteiten. Hiervoor is meer plek nodig voor bijvoorbeeld opslagfaciliteiten en demofabrieken. Ook ruimte in keten nodig. Er is nog beschikbare ruimte aanwezig, maar deze kan onvoldoende omgezet worden naar de behoefte van circulaire grondstoffen Geen ruimteclaims vanuit cluster 6 bedrijven verwacht
D	Campussen	<ul style="list-style-type: none"> Brightlands Chemelot Campus Brightlands Maastricht Health Campus, behoefte aan opschaling Brightlands Smart Services Campus (Heerlen) geen ruimtevrage Brightlands Greenport Campus (Venlo) nog ruimte om vraag te faciliteren, maar draagvlak voor grootschalige logistieke bedrijven lijkt af te nemen. <p>EZK bereidt momenteel een actualisatie van de landelijke campusinventarisatie voor, waarbij ook de regionale campussen worden betrokken</p>
E	Toekomst	<ul style="list-style-type: none"> Klimaatadaptatie wordt een grote ruimtevrager (extra) ruimtevrage die voortvloeit uit realisatie van DeltaCorridor Sturen op regionale meerwaarde voor toekomstbestendige ontwikkelingen Transitie naar circulaire economie zal op de korte/middellange termijn extra ruimte vragen. Lange termijn effect is nog onduidelijk.

Programma Circulaire Economie

Nationaal Programma Circulaire Economie		
Wat	Opgave	<p>De maatschappelijke transitie naar een (volledig) circulaire economie staat centraal, een toekomst waarin we nog efficiënter en zorgvuldiger omgaan met grondstoffen, materialen en producten. Nederland is daardoor minder afhankelijk van de winning en productie van nieuwe grondstoffen en materialen. Veel van de natuur- en milieuproblemen zijn in de kern te herleiden tot een verspillende omgang met grondstoffen.</p> <p>Door verder in te zetten op de transitie naar een circulaire economie kunnen we een belangrijke bijdrage leveren aan vier grote maatschappelijke opgaven: 1. Klimaat (CO2-reductie); 2. Verbetering biodiversiteit; 3. Verbetering van lucht-, water- en bodemkwaliteit; 4. Vergroten leveringszekerheid van grondstoffen.</p> <p>Om grondstoffengebruik verder te verlagen en te zorgen voor maximaal waardebehoud, moet de focus naar de voorkant van de productieketen verschuiven. Daarnaast is het belangrijk dat er ook aandacht is voor 'refuse' en 'rethink' van producten. Er bestaan verschillende circulariteitsstrategieën, deze zijn door PBL overzichtelijk weergegeven op een circulariteitsladder (R-ladder). Hierbij geldt als vuistregel dat inzet op circulariteitsstrategieën die hoger op de ladder staan, over het algemeen minder grondstoffen vragen, hierdoor wordt milieudruk door onnodig grondstoffengebruik voorkomen.</p> <p>Samenvattend; er zijn 4 belangrijke 'knoppen' met bijbehorende circulaire strategieën (R-ladder) die kunnen worden ingezet: vermindering van grondstoffengebruik (input), vervanging van grondstoffen (substitutie), verlenging van de levensduur van producten/materialen en het tegengaan van verlies door hergebruik/recycling.</p> <div style="text-align: center;"> <p>Circulariteitsdoelen 4 knoppen om aan te draaien</p> </div>
	Nationale doelen	Nederland heeft als doel om in 2050 een volledig circulaire economie te hebben. Met als tussendoel om in 2030 al 50% minder primaire abiotische grondstoffen te gebruiken (mineralen, metalen en fossiel).
	Doelen per provincie of gebied	Het National Programma Circulaire Economie richt zich o.a. op 5 prioritaire productgroepen waarvoor meerjarige transitieagenda's met doelen en activiteiten zijn vastgesteld: 1) Biomassa en voedsel 2) Kunststoffen 3) Maakindustrie 4) Bouw en 5) Consumptiegoederen.

Nationaal Programma Circulaire Economie		
		Zie voor de laatste adviesroutekaarten de volgende Tweede Kamerbrief: https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2022/07/15/stand-van-zaken-concretisering-doelen-voor-circulaire-economie Er zijn (nog) geen specifieke CE doelen per provincie of gebied vastgesteld.
Hoe	Inrichtingsprincipes	We vragen de provincies bij ruimtelijke ontwikkelingen de volgende inrichtingsprincipes te hanteren: <ul style="list-style-type: none"> Het stimuleren van de ombouw van lineaire naar circulaire faciliteiten zoals bedrijventerreinen, transportnetwerken en hubs. In de transitiefase (van lineair naar circulair) zal er extra ruimte ruimtebeslag nodig zijn. Houd rekening met meer vraag naar bedrijfsruimten met een hoge milieucategorie voor recyclingactiviteiten en naar locaties voor opslag van retourneerde materialen. Houd hierbij rekening met toekomstige innovaties hoog op de circulaire ladder (R-ladder) en het zo goed mogelijk kunnen sluiten van (grondstof)kringlopen. Verder: <ul style="list-style-type: none"> Het delen en verlengen van de levensduur van goederen kan op termijn ook leiden tot een afname van het ruimtegebruik door minder productiefaciliteiten en logistieke activiteiten (bv. deelauto's, elektronica, meubels en kleding). Onderzoeksbureau CE Delft heeft in opdracht van het PBL gekeken naar de ruimtelijke effecten in Nederland van circulaire bedrijvigheid in 5 economische sectoren: plastics industrie, woningbouw/utiliteitsbouw, autodelen, grond weg en waterbouw en lokale teelt van biomassa. Zie voor het rapport: https://ce.nl/publicaties/ruimtelijke-effecten-van-de-circulaire-economie-vijf-cases-bekeken/
	Randvoorwaarden	In het geval van transport van grote volumes (grondstoffen en recycklaat) is ook multimodale bereikbaarheid (weg, spoor en water) belangrijk.
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	De ministeries van IenW, EZK en BZK gaan samen onderzoek uitvoeren om beter inzicht te krijgen in de kennisbasis in relatie tot het ruimtebeslag van circulaire economie ter ondersteuning van beleidsontwikkeling en ruimtelijke planvorming. Zij werken hierbij samen met EZK en andere relevante departementen. In het onderzoek zal een inventarisatie van bestaande kennis centraal staan die geduid zal worden in een iteratief proces door middel van kennistafels met (vertegenwoordigers van) nationale/regionale overheden en kennisinstellingen.
	Beschikbare instrumenten	Zie beschikbare middelen.
Proces	Verantwoordelijk(e) departement(en)	Ministerie van IenW (coördinatie Rijksbrede programma) ism andere relevante departementen
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	In het najaar van 2022 zal een herijkt Nationaal Programma Circulaire Economie worden gepresenteerd waarin toekomstige uitwerking van de plannen uit het coalitieakkoord richting 2030 zijn beslag krijgen.
	Geplande aanvullingen	-
Nadere informatie		

Mobiliteit en bereikbaarheid (MIRT, Mobiliteitsvisie, luchtvaart, zeehavens)

Mobiliteit en bereikbaarheid	
Wat	Opgave
	<p>1. Bestaande infrastructuur: hoofdwegennet, hoofdspoornet, hoofdvaarwegennet, zeehavens en transportkanalen (TEN-T netwerk), luchthaveninfrastructuur Instandhouding van de infrastructuurnetwerken van weg, spoor, vaarweg, zee- en luchthavens heeft prioriteit. Voor de hoofdnetswerken van weg, spoor en vaarwegen ligt de verantwoordelijkheid bij het Rijk. Rond de instandhouding van de infrastructuur kunnen kansen ontstaan om koppelingen te maken met andere ruimtelijke werkzaamheden, mits dit de uitvoering van de instandhouding niet belemmert. Een groot deel van onze (rijkswegen)infrastructuur is gebouwd in de jaren '50 en '60 van de vorige eeuw. De bruggen, tunnels en wegen zijn aan vervanging of renovatie toe. Sinds de jaren '60 is het verkeer op veel plekken verachtvoudigd. Sommige vrachtwagens zijn driemaal zo zwaar. De groei in het wegverkeer zet de komende decennia bovendien naar verwachting door. Daarnaast wordt de mobiliteitsopgave groter en complexer door (autonome) ontwikkelingen zoals klimaatverandering en bodemerrosie. Cybersecurity en duurzaam en circulair bouwen, stellen ons voor extra opgaven.</p> <p>2. Verdere ontwikkelingen, opgaven en programma's Mobiliteit en bereikbaarheid kennen diverse opgaven en programma's welke de inrichting van de fysieke ruimte raken. De volgende onderwerpen komen hier aan bod: A) Brede ontwikkelingen, opgaven en de mobiliteitsvisie B) Meerjarenprogramma Infrastructuur Ruimte en Transport (MIRT), C) Verstedelijking en woningbouw D) Luchtvaart E) Havens en F) Laad- en tankinfrastructuur.</p> <p><i>A) Brede ontwikkelingen, opgaven en de mobiliteitsvisie</i> Ontwikkelingen en opgaven worden onder meer in beeld gebracht in de Integrale Mobiliteitsanalyse 2021. Deze brengt de nationale ontwikkelingen en -opgaven in beeld op het gebied van mobiliteit, bereikbaarheid, verkeersveiligheid, klimaat en emissies in beeld. Met de provinciale uitwerking kunnen kansen gezocht worden om ook aan deze opgaven te werken en zo het nationaal belang mee te wegen.</p> <p>Het Rijk blijft doorlopend inzetten op het creëren van een veilig, slim en duurzaam mobiliteitssysteem voor de lange termijn. Hieronder verstaan we ook klimaatadaptatie, CO2 beperkingen en circulaire bouwen. Dit vraagt ook om een transitie van de mobiliteit. De mobiliteitstransitie heeft invloed op de ruimtelijke omgeving en keuzes, bijvoorbeeld door elektrificatie, hubs, smart mobility en deelmobiliteitssystemen. De mobiliteitstransitie staat niet op zichzelf, maar dient in samenhang te worden gezien met de andere transities (energietransitie, klimaatadaptatie etc.) met ruimtelijke gevolgen. Hier zijn kansen voor de bundeling en concentratie van functies. Een voorbeeld is het vergroten van de ruimtelijke kwaliteit van de infrastructuur, door bijvoorbeeld het verminderen van de barrièrewerking, overkluizen en inpassen. De havens staan voor een transitie naar verduurzaming van de sector en de circulaire economie. Ook deze ontwikkelingen kunnen gevolgen hebben voor het ruimtebeslag – ook indirect, bijvoorbeeld rond externe veiligheid en het vervoer en opslag van waterstof en andere herwonnen (chemische) grondstoffen.</p> <p>Vanuit het Rijk wordt gewerkt aan de Mobiliteitsvisie, welke richting geeft aan de invulling van langere termijn opgaven. In oktober 2022 heeft IenW de Contourennota Mobiliteitsvisie gepubliceerd. De volgende stap is om begin 2023 een hoofdlijnennotitie te publiceren. Ook de gebiedsgerichte bereikbaarheidsprogramma's uit het MIRT geven hier richting aan.</p> <p><i>B) Meerjarenprogramma Infrastructuur Ruimte en Transport (MIRT)</i> Het MIRT omvat rijksprojecten en -programma's rond bereikbaarheid, (water)veiligheid en ruimtelijke inrichting. Het MIRT is daarbij gericht op het borgen van de bereikbaarheid voor personen en goederenvervoer en aldus faciliteren van het maatschappelijk en economisch verkeer. Met het MIRT werken we aan veilige, slimme en duurzame mobiliteit.</p>

Mobiliteit en bereikbaarheid

Besluitvorming binnen het MIRT loopt door tijdens de uitwerking van de provinciale uitvraag waardoor nieuwe besluiten/projecten extra ruimtebeslag kunnen gaan vragen. Het Rijk werkt intensief samen met provincies, gemeenten, vervoerregio's en waterschappen aan de projecten en programma's.

In de provinciale uitwerking dient rekening te worden gehouden met de besluiten uit het MIRT. Het MIRT Overzicht 2023 is het meest recente overzicht van projecten en programma's, aangevuld met de besluiten zoals vermeld in de Kamerbrief over BO MIRT november 2022 en bijlagen. Vanwege het karakter en hardheid van de verschillende MIRT fasen moeten besluiten voor de projecten vanaf in ieder geval de MIRT startbeslissing overgenomen worden in de provinciale uitwerking. Inzichten uit de provinciale uitwerking kunnen het MIRT voeden, bijvoorbeeld bij de verkenning van oplossingen voor de opgaven in de Verkenningsfase. De wijze van besluitvorming over de MIRT projecten en programma's blijft onveranderd: deze loopt via de reguliere MIRT processen en niet via de provinciale uitwerking.

Aanvullend op het MIRT dient in de provinciale uitwerking ook rekening te worden gehouden met de reserveringen voor de Oude Lijn, Noord/Zuidlijn en Rail Gent Terneuzen, vanuit op de groeifondsproposities en de in ontwikkeling zijnde buisleidingenbundel tussen de Rotterdamse haven en Chemelot/Ruhrgebied voor het vervoer van risicovolle gassen en vloeistoffen.

C) Verstedelijking en woningbouw

De woningbouwopgave in combinatie met de mobiliteitsopgave zorgt voor een grote ruimtelijke druk in de verschillende provincies en belasting van de netwerken. Voor de ruimtelijke inpassing van de woningbouwopgaven gaan we uit van de voorkeursvolgorde verstedelijking uit de NOVI. Ook de verstedelijkingsstrategieën (Verstedelijkingsstrategieën - De Nationale Omgevingsvisie) geven richting. Evenals de NOVEX-gebieden waar Rijk en regio toewerken naar uitvoeringsprogramma's.

Bereikbaarheid wordt voor een groot deel bepaald door inrichting van de fysieke ruimte. Door nieuwe woningbouw ruimtelijk toe te voegen op die plekken nabij werk en voorzieningen, wordt de bereikbaarheid vergroot. Dit stimuleert actieve mobiliteit (lopen en fietsen) voor de korte en middellange afstanden (tot 15 km), al dan niet in combinatie met trein/OV voor langere afstanden.

Tijdens de BO's leefomgeving van het voorjaar 2022 zijn versnellingsafspraken gemaakt rond de ontsluiting van woningbouw, zie kamerbrief inclusief bijlage met versnellingsafspraken. Tijdens de BO MIRT's in het najaar 2022 zijn afspraken gemaakt rond de ontsluiting van de 17 grootschalige NOVEX-woningbouwlocaties. In de provinciale uitwerking dient rekening gehouden te worden met deze afspraken.

D) Luchtvaart

De Luchtvaartnota 2020-2050 is een beleidsnota met de koers voor de Nederlandse luchtvaart. In deze Luchtvaartnota staat een omslag van kwantiteit naar kwaliteit centraal op basis van vier publieke belangen. Veiligheid, internationale bereikbaarheid, duurzaamheid en leefomgevingskwaliteit zijn bepalend voor de toekomst van de luchtvaart.

In het kader van de uitvoering van de Luchtvaartnota wordt in deze kabinetsperiode nieuwe besluitvorming (Luchthavenbesluit, Luchthavenindelingsbesluit) voor Schiphol en de overige regionale burgerluchthavens van nationale betekenis (waarvan het Rijk bevoegd gezag is) verwacht. Bij de invulling van ruimtelijke activiteiten moet rekening worden gehouden met de toekomstige besluitvorming. Voor Schiphol vindt de integrale afweging over ruimtelijke activiteiten plaats binnen het NOVEX-gebied Schiphol. De opgaven die samen komen in dit gebied (waaronder woningbouw, verduurzaming van bedrijvigheid, transitie in de landbouw, versterking van het energienet, instandhouding en verbetering van de natuur) kunnen niet los van elkaar worden opgelost. Zo kan bijvoorbeeld

Mobiliteit en bereikbaarheid

verduurzaming van bedrijvigheid in het gebied stikstofruimte creëren om woningbouw mogelijk te maken, maar zijn verduurzaming en de benodigde versterking van het energienet niet mogelijk zonder stikstofruimte. Daarom is begin 2022 afgesproken om een gezamenlijke gebiedsagenda uit te werken gericht op verbetering van de leefomgevingskwaliteit in het gebied.

Bij de overige burgerluchthavens van nationale betekenis kunnen deze opgaven ook spelen en vragen ook aandacht bij de afweging over ruimtelijke ontwikkelingen.

Er spelen ontwikkelingen op het gebied van geluidbeleid, zoals de Programmatische Aanpak Vliegtuiggeluid, de aangekondigde beleidsreactie op de WHO richtlijnen (zie ook onder thema Geluid) en de mogelijke invoering van de rekenmethode Doc29 voor de regionale luchthavens. Deze ontwikkelingen kunnen ook invloed hebben op het ruimtelijk beleid rondom de luchthavens.

Regels over beperkingengebieden ten behoeve van luchtvaartveiligheid (obstakels) worden door ICAO herzien, met een implementatieplicht in 2024-2028. Parallel aan de implementatie daarvan werkt IenW aan een transparante invulling van dit obstakelbeleid (onderdeel van de Luchtvaartnota 2020-2050). Wat de nieuwe ICAO-regels doen met de ruimtevraag wordt onderzocht. Het uitgangspunt is alleen te beperken waar noodzakelijk en een belangenafweging vaker mogelijk te maken. Waar mogelijk wordt lokale uitwerking in samenspraak met provincies en gemeenten nader georganiseerd.

In de komende periode wordt bezien of bij verder van de luchthaven gelegen gebieden meer mogelijkheden zijn voor maatwerk voor ruimtelijke ontwikkeling, zoals woningbouw, met als doel de lokale leefbaarheid op peil te houden. Daarnaast wordt onderzoek gedaan naar de kansen die innovaties, zoals geluidadaptief bouwen, bieden. Voor Schiphol geldt dat deze elementen onderdeel zijn van de uitwerking van de NOVEX Schiphol.

In de komende periode wordt o.a. bezien of de leefomgeving rond luchthavens zodanig kan worden ingericht dat langdurig verhoogde blootstelling aan ultrafijn stof wordt beperkt. Voor Schiphol wordt dit meegenomen in de uitwerking van het NOVEX-gebied Schiphol.

E) Havens

De havens en de transportkanalen staan voor een transitie naar verduurzaming van de sector en de circulaire economie. Tegelijkertijd zijn de havens en de transportkanalen essentieel voor de realisatie van de landelijke transitie naar duurzame samenleving en economie (aanlanding wind op zee, productie en transport waterstof en opvang, transport en opslag CO₂). Walstroom voor elektrische vaart heeft ook impact op de inrichting van bijvoorbeeld havens, en mogelijk ook op vaarwegen.

Goederenvervoer en Logistiek is van groot belang voor de Nederlandse economie. Een evenwichtig, integraal en duurzaam goederenvervoersysteem is daarbij uitgangspunt. Daarin hebben alle modaliteiten hun specifieke kenmerken en hun waarde. De verschillende modaliteiten moeten steeds meer als elkaars achtervang fungeren bij tijdelijke verstoringen op bepaalde delen van de infrastructuur, waarbij modal shift functioneert als allocatieinstrument voor de verladers en opdrachtgevers van transporten. Om het wegennet en de omgeving zoveel mogelijk te ontlasten en aan te zetten tot extra duurzaamheid, wordt ingezet op een stimuleringsbeleid van Modal Shift naar binnenvaart, spoor en buisleidingen waar mogelijk en realistisch.

F) Laad- en tankinfrastructuur

Mobiliteit en bereikbaarheid		
		<p>Opgaven rond laad- en tankinfrastructuur voor zowel personenmobiliteit als logistieke sector hebben komende jaren een ruimtelijke impact. Zero-emissie zones in grotere steden gaan hier een aanjagende rol in spelen. Naast laad- en tankinfrastructuur zullen deze zones ook de aanwezigheid van logistieke overslag hubs aan de rand van steden stimuleren.</p> <p>Vanuit de Rijksoverheid wordt in samenwerking met de medeoverheden en marktpartijen gewerkt aan de opschaling van de laadinfrastructuur. Dit is geformaliseerd in de Nationale Agenda Laadinfrastructuur (NAL) die is opgesteld als onderdeel van het Klimaatakkoord. In de NAL is afgesproken dat de uitrol van laadinfrastructuur op regionale schaal wordt aangepakt. In dit kader zijn zes regionale samenwerkingsverbanden opgericht die gemeenten ondersteunen bij de uitrol van laadinfrastructuur in Nederland. Dit gebeurt onder andere door het uitschrijven van regionale concessies voor publiek toegankelijke laadpunten.</p> <p>Ten aanzien van waterstof zijn er verschillende regionale samenwerkingsverbanden die kijken naar de lokale ontwikkeling van een waterstof infrastructuur, o.a. voor mobiliteit, met bijbehorende tankinfra. Bijvoorbeeld in Groningen, Noord-Holland en Utrecht. Vanuit IenW zijn we hierop aangesloten en verwachten we deze initiatieven binnenkort ook te kunnen ondersteunen met landelijk stimuleringsbeleid, om invulling te geven aan de doelstellingen uit het Klimaatakkoord om te komen tot 50 waterstof tankstations in 2025.</p>
Nationale doelen		<p>Nederland bereikbaar, leefbaar en veilig houden. IenW zorgt voor een sterke en duurzame infrastructuur, boven en onder de grond. Voor een netwerk van wegen, spoorwegen, fietspaden, vaarwegen en buizen, van dijken, havens en luchthavens. Voor mobiliteit die kwalitatief goed, betaalbaar en toegankelijk is. Voor een gezonde leefomgeving met schone lucht, schone bodem, schone rivieren en een schone zee.</p> <p>In de NOVI zijn de doelen rond mobiliteit en bereikbaarheid als volgt gedefinieerd:</p> <ul style="list-style-type: none"> • In stand houden en ontwikkelen van de hoofdinfrastructuur voor mobiliteit • Waarborgen van een goede toegankelijkheid van de leefomgeving • Waarborgen van de hoofdinfrastructuur voor transport van stoffen via (buis)leidingen • Waarborgen van de waterveiligheid en de klimaatbestendigheid van vitale infrastructuur voor mobiliteit). <p>Vanuit het Rijk werken we aan de Mobiliteitsvisie, welke richting geeft aan de invulling van langere termijn opgaven. In oktober 2022 heeft IenW de Contourennota Mobiliteitsvisie gepubliceerd. De volgende stap is om begin 2023 een hoofdlijnennotitie te publiceren. Verder zijn onder meer de volgende beleidsnota's van kracht: Havennota 2020-2030, Goederenvervoersagenda, Luchtvaartnota 2020-2050, Ontwikkelagenda Toekomstbeeld Openbaar Vervoer 2040, Toekomstperspectief Automobilititeit 2040 en het Nationaal Toekomstbeeld Fiets.</p>
Doelen per provincie of gebied		<p>De doelen per provincie of gebied zijn gelijk aan de nationale doelen, wel kunnen de specifieke opgaven en benodigde maatregelen per provincie of gebied verschillen. Specifieke opgaven binnen het MIRT per landsdeel zijn opgenomen in het MIRT overzicht 2023, inclusief kaarten. Tijdens de BO's leefomgeving van het voorjaar 2022 zijn versnellingsafspraken gemaakt rond de ontsluiting van woningbouw, zie kamerbrief inclusief bijlage met versnellingsafspraken.</p>
Hoe	Inrichtingsprincipes	<p>Voor het afwegen van opgaven en oplossingen in het MIRT samen met decentrale overheden hanteert het Rijk de volgende uitgangspunten, zoals opgenomen in het Beleidsprogramma van IenW:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Instandhouding van hoofdinfrastructuurnetwerken heeft prioriteit. • Niet elk bereikbaarheidsvraagstuk vraagt om een mobiliteitsoplossing; soms is het beter om andere, ruimtelijke, keuzes te maken. IenW zoekt samen met andere departementen en decentrale overheden oplossingen en kansen op het gebied van nabijheid en digitale infrastructuur. • De start is het beter benutten van de infrastructuur, via gedragsmaatregelen, normering, beprijzen en kansen rond data en innovaties.

Mobiliteit en bereikbaarheid		
		<ul style="list-style-type: none"> Gebiedsgerichte programma's staan centraal. Per gebied zullen we maatwerk moeten leveren: zo is de keuze in hoogstedelijk gebied eerder een oplossing met OV en de fiets zoals rondom station Nijmegen, terwijl op andere plekken ook het vervoer over de weg de beste oplossing kan zijn. Het effect van gebieden op het totale netwerk blijft hierbij altijd een aandachtspunt. We beoordelen mogelijke maatregelen vanuit het perspectief van de burger en brede welvaart. Voor een goede ontsluiting van nieuwe woningen hanteert IenW samen met VRO en decentrale overheden een specifiek kader. Snel toevoegen van nieuwe woningen in aansluiting op infrastructuur met voldoende capaciteit heeft de voorkeur.
	Randvoorwaarden	De ruimtelijke uitwerking dient rekening te houden met de bestaande infrastructuur (hoofdwegenet, hoofdspoornet, hoofdvaarwegennet, zeehavens en transportkanalen (TEN-T netwerk) en luchthaveninfrastructuur) en het buisleidingennetwerk en wettelijk vastgelegde ruimtelijke beperkingen aan en rondom bestaande rijksinfrastructuur en luchthavens. Voor de hoofdnetten zijn in de Regeling algemene regels ruimtelijke ordening (RARRO) en het Besluit algemene regels ruimtelijke ordening (BARRO) alle ruimtelijke beperkingen opgenomen. De ruimtelijke uitwerking dient te voldoen aan Europese richtlijnen en nationale wetgeving ten aanzien van stikstof, geluid, externe veiligheid, water, biodiversiteit/habitat en landschap.
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	Specifieke opgaven binnen het MIRT per landsdeel zijn opgenomen in het MIRT overzicht 2023, inclusief kaarten.
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	Specifieke opgaven binnen het MIRT per landsdeel zijn opgenomen in het MIRT overzicht 2023, inclusief kaarten.
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	Mobiliteitsfonds, besluitvorming over middelen valt buiten de uitwerking van de provinciale uitvraag.
	Beschikbare instrumenten	Meerjarenprogramma Infrastructuur en Transport, werk met werk maken, integrale cross-sectorale aanpak van gebiedsopgaven over de domeinen en door de bestuurslagen heen.
Proces	Verantwoordelijk(e) departement(en)	IenW
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	Besluitvorming binnen het MIRT loopt door tijdens de uitwerking van de provinciale uitvraag. Het Rijk werkt intensief samen met provincies, gemeenten, vervoerregio's en waterschappen aan de projecten en programma's.
	Geplande aanvullingen	<ul style="list-style-type: none"> Jaarlijks MIRT-overzicht Hoofdlijnennotitie Mobiliteitsvisie (begin 2023).
Nadere informatie		<ul style="list-style-type: none"> Integrale Mobiliteitsanalyse: Mobiliteitsbeleid Tweede Kamer der Staten-Generaal Beleidsprogramma van Infrastructuur en Waterstaat: Beleidsprogramma Infrastructuur en Waterstaat Rapport Rijksoverheid.nl MIRT overzicht 2023 inclusief kaarten: https://www.mirtoverzicht.nl/mirt-overzicht Concept afweegkader woningbouw: Concept-afweegkader Woningbouw en mobiliteit Rapport Rijksoverheid.nl Contourennota Mobiliteitsvisie: Kamerbrief bij Contourennota Mobiliteitsvisie Kamerstuk Rijksoverheid.nl Havennota 2020-2030: Definitieve Havennota 2020-2030 Rapport Rijksoverheid.nl Goederenvervoeragenda: Goederenvervoeragenda Rapport Rijksoverheid.nl

Mobiliteit en bereikbaarheid	
	<ul style="list-style-type: none"> Luchtvaartnota 2020-2050: Verantwoord vliegen naar 2050 Luchtvaartnota 2020-2050 Rapport Rijksoverheid.nl Ontwikkelagenda Toekomstbeeld Openbaar Vervoer: Ontwikkelagenda Toekomstbeeld OV Rapport Rijksoverheid.nl Toekomstperspectief Automobility: Toekomstperspectief Automobility 2040 Rapport Rijksoverheid.nl Nationaal Toekomstbeeld Fiets: Nationaal Toekomstbeeld Fiets - De kracht van de fiets volop benut! Rapport Rijksoverheid.nl Nationale Agenda Laadinfrastructuur: Nationale Agenda Laadinfrastructuur - Nationale Agenda Laadinfrastructuur Kamerbrief over uitkomsten Bestuurlijke Overleggen Leefomgeving juni 2022: Kamerbrief over uitkomsten Bestuurlijke Overleggen Leefomgeving Kamerstuk Rijksoverheid.nl Kamerbrief over BO MIRT november 2022 en moties en toezeggingen MIRT: Kamerbrief over BO MIRT november 2022 en moties en toezeggingen MIRT Kamerstuk Rijksoverheid.nl Wet Mobiliteitsfonds: wetten.nl - Regeling - Wet Mobiliteitsfonds - BWBR0044860 (overheid.nl) MIRT-spelregels: Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT) Ruimtelijke ordening en gebiedsontwikkeling Rijksoverheid.nl

Programma Woningbouw

Programma Woningbouw		
Wat	Opgave	Versneld voldoende betaalbare en passende woningen realiseren. Voor de realisatie liggen er keuzes over afweging van nieuwe woningbouwlocaties (versterking regie op de woningbouw via bestuurlijke afspraken) en keuzes over integraliteit van de gebiedsontwikkeling.
	Nationale doelen	<ul style="list-style-type: none"> Tot en met 2030 zijn er 900.000 woningen in heel Nederland nodig. Een groei van de bouwproductie naar 100.000 woningen per jaar vanaf 2024; Het streven dat ten minste twee derde van de nieuwbouwwoningen betaalbare huur- en koopwoningen zijn, waarvan tot en met 2030 250.000 sociale huurwoningen door woningcorporaties. Het toewerken naar meer balans in de woningvoorraad met een streven naar 30 procent sociale huurwoningen. In de 17 grootschalige NOVEX-woningbouwlocaties wordt een groot gedeelte van de 900.000 woningen gebouwd die tot en met 2030 in heel Nederland nodig zijn. Integrale gebiedsontwikkeling in de 17 grootschalige NOVEX-woningbouwlocaties
	Doelen per provincie of gebied	Op 13 oktober zijn er per provincie provinciale woningbouwafspraken gemaakt over hun provinciale aandeel in de Nationale opgaven. Er worden onder andere afspraken gemaakt over de bruto nieuwbouw, de plancapaciteit, de betaalbaarheidssegmenten en het bouwen voor aandachtsgroepen. Deze afspraken zijn uitgangspunt in de provinciale, ruimtelijke puzzel. 17 grootschalige NOVEX-woningbouwlocaties in zeven NOVEX-(verstedelijkingsgebieden): zie bijlage NOVEX-gebieden.
Hoe	Inrichtingsprincipes	Bodem en water sturend is als inrichtingsprincipe in het programma Woningbouw genoemd. In verschillende beleidsprogramma's (versnelling verduurzaming gebouwde omgeving, leefbaarheid en veiligheid etc.) worden de inrichtingsprincipes nader uitgewerkt.
	Randvoorwaarden	Over deze randvoorwaarden worden waar mogelijk concrete afspraken gemaakt in de regionale woondeals. Randvoorwaarden als stikstof, geluid, externe veiligheid en gezondheid, waar relevant. Voor de 17 grootschalige NOVEX-woningbouwlocaties geldt dat er woon-werkafspraken worden opgesteld op het moment dat bedrijven en hun werknemers verplaatst moeten worden. Hiermee moet worden geborgd dat bedrijven zich door kunnen

Programma Woningbouw		
		ontwikkelen in het plangebied zelf of op een nabijgelegen locatie in de regio. Hierdoor moeten praktisch geschoolde medewerkers hun baan zoveel mogelijk kunnen behouden en de bereikbaarheidseffecten worden geminimaliseerd.
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	<p>17 grootschalige NOVEX-woningbouwlocaties in zeven NOVEX-(verstedelijkingsgebieden):</p> <ul style="list-style-type: none"> • MRA: MRA West; MRA Oost en Havenstad Amsterdam. • Zuidelijke Randstad: Oude Lijn Leiden-Dordrecht; Rotterdam Oostflank en Den Haag CID-Binckhorst. • Stedelijk Brabant: Eindhoven Internationale Knoop XL en de Brabantse Stedenrij. • MRU: Utrecht Groot Merwede en Spoorzone/A1-zone Amersfoort. • Foodvalley-Arnhem-Nijmegen: Foodvalley; Nijmegen Kanaalzone; Nijmegen Stationsgebied en Spoorzone Arnhem-Oost. • Regio Zwolle: Spoorzone Zwolle. • Groningen/Assen: Groningen Suikerunieterrein en Groningen Stadshavens. <p>Alle grootschalige NOVEX-woningbouwlocaties, andere grote locaties en locaties van regionale betekenis worden in de regionale woondeals per provincie op kaart opgenomen.</p> <p>Diverse locaties hebben al een financiële bijdrage ontvangen vanuit het Rijk (bijvoorbeeld vanuit de woningbouwimpuls of de eerste tranche versnellingsafspraken).</p>
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	-
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	<p>Woningbouwimpuls; € 1,25 miljard beschikbaar voor het sneller realiseren van (betaalbare) woningen.</p> <p>Mobiliteitsfonds; Voor de ontsluiting van grootschalige woningbouw is € 7,5 miljard beschikbaar. Hiervan is € 1,5 miljard bestemd voor het versnellen van woningen door middel van financiële ondersteuning in bovenplanse bereikbaarheidsmaatregelen (korte termijn). Het resterende bedrag is voor de 17 grootschalige NOVEX-woningbouwlocaties</p>
	Beschikbare instrumenten	De regionale woondeals, wet- en regelgeving, Taskforce nieuwbouw corporaties
Proces	Verantwoordelijk(e) department(en)	Ministerie van BZK
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	<p>M.b.t. versterken regie op de woningbouw:</p> <ul style="list-style-type: none"> • 1 juni 2022: indicatieve woningbouwafspraken zijn vastgelegd tussen provincies en het Rijk. • Van 1 juni tot 1 oktober 2022: reality-check uitgevoerd in overleg met gemeenten in regioverband en met corporaties en marktpartijen. • 13 oktober 2022: definitieve provinciale woningbouwafspraken 2022-2030 vastgelegd tussen provincies en Rijk. • Tussen december 2022 en februari 2023: sluiten regionale woondeals <p>Tweede ronde versnellingsafspraken worden gemaakt tijdens het BO MIRT najaar 2022. Afspraken investeringen grootschalige NOVEX- woningbouwlocaties tijdens het BO MIRT najaar 2022.</p>
	Geplande aanvullingen	Het kabinet stelt de komende 10 jaar in totaal €7,5 miljard beschikbaar voor ontsluiting van nieuwe woningen. Van deze € 7,5 miljard is € 1,5 miljard bestemd voor de versnelling van grootschalige woningbouwlocaties op korte termijn in heel Nederland door kleine bereikbaarheids- en infrastructuurmaatregelen. De resterende € 6 miljard wordt ingezet voor het ontsluiten en goed bereikbaar maken van de 17 NOVEX-woningbouwlocaties. De afspraken over woningbouw en mobiliteit uit de BO's MIRT 2022 worden opgenomen in de regionale woondeals die eind dit jaar en begin volgend jaar gesloten worden.

Programma Woningbouw	
	Daarnaast is € 475 miljoen beschikbaar voor het (deels) afdekken van het publieke tekort op de gebiedsontwikkeling. BZK en de regio's werken de afspraken voor het gebiedsbudget samen verder uit, zodat we –binnen het beschikbare budget- afspraken kunnen maken in het BO Leefomgeving van 2023.
Nadere informatie	Nadere uitwerking van deze doelstelling is te vinden in de Nationale Woon- en Bouwagenda, en het programma Woningbouw.

Programmatische aanpak Groen in en om de stad

Programmatische aanpak Groen in en om de stad		
Wat	Opgave	<p>Vergroening van de bebouwd gebied met groen-blauwe verbindingen met het landelijk gebied</p> <p>Verdichting van steden leidt tot een intensivering van het ruimtegebruik. Groen in de leefomgeving is belangrijk voor de leefbaarheid en draagt bij aan de mentale en fysieke gezondheid. Zowel in als om het stedelijk gebied zijn plekken van rust en ruimte voor beweging nodig, Tegelijkertijd hebben we in het bebouwde gebied te kampen met de gevolgen van klimaatverandering, zoals hittestress en overstromingen. Meer stedelijk groen helpt de uitdagingen op het gebied van klimaatadaptatie (KNMI Klimaatsignaal 2021, IPCC augustus 2021, IPCC februari 2022)(hittestress, wateroverlast, droogte) aan te gaan. Daarbij staan natuur en biodiversiteit wereldwijd onder druk en is ook in stedelijk gebied sprake van afname van natuur en biodiversiteit (PBL NOVI Monitor 2022, SOVON 2022) Verbetering van de condities voor soorten in het stedelijk gebied is daarom dringend nodig om de biodiversiteit te herstellen.</p> <p>De andere opgaven en transities in het stedelijk gebied bieden kansen voor vergroening, die benut moeten worden. Anderzijds kunnen andere opgaven zoals de woningbouwopgave en de energietransitie in de stedelijke omgeving ook een complicatie vormen voor het herstel van de kwaliteit van de leefomgeving voor mens en dier in stedelijk gebied.</p> <p>Centraal staat een integrale aanpak van al deze opgaves tezamen in en om stedelijk gebied, waarbij het groen in de leefomgeving steden wordt uitgebreid en versterkt zodat het stedelijk groen optimaal bijdraagt aan de verschillende doelen. Het groen in de stad wordt daarbij door groen blauwe structuren verbonden met groene gebieden buiten de stad met een hogere landschappelijke of natuurwaarde. Voor een natuurinclusieve ontwikkeling wordt aanwezig en nieuw te realiseren groen zo ingericht dat het zoveel mogelijk bijdraagt aan de biodiversiteit.</p> <p>[Er is een raakvlak met de inzet vanuit de programma's Mooi Nederland, Gezonde, groene leefomgeving en de Agenda Natuurinclusief]</p>
	Nationale doelen	<p>Beter en meer (multi) functioneel groen (en oppervlaktewater) zodat :</p> <ul style="list-style-type: none"> • groen meegroeit met de verstedelijking en groentekorten in en om de stad worden ingelopen. We bieden alle Nederlanders een gezonde, aantrekkelijke leefomgeving met voldoende plekken van rust en ruimte voor recreatie en bewegen. • de gebouwde omgeving bestand is tegen het veranderende klimaat; alle steden en dorpen moeten bestand zijn tegen extreem weer dat zich nu al voordoet, en in 2050 klimaatbestendig zijn; • de biodiversiteit kan herstellen en we de natuur kunnen beleven in het bebouwde gebied door behoud/terugkeer van de soorten die gewoon zijn in Nederlandse steden.

Programmatiese aanpak Groen in en om de stad		
		In het Klimaatakkoord is afgesproken dat provincies en gemeenten bij de herziening van hun omgevingsvisies in hun ruimtelijke beleid regelen dat bij de realisatie van nieuwe wijken direct ook bos wordt gerealiseerd. Dit levert niet alleen een bijdrage aan de vastlegging van koolstof, maar ook aan de leefkwaliteit van bewoners. Ook staat in het Klimaatakkoord dat gemeenten streven naar 1% meer bomen per jaar op Nederlands grondgebied (5000 ha bosuitbreiding).
	Doelen per provincie of gebied	De nationale doelen gelden ook voor iedere provincie. De inzet is gericht op het bebouwd gebied (generiek) en het gebied daaromheen (in de verbinding met het landelijk gebied). In het kader van het programma NOVEX worden gebiedsspecifieke afspraken gemaakt over (kwalitatief) groen voor de gebieden waarvoor door regio en Rijk gezamenlijk verstedelijkingsstrategieën worden opgesteld.
Hoe	Inrichtingsprincipes	<p>Om op lokaal niveau het principe van 'groen in en om de stad' invulling te geven, vragen we de provincies bij ruimtelijke ontwikkelingen de volgende inrichtingsprincipes mee te nemen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Groen groeit mee met de ontwikkeling van het stedelijk gebied en groentekorten worden ingelopen. • Bestaand en nieuw groen wordt zodanig ingericht dat het (zoveel mogelijk) bijdraagt aan alle genoemde doelen. In het kader van het herstel van biodiversiteit moet aandacht zijn voor de kwaliteit van het groen. • Bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen worden de mogelijkheden gezien om groen te integreren in de ontwikkeling en/of de bouwwerken. • Bij de planvorming, inrichting en beheer van verstedelijkingslocaties ecologisch advies betrekken. <p><i>Ter uitvoering van het Klimaatakkoord:</i></p> <p>De Bossenstrategie concreet uitwerken per provincie binnen en buiten bebouwd gebied (hoeveel hectare, waar komt het, hoe wordt het gefinancierd, welke partners zijn er nodig) en in beeld brengen per provincie welk aandeel van de 5000 ha bosuitbreiding wordt geleverd;</p> <p>Provincies wordt gevraagd om vooruitlopend op de ontwikkeling van definitieve kaders (landelijke regelgeving en handreikingen) nieuwe ontwikkelingen te laten voldoen aan voorwaarden m.b.t. klimaatbestendigheid, hoeveelheid en kwaliteit groen, biodiversiteit en gezondheid. O.m. door daarop gericht beleid richting gemeenten en ondersteuning van gemeenten (bijv. -waar nodig in- kennis mbt klimaatadaptatie en biodiversiteit).</p> <p>Verder wordt gevraagd het vergroenen en klimaatbestendig maken van bestaand stedelijk gebied vanuit het ruimtelijk en natuurbeleid te coördineren en te ondersteunen. En te borgen dat er voldoende groene recreatief gebied van goede kwaliteit beschikbaar is rondom het stedelijk gebied.</p> <p>Ter voorkoming van belemmeringen/vertragingen in het kader van ruimtelijke ingrepen (verduurzaming en isolatie van gebouwen, nieuwbouw etc.) wordt provincies gevraagd om samen met gemeenten te zoeken naar versnellingsmogelijkheden voor natuurinclusief isoleren op basis van (gebieds-) ontheffingen (Omgevingsvergunningen voor flora- en fauna-activiteiten).</p> <p><u>Meer specifiek wordt gevraagd:</u></p> <p>A. Nieuwe plannen en ruimtelijke ontwikkelingen</p> <p>Provincies zorgen ervoor dat alle nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen in/aan stedelijk gebied (vanaf 1 juli 2023):</p> <ul style="list-style-type: none"> • klimaatbestendig zijn zowel wat betreft de locatiekeuze als de ruimtelijke inrichting als de bouwwijze (nieuwbouw en transformatie) voor tenminste de • levensduur van de te ontwikkelen objecten, en • natuurinclusief zijn en bijdragen aan het herstel en de versterking van de biodiversiteit in het stedelijk gebied, en • een groene, gezonde leefomgeving bieden voor de bewoners en de gebruikers van het gebied.

Programmatische aanpak Groen in en om de stad		
		<p>Daarnaast wordt provincies gevraagd samen met gemeenten in beeld te brengen hoe het is gesteld met de soorten in de gemeenten. Deze informatie en de maatregelen die een gemeente moet nemen om negatieve effecten te voorkomen worden vastgelegd in soortenmanagementplannen (SMP). SMP's kunnen als basis dienen voor door provincies te verlenen gebiedsont-heffingen voor natuur om nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen, zoals bijvoorbeeld de woningbouwopgave of na- isolatieopgave, versneld mogelijk te maken. Bovendien helpt inzicht in de aanwezigheid van natuur binnen een gemeente te bepalen waar in het kader van andere opgaven (bijv. klimaatadaptatie en gezondheid) meer groen wenselijk is.</p> <p>B. Aanpak bestaand stedelijk gebied Voor het bestaand stedelijk gebied is een gezamenlijke inzet van de overheden nodig, waarbij gemeenten voor hun gebied primair verantwoordelijk zijn voor het vergroenen van het stedelijk gebied en het realiseren van een gezonde groene leefomgeving, en waarbij de meest stenige buurten prioriteit hebben. Hiermee kunnen ze tevens invulling geven aan de opgave het bestaand bebouwd gebied klimaatbestendig te maken (in aansluiting op Uitvoeringsplan Klimaatadaptatie) en de biodiversiteit te herstellen en versterken. Aan de provincies wordt gevraagd om de inzet op het vergroenen van de bestaand bebouwd gebied te stimuleren, te ondersteunen en te coördineren (o.m. met de provinciale inzet op groen om de stad) vanuit hun verantwoordelijkheid voor het ruimtelijk en natuurbeleid.</p> <p>C. Groen om de stad De provincies wordt gevraagd om:</p> <ul style="list-style-type: none"> • voldoende ruimte te reserveren voor recreatiegebied⁹ om de stad om te voorzien in recreatiebehoefte van (groeierende) stedelijke bevolking. In de reservering wordt ook rekening gehouden met de mogelijke bijdrage van het gebied aan het herstel van biodiversiteit en bijdrage aan klimaatadaptatie (verkoeling en wateropvang), en; • een plan van aanpak te maken om recreatieve en ecologische verbindingen van groene recreatiegebieden met groengebieden in de steden te realiseren alsmede de groen-blauwe verbindingen met het landelijk gebied.
	Randvoorwaarden	Provincies wordt gevraagd deze integrale en natuurinclusieve aanpak op te nemen en uit te werken in de provinciale omgevingsvisies en ervoor zorg te dragen dat ook gemeenten deze opnemen in de gemeentelijke omgevingsvisies. Op basis hiervan wordt natuurinclusieve beleidsvorming en besluitvorming door provincies en gemeenten gebaseerd, waarbij rekening wordt gehouden met nationaal beleid, wet- en regelgeving en ontwikkelingen daarin, ook in Europees verband (zoals het voorstel voor een Europese Natuurherstelwet).
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	Generiek voor bebouwd gebied en het omliggend gebied. In het kader van het programma NOVEX worden in het verlengde van dit programma gebiedsspecifieke afspraken gemaakt over groen voor de gebieden waarvoor door regio en Rijk gezamenlijk verstedelijkingsstrategieën worden opgesteld.
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	NOVEX-gebieden en grootschalige woningbouwlocaties
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	Financiële middelen voor aanleg en beheer groen zijn aanwezig bij provincies en gemeenten. Het Rijk heeft daarvoor geen specifiek budget. Voor provincies is groen in en om de stad een van de belangrijkste randvoorwaarden als het gaat om het realiseren van de woningbouwopgave. Groenopgave en -ambitie worden door het Rijk inhoudelijk gedeeld. De rijksmiddelen ter ondersteuning van de woningbouw bieden de mogelijkheid voor een bijdrage in de kosten voor groen dat direct aan de woningbouwontwikkeling gerelateerd is. Daarnaast komen naar verwachting vanuit het Nationale Isolatie Programma (NIP) middelen beschikbaar voor versnelling van een natuurinclusieve aanpak gericht op soortenbescherming bij na-isolatiwerkzaamheden, bijvoorbeeld ter ondersteuning van het opstellen van Soortenmanagement-plannen.

⁹ Of gebied dat de goede kwaliteiten heeft voor recreatief medegebruik.

Programmatische aanpak Groen in en om de stad		
		<p>Vanuit het Rijk loopt onderzoek naar de kosten en baten van groen en is het de ambitie om baathouders te betrekken bij de financiering van groen. Provincies worden uitgedaagd om samen met gemeenten op lokaal niveau baathouders en investeerders te vinden voor de financiering van groen. Het Rijk zal faciliteren en uit onderzoek (WUR en onderzoek in opdracht van de Citydeal Openbare Ruimte) verkregen kennis ter beschikking stellen.</p> <p>Provincies en gemeenten worden tevens uitgedaagd om werk met werk te maken (bijvoorbeeld bij de ontwikkeling van het landelijk gebied rondom het bebouwd gebied en de aanleg van nieuwe bossen), zodat aanvullende kosten in verband met aanleg en beheer en onderhoud van groen zoveel mogelijk beperkt blijven</p>
	Beschikbare instrumenten	<p>Er wordt gewerkt aan (Zie ook de toelichting):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Generieke kaders (regelgeving, handreikingen etc.) om richting te geven aan de afwegingen en de keuzes van andere overheden m.b.t. Groen in en om de stad en de daarmee verbonden beleidsdoelen. In EU-verband wordt gewerkt aan een Verordening Natuurherstel waarin voorschriften worden voorgesteld voor vergroening van het stedelijk gebied. 2. Verkenning van de mogelijkheden tot ondersteuning (generiek) van andere overheden financieel en in de kennisontsluiting <p>Daarnaast worden gebiedsspecifieke afspraken gemaakt m.b.t. de ontwikkeling van groen in de regio's van 7 verstedelijkingsstrategieën in de NOVEX gebieden.</p>
Proces	Verantwoordelijk(e) department(en)	Ministeries van BZK, LNV, IenW en VWS
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	<ul style="list-style-type: none"> • Fase 0 (2022): ontwikkeling samenhangende aanpak groen vanuit verschillende doelstellingen (gezonde leefomgeving, klimaatadaptatie, biodiversiteit) in samenwerking met gemeenten, provincies en waterschappen. • Fase 1 (2022): Onderzoek: verkenning wetenschappelijke grondslagen normen en criteria groen en uitwerking landelijke maatlat voor een groene, klimaatadaptieve gebouwde omgeving, verkenning kosten en financiering vergroening (incl. overleg baathebbenden), verkenning Basiskwaliteit Natuur (stedelijk), • Fase 2: zie bij aanvullingen.
	Geplande aanvullingen	Fase 2 (eind 2022- 2023): Keuzes m.b.t. kader en uitwerking kader (aanpassing regelgeving en opstellen handreiking). Invulling ondersteuning mbt financiën en kennisontsluiting. Opzetting monitoringssysteem
Nadere informatie		<p><i>Kamerstuk II 33 577, 35 334, nr. 250</i></p> <p>Hulpmiddelen voor het vaststellen van de te realiseren hoe-veelheid en kwaliteit groen in en om het stedelijk gebied zijn de verkenning norm-en en criteria voor groen in en om de stad. (<i>WUR+PBL, publi-catie 11/2022</i>) en de nationale maatlat voor groene, klimaat-adaptieve gebouwde omgeving (BZK+ IenW, publicatie begin 2023). (zie verder toelichting)</p>

Toelichting Groen in en om de stad richting provincies

Aandachtspunten

De uitvraag voor groen in en om de stad brengt enkele aandachtspunten met zich mee:

- uitgangspunt is steeds een afgestemde aanpak van opgaven van klimaatadaptatie, biodiversiteit en gezondheid, waarbij de mogelijkheden van groen en vergroening van het stedelijk gebied om tegelijkertijd bij te dragen aan meerdere van deze beleidsdoelen optimaal worden benut.
- de verkenning normen en criteria Groen in en om de stad is nog niet afgerond en ook aan de landelijke maatlat voor een groene klimaatadaptieve gebouwde omgeving wordt nog gewerkt, de opgave is daarom meer kwalitatief omschreven. Als de verkenning normen en criteria en de landelijke maatlat gepubliceerd zijn, kunnen de provincies die gebruiken voor nadere concretisering en invulling van de opgaven.
- de Europese commissie heeft onlangs een voorstel gepubliceerd voor een Verordening voor biodiversiteitsherstel (Natuurherstelwet). Voor het stedelijk gebied zijn de voorschriften gericht op behoud en het vergroten van het relatieve oppervlakte groen en het aantal bomen in gemeenten met stedelijke bebouwing (ca 75% van NL-gemeenten). Naast beleidsontwikkeling op nationaal niveau moet ook rekening worden gehouden met te ontwikkelen internationaal beleid.

Nadere informatie

Criteria voor klimaatbestendigheid worden nader ingevuld door 1) richtinggevende uitspraken in het kader van het programma Water en bodem sturend en 2) in de landelijke maatlat voor een groene klimaatadaptieve gebouwde omgeving (begin 2023).

Criteria voor versterking biodiversiteit stedelijk gebied en ontwikkeling groene gezonde leefomgeving kunnen worden ontleend aan verkenning normen en criteria groen in en om de stad WUR en PBL (november 2022) en de uitwerking van Basiskwaliteit Natuur. Aan de verplichtingen uit de VHR, zoals neergelegd in de Wet natuurbescherming moet in ieder geval voldaan worden. De verkenning van normen en criteria voor groen in en om de stad zal eind 2022 aan de TK worden toegezonden en daarbij zal het kabinet na consultatie van provincies en gemeenten aangeven wat de voornemens zijn m.b.t. de verdere ontwikkeling van groennormen en kaders voor vergroening van het stedelijk gebied. Bij de publicatie van de landelijke maatlat (begin 2023) zal worden bezien welke elementen daarvan juridisch geborgd moeten worden.

De Europese commissie heeft onlangs een voorstel gepubliceerd voor een Verordening voor biodiversiteitsherstel (COM(2022) 304). De lidstaten ook Nederland moeten nog reageren op dit voorstel. Naar verwachting zal voor eind 2022 de reactie van Nederland op het voorstel met de TK worden besproken. Voor gemeenten met een stedelijk karakter (ca 75% van alle Nederlandse gemeenten) houdt het voorstel het volgende in:

- in elke stedelijke gemeente in 2030 geen nettoverlies van oppervlakte stedelijk groen en van boombedekking ten opzichte van 2021;
- overall in alle stedelijke gemeenten moet er in 2040 een toename zijn van groen stedelijk gebied van tenminste 3% van het totale oppervlak stedelijk gebied en tenminste 5% in 2050;
- in alle stedelijke gemeenten moet in 2050 tenminste 10% van het oppervlak met bomen beplant zijn;
- projecten voor nieuwe/vernieuwing of infrastructuur moeten steeds leiden tot een netto toename van groen als onderdeel van het project.

Van de nationale overheid wordt een plan gevraagd om dit te realiseren.

Voor het opstellen van SMP's wordt in opdracht van het ministerie van LNV en in samenwerking met het ministerie van BZK, IPO, VNG, provincies, gemeenten, soortenorganisaties en andere stakeholders gewerkt aan de afronding van een handreiking.

Informatie over de meest stenige buurten kan o.m. worden ontleend aan de lopende inventarisatie Groen in de stad van het PBL. Diverse gemeenten beschikken over eigen, soms meer gedetailleerde inventarisaties.

De verkenning normen en criteria Groen in en om de stad geeft provincies een beeld wat voldoende ruimte rond het stedelijk gebied is voor groene recreatie. Ook het onderzoek i.s.m. Staatsbosbeheer (november 2022) geeft een indicatie van de benodigde inzet voor de uitbreiding van groen, recreatief gebied om de steden en de realisatie van verbindingen met het groengebied in de steden.

Gemeenten / Provincies kunnen voor het klimaatbestendig maken van de gebouwde omgeving gebruik maken van de volgende hulpmiddelen:

- Onderzoek wat er nu al mogelijk is: [Advies Aanpak Knelpunten Klimaatadaptief bouwen](https://klimaatadaptatienederland.nl/actueel/actueel/nieuws/2019/klimaatadaptief-bouw/) (<https://klimaatadaptatienederland.nl/actueel/actueel/nieuws/2019/klimaatadaptief-bouw/>).
- Onderzoek voorbeelden inbedding in huidige wet en regelgeving: Handreiking decentrale regelgeving (<https://klimaatadaptatienederland.nl/actueel/actueel/nieuws/2020/handreiking-decentrale-regelgeving/>)
- Infographic Concrete Klimaatadaptatie Maatregelen inclusief investerings- en beheerskosten en kosteneffectiviteit. (<https://infographics.rvo.nl/klimaatadaptatie/maatregelen/>)
- Infographic Financiering van Klimaatadaptatie + landelijke ondersteuning (<https://infographics.rvo.nl/klimaatadaptatie/#>)

Programma Erfgoed voor de toekomst

Programma Erfgoed voor de toekomst		
Wat	Opgave	Het programma Erfgoed voor de toekomst richt zich op het verbinden van erfgoed aan de hedendaagse transitieopgaven. Cultureel erfgoed en de verhalen die ermee verbonden zijn, spelen vaak al een belangrijke rol bij de inrichting van de Nederlandse leefomgeving. Gezien de omvang en de impact van de opgaven uit de drie perspectieven is er nu sprake van een transitieopgave voor het cultureel erfgoed in steden, dorpen en het landelijk gebied. Bij de inpassing van de nationale en provinciale opgaven dienen erfgoed en ruimtelijke kwaliteit geïntegreerd te worden als integraal onderdeel van de transformatie en worden behouden of versterkt.
	Nationale doelen	<ul style="list-style-type: none"> Erfgoed behouden of benutten voor actuele ruimtelijke opgaven zodat het bijdraagt aan behoud of versterken ruimtelijke kwaliteit van dagelijkse leefomgeving. Behouden en versterken van cultureel erfgoed en landschappelijke en natuurlijke kwaliteiten van (inter)nationaal belang. Dit betreft rijksmonumenten, beschermde gezichten, archeologie, wederopbouwgebieden en Werelderfgoed.
	Doelen per provincie of gebied	<ul style="list-style-type: none"> Generiek doel (behouden en versterken van ruimtelijke kwaliteit en erfgoed) Specifieke gebieden met rijksregime erfgoed en landschap (zie erfgoed-en landschapskaarten van Rijk): <ul style="list-style-type: none"> UNESCO Werelderfgoed: instandhouden uitzonderlijke universele waarde Wederopbouw: behouden en versterken kernkwaliteiten Beschermde stads en dorpsgezichten: behouden en versterken van de historische kenmerken, zodat de ruimtelijke karakteristiek wordt voortgezet Rijksmonumenten: instandhouden van gebouwen en objecten en gebieden (archeologie, buitenplaatsen, groen erfgoed) Per provincie levert OCW een kaart aan met daarop het rijkserfgoed en voor elk gebied zijn de OUV of kernkwaliteiten beschreven. Ook dit is per provincie beschikbaar
Hoe	Inrichtingsprincipes	<p>Algemeen:</p> <p>Landschap, cultureel erfgoed en leefomgeving was en is altijd aan dynamiek onderhevig. Zo ontstond het Nederlandse landschap dat we nu waarderen. De provincie sluit bij veranderopgaven aan op kenmerken en identiteit van gebied. Dit gebeurt door de erfgoed- en landschapswaarden in beeld te brengen en het behoud en benutten van deze erfgoed- en landschapswaarden en ruimtelijke kwaliteit een integraal onderdeel te laten vormen van de ruimtelijke opgaven/puzzel. Ruimtelijk ontwerp en gebiedsbiografieën zijn hierin een belangrijk instrument. Dit proces is aan de orde in alle opeenvolgende fasen van de ontwikkeling: van visievorming, gebiedsontwikkeling tot locatieuitwerking en uitvoering. Specifiek wordt gekeken naar de vier specifieke gebieden met rijksregime erfgoed en landschap.</p>
	Randvoorwaarden	<p>Bij het in beeld brengen van de erfgoed- en landschapswaarden worden de door het Rijk vastgestelde locaties en voorkeurslocaties (zie onder) betrokken.</p> <p>Voor specifieke gebieden vraagt de inpassing van de opgaven én de instandhouding extra zorgvuldigheid en inspanning van de provincie om aantasting van kernkwaliteiten van de erfgoed- en landschapsgebieden en de uitzonderlijke universele waarde van werelderfgoed te voorkomen. Het betreft gebieden met een rijks erfgoed- en landschapsregime.</p> <p>In de regio Amsterdam, Utrecht, Gooi- en Vechtstreek en midden Nederland ligt in ieder geval de opgave (oa diverse NOVEX-gebieden) de plannen ruimtelijk in te passen in en nabij de te beschermen UNESCO Werelderfgoedgebieden Beemster, Neder-Germaanse Limes en Hollandse Waterlinies. Dit vergt een zorgvuldige planning en inrichting.</p>

Programma Erfgoed voor de toekomst		
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	<ul style="list-style-type: none"> Zie gebieden op kaart nationaal erfgoed (rijksmonumenten, beschermde gezichten, archeologie, wederopbouwgebieden en Werelderfgoed).
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	<ul style="list-style-type: none"> Kaart structuurdragers ONS Landschap (belangrijke landschappelijke structuren en elementen, geordend naar landschapsvormende functie). https://rce.webgispublisher.nl/Viewer.aspx?map=PanoramaLandschap Panorama Landschap (RCE) over beschrijving van karakter van het Nederlandse landschap in 78 regio's. Panorama Landschap (webgispublisher.nl) kaart blz 66 van deel Toelichting van NOVI (2021) Daarnaast kent iedere provincie beschermde gebieden erfgoed en landschap (verordeningen).
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	Erfgoeddeal OCW voor ontwikkelings- en ontwerpgerichte gebiedsbiografieën voor NOVEX gebieden en provincies
	Beschikbare instrumenten	<ul style="list-style-type: none"> Ontwerpend onderzoek (Stimuleringfonds Creatieve industrie) Erfgoeddeal: voorbeeldprojecten en leeromgeving Mooi Nederland Kennis uit diverse programma's RCE en provincies zoals Panorama Landschap, Landschappelijke Structuurdragers Regelgeving werelderfgoed uit Barro/BKL en omgevingswet Monitor Landschap, Erfgoedmonitor Diverse instrumenten provincie (kwaliteitsgids, Provinciaal adviseur ruimtelijke kwaliteit, waarden kaarten) Bijdragen voor erfgoedonderzoek verstedelijkingslocaties (Werkprogramma Erfgoed en Wonen) Herbestemmingsregeling, fonds transformatie agrarisch erfgoed
Proces	Verantwoordelijk(e) departement(en)	Ministerie van OCW
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	Geen nieuwe besluitmomenten voorzien. Eind 2022 wordt programma Erfgoed voor de toekomst verlengd.
	Geplande aanvullingen	Geen
Nadere informatie		Erfgoed Telt, NOVI

Programma Gezonde en groene leefomgeving

Programma Gezonde en groene leefomgeving		
Wat	Opgave	Gezondheidsafwegingen meenemen bij ontwerp en besluitvorming over de inrichting van de leefomgeving.
	Nationale doelen	<ul style="list-style-type: none"> Een leefomgeving die weinig druk geeft op de gezondheid. Een leefomgeving die uitnodigt tot een gezonde leefstijl.

Programma Gezonde en groene leefomgeving	
	<ul style="list-style-type: none"> • Een leefomgeving die prettig is om in te leven. <p>Uit het programma volgen nog geen specifieke gezondheidsdoelen aan decentrale overheden. Vanuit andere nationale programma's kunnen wel gezondheidsdoelen volgen, bijvoorbeeld uit het Nationaal Milieu Programma, het Nationaal Programma Landelijk Gebied en de programmatische aanpak Groen in en om de stad.</p>
	<p>Doelen per provincie of gebied</p> <p>N.v.t.</p>
Hoe	<p>Inrichtingsprincipes</p> <p>Gezondheidsafwegingen</p> <p>Het Rijk vraagt de provincies om bij de integrale afweging voor de ruimtelijke opgave ook enkele specifieke gezondheidsafwegingen mee te nemen. Provincies wordt geadviseerd een adviseur gezonde leefomgeving te betrekken bij het opzetten van de ruimtelijke opgave. Er zijn vaak meerdere mogelijkheden om een leefomgeving gezonder te maken en het kan van grote meerwaarde zijn om iemand bij het proces te betrekken die specifiek meedenkt over gebiedsgerichte oplossingen en meervoudig gebruik van gebieden vanuit het perspectief van gezondheid en welzijn.</p> <p>De hiernavolgende afwegingen zijn toegespitst op de ruimtelijke puzzel die op provinciaal niveau gemaakt moet worden en zijn niet opgesteld met het oog op andere taken van de provincies, gemeenten of ruimtelijke projecten.</p> <p><i>Gebieden met een hoge gezondheidsbelasting</i></p> <p>De wettelijke milieunormen bieden een bescherming tegen de ergste vormen van gezondheidsschade, maar voorkomen niet dat mensen gezondheidsschade krijgen. Jaarlijks sterven in Nederland naar schatting ongeveer 11.000 mensen vroegtijdig als gevolg van luchtvervuiling, waarvan het grootste deel binnen de milieunormen. Het is voor gezondheid daarom van belang om verder te kijken dan alleen de milieunormen. De Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) heeft advieswaarden opgesteld voor luchtvervuiling en geluid, waarbij het aantal mensen dat gezondheidsschade ontwikkelt een stuk lager is. Die advieswaarden zijn niet verplichtend, maar kunnen wel goed gebruikt worden als toetssteen voor de gezondheid van de leefomgeving en als streefgetallen.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zijn er gebieden waar mensen wonen of werken die naar verwachting hoog of meer dan gemiddeld belast worden door gezondheidsdreigingen? Denk daarbij aan: <ul style="list-style-type: none"> ○ Emissies naar lucht en vervuiling van water en bodem ○ Geluid en andere overlast van verkeer en vervoer, energiebronnen, Defensie, industrie, veeteelt en andere bedrijven ○ Hitte-eilanden ○ Stapeling of cumulatie van meerdere van deze gezondheidsdreigingen ○ Piekbelasting • Speelt daarbij dat mensen in die gebieden kwetsbaarder zijn dan gemiddeld: <ul style="list-style-type: none"> ○ Veel kinderen of ouderen ○ Veel mensen uit zogenoemde aandachtsgroepen voor woningbouw, zoals dakloze mensen en statushouders ○ Veel mensen met minder mogelijkheden om zelf voor oplossingen te zorgen (vaardigheden, financieel, vervoersmiddelen, mensen met een lage sociaal-economische status e.d.) <p>a. Is het mogelijk om die gebieden minder te belasten? b. Vindt u dat de gezondheidsdruk in de provincie eerlijk verdeeld is? c. Zijn er mogelijkheden om compenserende maatregelen te treffen waardoor mensen minder last hebben of ervaren van de gezondheidsdreigingen (eventueel op gemeentelijk niveau)? Kunt u daar al afspraken over maken met de betreffende gemeenten of andere partijen?</p> <p><i>Ruimte en ruimtelijke opgaven</i></p>

Programma Gezonde en groene leefomgeving		
		<ul style="list-style-type: none"> Zijn er voldoende plekken in (of bij) de regio waar mensen kunnen bewegen, recreëren, ontspannen, ontmoeten en spelen en zijn die gebieden voor alle inwoners goed bereikbaar? Als toetssteen zou u kunnen aanhouden of iedereen in de provincie op maximaal 3 km van zo'n gebied woont, zodat het aantrekkelijk genoeg is om er regelmatig te voet of op de fiets naartoe te gaan. Denk daarbij aan: <ul style="list-style-type: none"> Recreatiegebieden Stille(re) gebieden Natuur Mooie landschappen <p>a. Kunnen er extra gebieden gecreëerd worden? b. Kunnen gebieden toegankelijker gemaakt worden (te voet, fietsend of met ov)? c. Kunnen gebieden geschikter gemaakt worden voor bewegen, recreëren, ontspannen, ontmoeten en spelen?</p> <p><i>Actieve mobiliteit</i></p> <ul style="list-style-type: none"> Zijn er goede en aantrekkelijke (snel)fiets-verbindingen tussen kernen en steden? Zijn er goede ov-verbindingen tussen kernen en steden? Zijn er geschikte en aantrekkelijke wandelvoorzieningen in de buurt van kernen en steden? <p><i>Infectieziektebestrijding</i></p> <p>De leefomgeving kan van invloed zijn op de verspreiding van ziekteverwekkers, inclusief zoönosen (infectieziekten die van dier op mens kunnen worden overgedragen). Bij de inrichting van de leefomgeving in het landelijk en stedelijk gebied kan hiermee rekening gehouden worden. Het gaat dan bijvoorbeeld om de inrichting en ruimtelijke afweging op het gebied van natuur, water en landbouw. In het kader van het Nationaal Programma Landelijk Gebied zijn naast de hoofddoelen meekoppelende structurerende keuzes geformuleerd voor volksgezondheid, fijnstof, geur en dierziekten en zoönosen, zodat provincies dit in hun gebiedsprocessen mee kunnen wegen. De details hiervoor worden opgenomen in de handreiking NPLG.</p>
	Randvoorwaarden	<p>Provincies wordt gevraagd een toelichting te geven op de gezondheidsafwegingen die zijn gemaakt:</p> <ul style="list-style-type: none"> Bij welke gebieden maakt(e) u zich het meeste zorgen over de gezondheid? Welke aanpassingen of keuzes heeft u gemaakt om de druk op de gezondheid te verlichten of eerlijker over de provincie te verdelen? Welke compenserende maatregelen overweegt u/stelt u voor om de druk op de gezondheid in hoogbelaste gebieden te verlichten?
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	N.v.t.
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	N.v.t.
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	Geen specifieke Rijksmiddelen
	Beschikbare instrumenten	Het programma wil lokale en regionale besluitvormers ondersteunen bij het betrekken van gezondheid in de integrale afwegingen voor de leefomgeving. Hulpmiddelen en goede voorbeelden zullen onder andere te vinden zijn op de in opdracht van IenW ontwikkelde website www.gezondeleefomgeving.nl .
Proces	Verantwoordelijk(e) department(en)	Ministeries van VWS en LNV in samenwerking met de ministeries van BZK en IenW

Programma Gezonde en groene leefomgeving		
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	
	Geplande aanvullingen	<ul style="list-style-type: none"> Jan 2023: Bestuurlijk akkoord met VNG en Zorgverzekeraars Nederland (Gezond en Actief Leven Akkoord) Op dit moment worden geen nieuwe doelen of opgaven voor de provincies verwacht.
Nadere informatie		<ul style="list-style-type: none"> WHO advieswaarden luchtvervuiling: Nieuwe WHO-advieswaarden luchtkwaliteit - Schone lucht akkoord WHO advieswaarden geluid: Advieswaarden omgevingsgeluid van de WHO RIVM VNG: position paper Samen werken aan de gezonde leefomgeving GGD GHOR NL: Kernwaarden gezonde leefomgeving Gids Gezonde Leefomgeving: www.gezondeleefomgeving.nl

Ruimte voor Defensie

Ruimte voor Defensie		
Wat	Opgave	De inzetbaarheid en gereedheid van Defensie wordt de komende jaren verhoogd met oog op internationale dreigingen. Deze versterking van de krijgsmacht gaat gepaard met aankoop van materieel, het aantrekken van personeel en het voldoen aan NAVO-eisen. Dit betekent ook meer oefenen in de lucht, op zee en land. Daarnaast heeft Defensie een omvangrijke vastgoedopgave, waarbij we ons vastgoed ingrijpend moeten concentreren, vernieuwen en verduurzamen om toekomstbestendig te worden. Defensie werkt nu aan het in kaart brengen van haar toekomstig ruimtebeslag.
	Nationale doelen	De Nederlandse krijgsmacht heeft 3 hoofdtaken: Het eigen grondgebied en dat van bondgenoten verdedigen; De internationale rechtsorde en stabiliteit beschermen en bevorderen; De overheid (bijvoorbeeld provincies en gemeenten) ondersteunen bij rechtshandhaving, rampenbestrijding en humanitaire hulp, nationaal en internationaal. De invulling van de hoofdtaken van Defensie heeft weerslag op de leefomgeving, omdat de krijgsmacht nu in transitie is verandert deze impact op de omgeving ook. Programma Ruimte voor Defensie heeft tot doel de ruimte voor Defensie voor de lange termijn passend te maken bij de behoeften van de krijgsmacht, in overleg met onze partners en stakeholders
	Doelen per provincie of gebied	Zie inrichtingsprincipes.
Hoe	Inrichtingsprincipes	In het ruimtelijke arrangement moet rekening worden gehouden met de bestaande Defensielocaties en bijbehorende zonerings- en contouren en de corridors uit het Nationaal Plan Militaire Mobiliteit. Defensie doet een beroep op de provincies om mee te denken over extra ruimte bij onze bestaande locaties voor mogelijke uitbereiding, zowel direct en indirect ruimtegebruik. Daarbij moet worden gezocht naar meekoppelkansen voor meervoudig ruimtegebruik, bijvoorbeeld het uitbreiden van een oefengebied in combinatie met de aanleg van nieuwe natuur. In het Strategisch Vastgoedplan heeft Defensie de lijnen uitgezet voor de ontwikkelingen op vastgoedgebied voor de komende jaren. Hierin is de specifieke vraag gesteld om de voorkeurslocatie in Flevoland voor de nieuwe kazerne voor de ondersteunende eenheden mee te nemen in de puzzel, om zo medio 2023 tot een definitieve locatiekeuze te komen. Andere mogelijk geschikte locaties, waaronder een locatie in de provincie Gelderland, kunnen ook bij deze afweging worden betrokken. Naast de inpassing van deze nieuwe kazerne komen er andere vastgoedprojecten voort uit het SVP die kansen kunnen bieden voor andere ruimtelijke vraagstukken of waar rekening mee moet worden gehouden in de ruimtelijke puzzel in praktisch iedere provincie. Zo is er een interbestuurlijke werkgroep gestart in de regio Schaarsbergen om onderzoek te doen naar de ontwikkeling van de kazerne in Schaarsbergen, waarbij ook wordt gekeken naar alternatieve locaties. Daarnaast is er

Ruimte voor Defensie		
		samenwerking nodig bij het vinden van nieuwe bestemmingen voor Defensielocaties die op termijn worden afgestoten. Bij het vinden van een nieuwe bestemmingen voor deze zogenaamde 'perspectieflocaties', zoals deze in het SVP zijn opgenomen, bestaan mogelijk meekoppelkansen voor andere opgaven in het ruimtelijk domein, bijvoorbeeld voor woningbouw, voor de energietransitie, voor landbouw, voor natuur of voor een combinatie van functies.
	Randvoorwaarden	Zie inrichtingsprincipes.
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	Zie inrichtingsprincipes en de bestaande locaties in het Barro en Rarro.
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	Voor de kazerne in het midden van het land is een voorkeurslocatie bekend in Zeewolde, Flevoland. Deze locatie, maar ook de andere mogelijk kansrijke locaties kunnen worden meegenomen in de puzzel, zie hiervoor meer informatie in de bijlage van het Strategisch Vastgoedplan.
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	Geen aanvullende middelen beschikbaar anders dan de bestaande middelen die Defensie heeft voor haar opgaven, eventueel benodigde aanvullende middelen voor projecten zullen onderdeel uitmaken van de besluitvorming daaromtrent.
	Beschikbare instrumenten	-
Proces	Verantwoordelijk(e) department(en)	Ministerie van Defensie
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	Het programma Ruimte voor Defensie stelt in de eerste helft van 2023 een integrale Kamerbrief op over het ruimtebeslag van Defensie met oog op de transitie naar de krijgsmacht van de toekomst. In aanloop hiernaartoe, maar ook tijdens de uitvoeringsfase die volgt op deze brief, is de provincie onze eerste aanspreekpunt voor het bespreken van de haalbaarheid, kansen en knelpunten van het inpassen van de behoefte.
	Geplande aanvullingen	Defensie verwacht in de eerste helft van 2023 meer inzicht te geven in haar toekomstig ruimtebeslag via het programma Ruimte voor Defensie.
Nadere informatie		Strategisch Vastgoedplan, Nationaal Plan Militaire Mobiliteit, Defensievisie, Defensienota, Maatregelennota, Kamerbrieven (IBO) Vastgoed

Nationaal Milieuprogramma

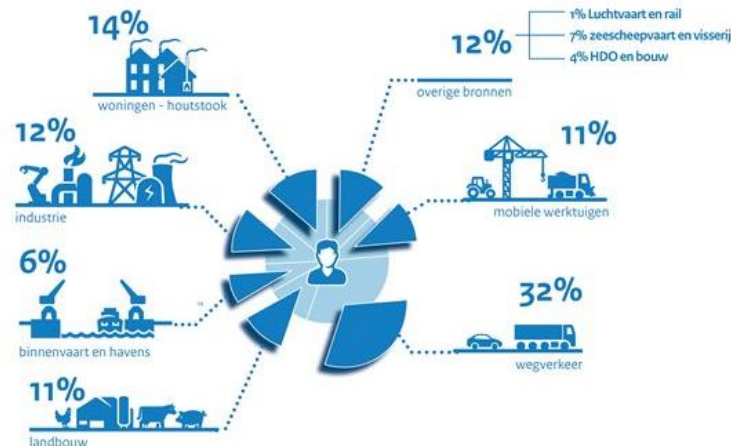
Nationaal Milieuprogramma		
Wat	Opgave	De opgave is de veiligheid en gezondheid van onze leefomgeving zodanig te verbeteren dat in 2050 negatieve omgevingseffecten op onze gezondheid naar een verwaarloosbaar laag niveau zijn gebracht. De lasten en lasten op weg naar het streefbeeld worden eerlijk verdeeld. De lasten mogen niet worden afgewenteld op anderen hier, elders of naar de toekomst. Het streven naar brede welvaart is leidend. Daarbij zijn er drie deelopgaven: 1) vitale ecosystemen; 2) gezonde leefomgeving en 3) duurzame, circulaire economie. Deze opgaven beïnvloeden elkaar en worden deels ingevuld vanuit andere programma's. Belangrijke onderwerpen op de gezonde leefomgeving die met name relevant zijn voor de provincie, zijn geluid en luchtkwaliteit. De opgaven op deze onderwerpen wordt daarom in aparte formats benoemd.

Nationaal Milieuprogramma		
	Nationale doelen	<p>Het NMP is ambitieus en de genoemde uitdagingen zijn omvangrijk, complex en vragen om departement overstijgende oplossingen. Om de ambities te realiseren is de betrokkenheid en de inzet van iedereen hard nodig. We kijken uit naar een goede samenwerking met de vele partners in het land, waaronder met de verschillende mede-overheden, het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties. Het NMP brengt het huidige milieubeleid samen met concrete doelen en aangescherpte ambities tot een uitvoerbaar plan voor de korte en lange termijn. Dit is in lijn met internationale ambities zoals de EU Green Deal en de Sustainable Development Goals. Zo helpen we Nederland samen op weg naar een gezonde, schone en veilige leefomgeving in 2050 waarbij de milieu gerelateerde risico's voor gezondheid en ecosysteem verwaarloosbaar zijn.</p>
	Doelen per provincie of gebied	
Hoe	Inrichtingsprincipes	<p>Het Nationaal MilieubeleidsKader wordt gebruikt als basis voor het vormen van nieuw beleid. Hierbij zal de brede welvaart zoveel mogelijk als een heldere maatstaf worden ingezet om aan de hand daarvan beleid en keuzen te maken. Ook zal er aandacht zijn voor de samenhang tussen de in te zetten instrumenten. Hoe en in welke mate de instrumenten worden ingezet is onderdeel van het opstellen van het NMP in het komende jaar. De basisprincipes van het NMK - zoals 'de vervuiler betaalt' - zijn daarbij het uitgangspunt. Bij het vaststellen van de ideale mix tussen normeren, beprijzen en stimuleren zal ook een inschatting worden gegeven van de financiële consequenties zodat deze kunnen worden meegenomen in de uiteindelijke besluitvorming.</p>
	Randvoorwaarden	<ul style="list-style-type: none"> In het NMP zal worden beschreven hoe een gezonde, schone en veilige leefomgeving in 2050 kan worden bereikt en wat dit precies betekent. Tot het moment van publiceren van het NMP zijn de huidige milieunormen en wetten nog van toepassing. Het NMP kan mogelijk leiden tot aanvullende milieunormen/instrumentarium. Een goed werkend VTH-stelsel is essentieel om te komen tot 'een mooier, gezonder, duurzamer, welvarender en aantrekkelijker Nederland'. Versterking van het VTH-stelsel gaat in 2022 plaatsvinden met behulp van een interbestuurlijk programma. <p>Omgevingsveiligheid Wettelijk is vastgelegd hoe bedrijven de veiligheid moeten borgen, gebaseerd op de stand van de techniek. Voor het beheersen van de risico's van het opslaan, verwerken en vervoer van gevaarlijke stoffen over weg, spoor en water hanteren we in Nederland één veiligheidsnorm: er mogen zich geen kwetsbare objecten, zoals woningen, bevinden binnen de plaatsgebonden risico (PR) 10-6 contour. Voor bedrijven geldt ook nog het beschermen tegen het groepsrisico. Het groepsrisico is de kans per jaar dat een groep personen van een bepaalde grootte tegelijk komt te overlijden door een ongeval met gevaarlijke stoffen bij een bedrijfsmatige</p>

Nationaal Milieuprogramma		
		<p>activiteit. Het berekende groepsrisico wordt in de Omgevingswet vervangen door aandachtsgebieden, waarin bevoegd gezag transparante afwegingen maakt over ruimtelijke ontwikkelingen en mogelijk extra veiligheidseisen rondom bedrijven die werken met gevaarlijke stoffen.</p> <p>De regels voor plaatsgebonden risico en groepsrisico voor staan momenteel in het Bevi (inrichtingen), Bevb(buisleidingen) en Bevt (transport)</p> <p>De Nederlandse regels voor het vervoer van gevaarlijke stoffen staan in Basisnet. Deze wet geldt voor vervoer van gevaarlijke stoffen via weg, water en spoor. Dat zijn extra veiligheidsmaatregelen voor Nederland, aanvullend op de Europese regels. Aan deze wettelijke veiligheidsnorm, die we het basisbeschermingsniveau noemen, wordt in heel Nederland langs de Basisnetroutes weg, spoor en water voldaan.</p> <p>Ook bij intensivering van het ruimtelijke gebruik dient een standstill (milieukwaliteit op ten minste hetzelfde niveau), ten minste te worden geborgd. Concreet betekent dat om op het gelijke veiligheidsniveau te blijven en dat te verbeteren door bijvoorbeeld rekening te houden bij de inrichting met een verdere toename van het transport van brandbare, ontplofbare en giftige stoffen.</p>
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	<p>Op locaties bij industriegebieden, veehouderijen, (lucht)havens, langs drukke wegen en in binnensteden treedt opeenstapeling van milieuvuiling op. Er is op die locaties vaak sprake van meerdere problemen, zoals een hoge geluidbelasting, een slechte luchtkwaliteit of van een vervuilde bodem.</p> <p>Hoe zorgen we ervoor dat op deze locaties, waar sprake is van cumulatie van milieuproblemen, de leefomgeving verbeterd en ieder geval niet verslechterd?</p>
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	<p>Het NMP is in ontwikkeling, de middelen en instrumenten die hiervoor beschikbaar worden gesteld zijn onderdeel van de besluitvorming.</p> <p>Een diverse set aan instrumenten wordt ingezet. Van informeren en stimuleren tot aanpassing van de wet- en regelgeving, normering, beprijzing en aanpassing van het Vergunningen, Toezicht en Handhaving (VTH)-systeem (inclusief strafrecht). Zoals afgesproken in het Coalitieakkoord spelen ook transparantie en digitalisering een belangrijke rol. In het NMP wordt per opgave de passende instrumentenset ingezet om de doelen voor de korte termijn en streefbeelden voor 2050 te behalen.</p>
	Beschikbare instrumenten	Zie boven.
Proces	Verantwoordelijk(e) department(en)	Ministerie van IenW
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	<ul style="list-style-type: none"> Eind Q2 2023 concept NMP naar de Tweede Kamer, eind 2023 oplevering. Welke nationale ruimtelijke keuzes uit dit programma volgen, moet nog worden uitgewerkt. 2022-Q2: Kamerbrief opzet en doelen NMP, NRD 2023-Q2: Publicatie concept NMP, inclusief plan-MER 2023-Q4 : Definitief NMP
	Geplande aanvullingen	
Nadere informatie		Kamerbrief over Nationaal Milieuprogramma (1 juli 2022)

Luchtkwaliteit

Luchtkwaliteit																							
Wat	<p>Opgave</p> <p>Luchtvervuiling veroorzaakt circa 3,5 % van de ziektelast in Nederland en behoort daarmee tot de een van de belangrijkste risicofactoren voor de gezondheid, in dezelfde orde grootte als overgewicht. Jaarlijks overlijden 11.000 mensen als gevolg van blootstelling aan luchtverontreiniging. Gemiddeld leven Nederlanders door luchtvervuiling gemiddeld 9 maanden korter. In vrijwel heel Nederland is de concentratie van fijn stof en stikstofdioxide hoger dan de advieswaarden voor de luchtkwaliteit van de Wereld Gezondheidsorganisatie (WHO); ook in gebieden met lagere concentraties dan elders in Nederland zoals Groningen en Friesland.</p> <p>Circa de helft van de gezondheidsschade komt door luchtvervuiling uit het buitenland en de helft uit Nederland. Nederland exporteert (fors) meer luchtvervuiling dan dat er uit het buitenland in ons land terecht komt.</p> <p>In de omgevingswet Art 2.1 is vastgelegd dat bevoegd gezag "rekening moet houden met gezondheid bij toedeling van functies in omgevingsplan (bijv. bij wonen, recreëren, bedrijvigheid)". NOVI: Doel voor 2050 is dat het verlies aan gezonde levensjaren vanwege luchtkwaliteit sterk is teruggebracht, waarbij het ultieme doel is dat er geen gezondheidsschade meer optreedt (gezondheidsbescherming). Dit geldt ook in binnensteden, langs wegen en rondom intensieve veehouderijen. De leefomgeving is zoveel als mogelijk vrij van vervuiling door het wegverkeer.</p> <p>Ook vanuit het VN verdrag voor de rechten van het kind (Ieder kind heeft recht om op te groeien in een gezonde omgeving) wordt aandacht gevraagd voor het verder verbeteren van de luchtkwaliteit.</p> <p>Op dit moment voldoet Nederland op een beperkt aantal locaties (veehouderij en industriële complexen) nog niet aan de normen uit de Europese richtlijn Luchtkwaliteit met name. In Oktober 2022 komt een voorstel voor herziening van de richtlijn, daarbij wordt een aanscherping verwacht.</p> <p style="text-align: center;"><small>BIJDRAGE AAN LEVENSDUURVERLIES DOOR BINNENLANDSE BRONNEN VAN LUCHTVERVUILING 2016</small></p> <table border="1" style="margin-left: auto; margin-right: auto;"> <caption>BIJDRAGE AAN LEVENSDUURVERLIES DOOR BINNENLANDSE BRONNEN VAN LUCHTVERVUILING 2016</caption> <thead> <tr> <th>Bron</th> <th>Percentage</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>wegverkeer</td> <td>32%</td> </tr> <tr> <td>woningen - houtstook</td> <td>14%</td> </tr> <tr> <td>landbouw</td> <td>11%</td> </tr> <tr> <td>industrie</td> <td>12%</td> </tr> <tr> <td>overige bronnen</td> <td>12%</td> </tr> <tr> <td>binnenvaart en havens</td> <td>6%</td> </tr> <tr> <td>mobiele werktuigen</td> <td>11%</td> </tr> <tr> <td>Luchtvaart en rail</td> <td>1%</td> </tr> <tr> <td>zeescheepvaart en visserij</td> <td>7%</td> </tr> <tr> <td>HDO en bouw</td> <td>4%</td> </tr> </tbody> </table> <p>De gezondheidsraad heeft in juli een advies uitgebracht over kansen voor gezondheidswinst in omgevingsbeleid. Zij adviseert om gezondheid beter te verankeren in omgevingsbeleid. De ministeries zullen hier nog een kabinetsreactie op formuleren. Een</p>	Bron	Percentage	wegverkeer	32%	woningen - houtstook	14%	landbouw	11%	industrie	12%	overige bronnen	12%	binnenvaart en havens	6%	mobiele werktuigen	11%	Luchtvaart en rail	1%	zeescheepvaart en visserij	7%	HDO en bouw	4%
Bron	Percentage																						
wegverkeer	32%																						
woningen - houtstook	14%																						
landbouw	11%																						
industrie	12%																						
overige bronnen	12%																						
binnenvaart en havens	6%																						
mobiele werktuigen	11%																						
Luchtvaart en rail	1%																						
zeescheepvaart en visserij	7%																						
HDO en bouw	4%																						

Luchtkwaliteit	
	<p>mogelijk bruikbaar advies is bijvoorbeeld het ontwikkelen van een afwegingskader op decentraal niveau voor een gezonde leefomgeving.</p>
Nationale doelen	<p>Nederland moet voldoen aan <u>Europese richtlijnen voor luchtkwaliteit</u>. De belangrijkste zijn: de luchtkwaliteitsrichtlijn, de NEC richtlijn en Europese richtlijnen voor de luchtkwaliteit (IED, voertuignormen, ecodesign etc).</p> <p>Aanvullend hebben Rijk, alle provincies en 88 gemeenten met het Schone Lucht Akkoord de volgende doelen afgesproken:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Een permanente verbetering van de luchtkwaliteit om gezondheidswinst voor iedereen in Nederland te realiseren. 2. Daarbij wordt toegewerkt naar de WHO-advieswaarden (uit 2005) voor stikstofdioxide en fijn stof in 2030. + Ambitie de nieuwe veel lagere WHO advieswaarden moeten uiteindelijk leidend zijn voor ons luchtkwaliteitsbeleid*. 3. In 2030 gemiddeld minimaal 50% gezondheidswinst ten opzichte van 2016 te behalen voor de negatieve gezondheidseffecten afkomstig van Nederlandse bronnen. 4. Een dalende trend in de sectoren wegverkeer mobiele werktuigen, landbouw, scheepvaart, industrie en huishoudens. Per sector zijn daarnaast streefdoelen opgenomen.
Doelen per provincie of gebied	<ul style="list-style-type: none"> • Provincies zijn mede verantwoordelijk voor het realiseren van de nationale doelen uit het Schone Lucht Akkoord. • Onder de omgevingswet krijgen gemeenten een grotere verantwoordelijkheid voor het voldoen aan de luchtkwaliteitsnormen. Provincies hebben een regiefunctie. • Provincies zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van voor hen relevante maatregelen uit het schone lucht Akkoord en de aanvullende maatregelen die zij nemen in de uitvoeringsplannen relevante afspraken voor provincies uit het akkoord zijn onder andere: <ul style="list-style-type: none"> ○ Partijen implementeren de doelen en ambities zoals uit het Schone Lucht Akkoord, binnen de eigen taken- en bevoegdheden, zo snel mogelijk in hun omgevingsvisies, -plannen en/of -programma's en voor zover mogelijk in andere beleidsinstrumenten ○ Gemeenten, provincies en Rijk, streven ernaar om vanaf 2021 gezondheidsdoelen (zoals geschreven in artikel 1 uit het Schone Lucht Akkoord) voor schonere lucht op te nemen in alle relevante nieuwe verkeers- en vervoersplannen en bestaande plannen periodiek te herijken. ○ "Gemeenten, provincies en het Rijk nemen vanaf 2021 luchtkwaliteit- en gezondheidsdoelen standaard op in aanbestedingen van voertuigen en transportdiensten. ○ Gemeenten en provincies nemen, waar mogelijk, gezondheidsdoelen, in de vorm van emissie-eisen op in vergunningen voor bedrijven en relevante activiteiten. Ambitie daarbij is om zo snel mogelijk de inzet van oudere dieselveertuigen te beëindigen en schone alternatieven te stimuleren. ○ Provincies en gemeenten zetten zich in om scherp te vergunnen, hun vergunningenbestand tijdig te actualiseren en waar nodig toezicht te optimaliseren. Dit dient geborgen worden in lokaal beleid, opdrachtverlening naar omgevingsdiensten en wordt gecontroleerd door middel van actieve monitoring. ○ De Rijksoverheid werkt samen met Partijen een aanpak uit om de negatieve gezondheidseffecten bij hoog gevoelige groepen te beperken. Deze richt zich onder andere op gevoelige bestemmingenbeleid. Partijen nemen naar aanleiding hiervan initiatieven tot aanvullend beleid, binnen hun eigen taken en bevoegdheden en werken indien nodig samen als de inspanningen en de bronnen daarom vragen.
Hoe	<p>Inrichtingsprincipes</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Neem de doelen uit het Schone Lucht Akkoord op in ruimtelijke plannen; permanente verbetering luchtkwaliteit, bijdrage aan 50% gezondheidswinst, voldoen aan de WHO advieswaarden voor luchtkwaliteit (uit 2005 in 2030). 2. Beperken van de negatieve gezondheidseffecten door gevoelige bestemmingenbeleid op te nemen in ruimtelijke en woningbouwplannen. (principes als de meest gevoelige bestemming op de schoonste plek, voorkomen van kwetsbare bestemmingen nabij drukke wegen en snelwegen. Het advies hierover wordt komen najaar uitgewerkt. 3. Aanvullende aanpak uitwerken voor gebieden met hoge blootstelling aan luchtvervuilende stoffen. 4. In de maatwerkafspraken worden aanvullende afspraken gemaakt voor het verminderen van de luchtvervuiling bij grote industriële vervuilers.

Luchtkwaliteit		
		NB. In het NMP zal worden beschreven hoe een gezonde, schone en veilige leefomgeving in 2050 kan worden bereikt en wat dit precies betekent. Dit kan mogelijk leiden tot aanvullende milieunormen/instrumentarium.
	Randvoorwaarden	-
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	Met alle provincies zijn via het Schone Lucht Akkoord afspraken gemaakt om invulling te geven aan de opgave.
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	-
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	Voor de uitvoering van het Schone Lucht Akkoord is in de periode 2019-2023 50 miljoen beschikbaar gesteld.
	Beschikbare instrumenten	-
Proces	Verantwoordelijk(e) department(en)	Het ministerie van IenW (DGMI) is systeemverantwoordelijk voor luchtkwaliteit en het Schone Lucht Akkoord, andere ministeries en departementen zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van sectoraal beleid en de implementatie van afspraken die binnen hun portefeuille liggen.
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	-
	Geplande aanvullingen	<ul style="list-style-type: none"> • 2022 advies/aanpak gevoelige groepen en kwetsbare bestemmingen • 2023 voortgangsmeting en besluit uitvoeringsagenda Schone Lucht Akkoord 2024-2030 • 2023 Besluit welke extra stappen gezet worden om de gezondheid sneller te verbeteren n.a.v. de nieuwe WHO advieswaarden • 2024-2025 besluit herziening Europese luchtkwaliteitsrichtlijn voorzien
Nadere informatie		<p><i>Kamerbrief Uitwerking programma Water en Bodem sturend</i> Kamerbrief 2022 voortgangsmeting schone lucht Akkoord</p> <p>*Kamerbrief 2022 onderzoek WHO advieswaarden</p>

Geluid

Geluid		
Wat	Opgave	<p>Geluid heeft invloed op de woon- en leefomgeving van mensen. Blootstelling aan geluid kan leiden tot slaapverstoring, hoge bloeddruk en hart- en vaatziekten. Daarnaast zijn er aanwijzingen dat langdurige blootstelling aan geluid kan leiden tot cognitieve effecten zoals verminderde leesvaardigheid bij schoolkinderen.</p> <p>Voorafgaand aan de Covid-pandemie ondervonden in Nederland 970.000 mensen ernstige hinder door wegverkeerslawaai (waaronder circa 800.000 vanwege verkeer in steden), ongeveer 260.000 door luchtvaartlawaai, bijna 100.000 door spoorlawaai en ruim 7.000 door windturbines. Door lockdown maatregelen is de geluidbelasting door veel bronnen tijdelijk afgenomen, maar de verwachting is dat dit de komende jaren weer terug zal zijn op het niveau van voor 2020.</p>

Geluid		
		<p>De huidige wet- en regelgeving is voornamelijk gericht op het beheersen van het geluid (stand still). Deze kaders zijn alleen voor specifieke bronnen of in specifieke situaties van toepassing. Daardoor is een toename van het geluid alsnog mogelijk. Weliswaar zijn voor de aanpak van situaties met onaanvaardbare gezondheidsrisico's saneringsprogramma's ingericht, maar van een dalende trend in de totale blootstelling aan geluid is vooralsnog geen sprake (afgezien van de tijdelijke effecten tijdens de Covid-crisis). De groei van met name het auto- en vliegverkeer in de afgelopen decennia, en de verwachte groei van de automobilititeit is daar debet aan. Het gebruik van elektrisch aangedreven voertuigen heeft nog geen belangrijk effect op de geluidbelasting teweeg gebracht omdat op veel wegen het geluid vooral wordt veroorzaakt door de banden.</p> <p>In oktober 2018 heeft de WHO de richtlijnen omgevingsgeluid uitgebracht. Deze richtlijnen zijn een advies en zijn bedoeld om de schadelijke gezondheidseffecten door geluid te verminderen. In deze richtlijnen wordt rekening gehouden met nieuwe inzichten dat de ernstigere gezondheidseffecten van geluid, zoals coronaire hartziekten, al bij lagere geluidniveaus optreden dan in het verleden werd aangenomen. De WHO beveelt aan passende maatregelen te treffen om geluid terug te brengen tot gezondheidskundige advieswaarden voor geluid van wegverkeer, railverkeer, luchtvaart, en windturbines. In veel situaties, met name in het stedelijk gebied, liggen de actuele geluidniveaus (ruim) boven deze advieswaarden.</p> <p>Voor de doorwerking van de WHO richtlijnen in het Nederlandse geluidbeleid worden momenteel verschillende opties uitgewerkt voor besluitvorming (Kamerbrief gepland najaar 2022).</p> <p>Bij de uitwerking van de European Green Deal in het Zero Pollution Action Plan is als doel voor 2030 gesteld om het aantal mensen dat schadelijke effecten ondervindt van transportgeluid met 30% te verminderen.</p>
	Nationale doelen	<p>Bij de invulling van de verschillende ruimtelijke opgaven moet worden voldaan aan de geldende wet- en regelgeving. Bij het toelaten van activiteiten in de nabijheid van woningen of het toelaten van woningen in een omgevingsplan geldt de normering zoals vastgelegd in het Besluit kwaliteit leefomgeving.</p> <p>In het Nationaal Milieuprogramma (NMP) worden nationale doelen opgenomen voor geluid. In eerste instantie wordt hierbij aangesloten bij de doelstelling van het Zero Pollution Action Plan (-30% schadelijke effecten in 2030). Dit is, met het oog op de tijd die nodig is om het treffen van geluidmaatregelen voor te bereiden en uit te voeren, een zeer ambitieus tijdspad. Het streefbeeld voor de langere termijn is dat de schadelijke gezondheidseffecten van omgevingslawaai in 2050 verwaarloosbaar zullen zijn.</p> <p>Ook de doorwerking van de WHO richtlijnen in het nationale geluidbeleid zal mogelijk leiden tot aanvullende doelen.</p>
	Doelen per provincie of gebied	<ul style="list-style-type: none"> • Stillegebieden Het aanwijzen van stillegebieden en het treffen van instandhoudingsmaatregelen is een bevoegdheid van de provincies. Doelen zijn verschillend tussen verschillende gebieden. • EU actieplan geluid Europese richtlijn omgevingslawaai verplicht provincies en aangewezen gemeenten om geluidactieplannen op te stellen (voor respectievelijk provinciale wegen en de binnen de gemeente relevante geluidbronnen). De inhoud van deze actieplannen is vormvrij
Hoe	Inrichtingsprincipes	<p>Funciescheiding. Zorg waar mogelijk voor afstand tussen geluidbronnen en woningen of andere geluidgevoelige gebouwen, zoals scholen en ziekenhuizen. Dit betekent Waar dit niet mogelijk is, is het van belang dat bewoners toegang hebben tot stille gebieden in de nabijheid van hun woonomgeving.</p> <p>Als blootstelling aan hoge geluidniveaus niet kan worden voorkomen aan de hand van bovenstaande principes, houd dan deze volgorde aan bij het afwegen van maatregelen:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Bronmaatregelen (verkeersmaatregelen, geluid reducerend wegdek/spoor, dempers in installaties);

Geluid		
		<ol style="list-style-type: none"> 2. Overdrachtsmaatregelen (schermen / geluidwallen). Hierbij dient niet alleen te worden gekeken naar de financiële en akoestische aspecten, maar ook naar aspecten als ruimtelijke kwaliteit, verkeersveiligheid, sociale veiligheid en technische eisen; 3. Maatregelen bij de ontvanger (gevelisolatie gericht op het bereiken van een aanvaardbaar binnen niveau, indeling van de woning of het hebben van een stille of geluidluwe gevel).
	Randvoorwaarden	Geldende wet- en regelgeving, waaronder doelmatigheidscriteria voor de afweging van geluidmaatregelen. Lokaal geluidbeleid.
Waar	Door het Rijk vastgestelde locaties	Geluidmaatregelen in het kader van het Meerjarenprogramma Geluidsanering voor rijkswegen en hoofdspoorwegen
	Voorkeurslocaties van het Rijk (zoekgebieden)	-
Middelen & instrumenten	Beschikbare middelen	<ul style="list-style-type: none"> • Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT). Hier valt ook het Meerjarenprogramma Geluidsanering (MJPG) onder. • Subsidieregeling sanering verkeerslawaaï
	Beschikbare instrumenten	<ul style="list-style-type: none"> • Naleving geluidproductieplafonds: nu van kracht voor rijkswegen en hoofdspoorwegen, na inwerkingtreding Omgevingswet ook voor provinciale wegen en gezoneerde industrieterreinen. • Geluidactieplannen (5 jaarlijks) voor belangrijke wegen, spoorlijnen en luchthavens en voor agglomeraties met meer dan 100.000 inwoners
Proces	Verantwoordelijk(e) department(en)	
	Aanpak en besluitvormingsmomenten	•
	Geplande aanvullingen	
Nadere informatie		<ul style="list-style-type: none"> • Maatregelenkaart RWS • Maatregelen spoor